

Sociaal en Cultureel Planbureau

LHBT-monitor 2016

Opvattingen over en ervaringen van
lesbische, homoseksuele, biseksuele
en transgender personen

LHBT-monitor 2016

Opvattingen over en ervaringen van lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen

Lisette Kuyper

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het scp verricht deze taken in het bijzonder bij problemen die het beleid van meer dan één departement raken.

De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het scp te voeren beleid. Over de hoofdzaken hiervan heeft hij/zij overleg met de minister van Algemene Zaken; van Veiligheid en Justitie; van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties; van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap; van Financiën; van Infrastructuur en Milieu; van Economische Zaken; en van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2016/2017

SCP-publicatie 2016-8

Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Figuren: Mantext, Moerkapelle

Vertaling samenvatting: Julian Ross, Carlisle, Engeland

Omslagontwerp: bureau StijlZorg, Utrecht

Foto omslag: Artmedia | Hollandse Hoogte

ISBN 978 90 377 0848 6

2^e, herziene versie

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Rijnstraat 50

2515 XP Den Haag

(070) 340 70 00

www.scp.nl

info@scp.nl

De auteurs van scp-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website. Daar kunt u zich ook kosteloos abonneren op elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

Voorwoord	5
Samenvatting	6
1 LHB in Nederland	9
1.1 Onderzoeksvragen	11
1.2 Enkele aandachtspunten	12
1.3 Opbouw	12
Noot	13
2 Opvattingen in Europa	14
2.1 Grote verschillen in opvattingen Europeanen	15
2.2 Veranderingen in opvattingen: hollen en stilstaan	16
2.3 Conclusie	19
Noten	20
3 Opvattingen in Nederland	21
3.1 Opvattingen anno 2014 positief	23
3.2 Verschillen tussen groepen: religieuze personen en migranten relatief negatief	25
3.3 Ontwikkelingen in houding: positiever en dichter bij elkaar	32
3.4 Conclusie	39
Noten	40
4 Seksuele oriëntatie en leefsituatie	41
4.1 Percentage LHB's in Nederland: 4% tot 6%	42
4.2 Sociaal-demografische en sociaal-economische verschillen	46
4.3 Vergelijkbare leefsituatie, LHB's minder tevreden	48
4.4 Conclusie	50
Noten	51
5 Seksuele oriëntatie en leefstijl	52
5.1 Lesbische en biseksuele vrouwen vaker roker	53
5.2 Schadelijk alcoholgebruik hoger onder homomannen	54
5.3 Lesbische en homoseksuele deelnemers hebben minder vaak overgewicht	55
5.4 LHB's hebben evenveel lichamelijke beweging	56
5.5 Samenstellingseffecten?	58

5.6	Conclusie	59
	Noten	60
6	Seksuele oriëntatie, werksituatie en werkbeleving	61
6.1	Biseksuele werknemers hebben vaker een tijdelijk contract	62
6.2	(Bijna) even bevlogen	63
6.3	Geen grote verschillen in ontwikkelingsmogelijkheden	64
6.4	LHB's hebben meer ervaring met conflicten en ongewenst gedrag	65
6.5	Verzuim onder biseksuele werknemers hoger	67
6.6	Werktevredenheid lager bij LHB-werknemers	68
6.7	Samenstellingseffecten?	69
6.8	Conclusie	71
	Noten	71
7	Seksuele oriëntatie, veiligheid en slachtofferschap	72
7.1	LHB's ervaren iets lagere sociale cohesie in hun buurt	73
7.2	Onveiligheidsgevoelens zijn wat groter onder LHB's	74
7.3	Lesbische en homoseksuele burgers hebben meer ervaring met respectloos gedrag	76
7.4	Lesbische vrouwen en homoseksuele mannen hebben meer ervaring met geweld	76
7.5	LHB's iets vaker slachtoffer cyberpesten	77
7.6	Samenstellingseffecten?	78
7.7	Conclusie	79
	Noten	79
8	Slotbeschouwing	80
8.1	Opvattingen in Nederland steeds positiever	80
8.2	Leefsituatie van LHB's: problemen op werk en met veiligheid	81
8.3	Implicaties	83
8.4	Tot slot	84
	Summary	86
	Bijlage A, (te vinden op www.scp.nl bij de desbetreffende titel)	
	Literatuur	89
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	94

Voorwoord

In 1986 kwam de eerste beleidsnota over homoseksualiteit van de rijksoverheid uit. Deze nota benadrukte al het belang van onderzoek voor de emancipatie van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen. Het onderzoek op dit terrein heeft sindsdien een grote ontwikkeling doorgemaakt. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) doet sinds tien jaar beleidsonderzoek op het terrein van lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender (LHBT) personen. We hebben verdiepende onderzoeken gedaan naar verschillende doelgroepen en onderwerpen, met uiteenlopende onderzoeksmethoden. Het huidige rapport maakt gebruik van de ervaring en kennis die in de afgelopen tien jaar is opgedaan en de data- en kennisinfrastructuur die we daarmee hebben opgebouwd. Het rapport geeft actuele informatie over de publieke opinie met betrekking tot LHBT's en over de maatschappelijke positie van LHBT's op basis van grootschalige bevolkingsstudies. Uit de resultaten blijkt dat Nederland nog steeds tot de meest positief gestemde landen in Europa hoort en dat de Nederlandse bevolking er steeds meer uitgesproken positieve opvattingen op nahoudt. Dat neemt niet weg dat men nog steeds moeite heeft met zichtbare intimiteit tussen mensen van dezelfde sekse en dat bepaalde groepen in onze samenleving, zoals religieuze mensen en etnische minderheden, negatiever over homoseksualiteit denken. Aan de leefsituatie van LHBT's valt af te lezen dat veel goed gaat (weinig verschillen in leefstijl en brede leefsituatie), maar ook dat zij op terreinen als werkbeleving en veiligheid op achterstand staan. LHBT's hebben bijvoorbeeld een minder positieve werkbeleving (met name biseksuele personen) en zijn vaker slachtoffer van geweld. Voor de *LHBT-monitor 2016* hebben wij samengewerkt met TNO (Seth van den Bossche, Ernest Vroome en Laurie Hermans), Centraal Bureau voor de Statistiek (Elke Moons, Rianne Kloosterman en Ger Linden) en RIVM/Consortium Leefstijlmonitor (Carolien van den Brink). Wij danken allen voor hun bijdragen en kijken uit naar de voortzetting van de samenwerking bij de verdere verbetering van de data- en kennisinfrastructuur over LHBT's in Nederland en daarbuiten.

Prof. dr. Kim Putters
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

Samenvatting

De laatste jaren zijn in grootschalige Nederlandse bevolkingsstudies vragen opgenomen over lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender (LHBT) personen. Door deze verbeterde data-infrastructuur is het mogelijk om een 'LHBT-monitor' op te zetten: een rapportage die de stand van zaken weergeeft van de publieke opinie over LHBT's en van de leefsituatie van deze groep personen. De LHBT-monitor zal elke twee jaar verschijnen. Het onderhavige rapport is de eerste van de reeks. Onder leefsituatie verstaan we het geheel aan aspecten van iemands leven, die te maken hebben met individuele welvaart en welzijn. Het gaat hierbij om zaken als sociale netwerken en participatie, werken, veiligheid, zorg, school en gezondheid. Omdat niet van al deze aspecten data over LHBT's beschikbaar zijn en niet alle terreinen even belangrijk zijn voor het emancipatiebeleid, diepen we in deze eerste monitor drie thema's uit: 1) werksituatie en werkbeleving; 2) leefstijl; 3) slachtofferschap en veiligheid.

Op dit moment zijn in grootschalige bevolkingsonderzoeken geen data over de leefsituatie van transgenders beschikbaar, waardoor we ons bij hen beperken tot de houding tegenover transgenders.

Dit rapport beantwoordt de volgende algemene onderzoeksvragen:

- 1 Wat is de houding van de Nederlandse bevolking ten aanzien van LHBT's en wat zijn de ontwikkelingen in de tijd en de verschillen met andere landen?
- 2 Welke verschillen en overeenkomsten zijn er in de leefsituatie van LHBT's en heteroseksuele personen in Nederland?

Grofweg laten de resultaten zien dat de opvattingen in Nederland over homo- en biseksualiteit steeds positiever worden, maar dat de leefsituatie van LHBT's op de terreinen werk en veiligheid minder goed is dan die van heteroseksuele burgers.

Opvattingen

Nederland behoort in Europa, samen met Zweden en Denemarken, tot de groep landen die het meest positief over homoseksualiteit denkt. De kloof tussen Oost- en West-Europa is op dit punt de afgelopen twaalf jaar eerder groter dan kleiner geworden. In landen waar de bevolking twaalf jaar geleden al een positieve houding had, is men nog positiever geworden of positief gebleven. In landen waar de bevolking twaalf jaar geleden een relatief negatieve opinie had, is men anno 2014 veelal nog steeds negatief.

In Nederland heeft een minderheid negatieve opvattingen over LHBT's: 7% is negatief over homo- en biseksualiteit, 10% is negatief over transgenders. Het aandeel personen met een negatieve houding ten opzichte van homoseksualiteit is sinds 2006 gedaald (van 15% naar 7%), terwijl het aandeel met een positieve opvatting sterk steeg (van 53% naar 70%).

Over sommige onderwerpen blijft men echter wel negatief. Bij opvattingen over homo- en biseksualiteit gaat het dan om zichtbare intimiteit: twee zoenende mannen of vrouwen

vindt men veelal aanstootgevender dan een man en een vrouw die elkaar zoenen. Bij opvattingen over transgenders blijft met name de houding ten opzichte genderneutraal gedrag relatief negatief: er is iets mis met diegenen die zich geen man of vrouw voelen en bij de eerste ontmoeting moet duidelijk zijn of men met een man of vrouw van doen heeft. Diverse bevolkingsgroepen in Nederland zijn de afgelopen acht jaar meer naar elkaar toegroeid in hun denken over homo- en bisexualiteit. Dat neemt niet weg dat er nog altijd verschillen bestaan: vrouwen zijn positiever dan mannen, jongeren zijn positiever dan ouderen, hogeropgeleiden zijn positiever dan lageropgeleiden, religieuze personen zijn negatiever dan zij die geen religie hebben, bewoners van stedelijke gebieden zijn positiever dan bewoners op het platteland en partijvoorkeuren hangen soms samen met positievere opvattingen (met name bij de progressieve partijen) of negatievere opvattingen (met name bij de christelijke partijen). De grootste verschillen doen zich voor naar religie en partijvoorkeur.

Uit migrantenonderzoek komt naar voren dat Nederlanders uit diverse herkomstgroepen anno 2015 sterk van mening verschillen als het gaat over homoseksualiteit. Met name over zaken als het huwelijk voor paren van gelijk geslacht of een kind dat met een vaste partner van dezelfde sekse gaat samenwonen, is men het niet eens. Marokkaanse, Turkse, Poolse en Somalische Nederlanders hebben hier negatievere opvattingen over dan autochtone Nederlanders. Surinaamse en Antilliaanse of Arubaanse Nederlanders denken over deze zaken positiever, maar ook onder deze groepen zijn de opvattingen negatiever dan onder de autochtone bevolking.

Brede leefsituatie

Er zijn geen verschillen tussen LHb- en heteroseksuele Nederlanders in hun scores op de SCP Leefsituatie-index die de objectieve leefsituatie in kaart brengt. Gemiddeld genomen zijn LHb-personen wel minder tevreden met hun leven. Dat hangt mogelijk samen met hun negatievere werkbeleving en verminderde psychische welzijn.

Leefstijl

Op vier leefstijlaspecten vinden we in eerste instantie andere prevalenties onder LHb's dan onder heteroseksuelen: roken, alcoholgebruik, overgewicht en sporten in clubverband. Lesbische en biseksuele vrouwen roken vaker, homo- en biseksuele mannen gebruiken vaker overmatige hoeveelheden alcohol, LHb's hebben minder vaak overgewicht dan heteroseksuelen en homo- en biseksuele mannen sporten minder vaak in clubverband. Maar als we corrigeren voor achtergrondkenmerken (sekse, leeftijd, opleiding, etniciteit, religie en stedelijkheid), dan vallen bijna alle verschillen weg. LHb's blijken dan alleen meer te roken.

Werkbeleving

De grootste verschillen op het terrein van werkbeleving doen zich voor tussen biseksuele en heteroseksuele werknemers. Biseksuele werknemers ervaren meer conflicten en ongewenst gedrag op het werk, hebben meer burn-outklachten, zijn minder tevreden met hun

werk en verzuimen ook meer. Voor de lesbische en homoseksuele werknemers doen de problemen zich met name voor op het terrein van burn-outklachten, maar ook zij ervaren meer conflicten en meer ongewenst gedrag op het werk en zijn minder tevreden over hun werk. We kunnen de verschillen niet verklaren door achtergrondkenmerken van personen of werksituaties.

Slachtofferschap en veiligheid

De veiligheid en veiligheidsbeleving van LHB's, met name van lesbische en homoseksuele personen, steekt negatief af bij die van heteroseksuelen. De verschillen zijn vaak niet heel groot, maar doen zich wel consistent voor op alle gebieden. Burgers ervaren minder sociale cohesie in hun buurt, en voelen zich onveiliger in hun buurt en op openbare plekken (bv. waar jongeren hangen of in het openbaar vervoer). Zij ervaren meer respectloos gedrag van onbekenden en van personeel van bedrijven en overheidsinstanties (lesbisch/homoseksueel) of bekenden (biseksueel). Ook krijgen ze meer te maken met cyberpesten. Lesbische en homoseksuele burgers hebben meer ervaring met geweld, waarbij het zowel om meer bedreigingen als mishandelingen gaat.

Biseksuele burgers ervaren vooral meer problemen met hun veiligheidservaring in de privésfeer. Zij voelen zich thuis onveiliger en hebben vaker te maken met respectloos gedrag van bekenden.

Tussen 2012, 2013 en 2014 zien we enkele (kleine) ontwikkelingen in de veiligheidsbeleving en die zijn voor LHB- en heteroseksuele personen veelal hetzelfde. De verschillen in slachtofferschap en veiligheidsbeleving tussen de groepen worden niet veroorzaakt door sociaal-demografische of sociaal-economische kenmerken.

Ter afsluiting

De eerste editie van de LHBT-monitor laat zien dat opvattingen van de Nederlandse bevolking over LHBT's veelal positief zijn, maar dat de leefsituatie van LHB's op de terreinen werk en veiligheid achterblijft bij die van heteroseksuele burgers. Naast inhoudelijke informatie geeft deze eerste monitor inzicht in de meerwaarde van de vraag naar seksuele oriëntatie in algemene bevolkingsstudies. Het zou goed zijn als in andere grootschalige Nederlandse en Europese bevolkingsstudies ook een vraag naar seksuele oriëntatie wordt opgenomen. Welke vraag aan andere onderzoeken moet worden toegevoegd is niet evident, want tot op heden is dit steeds een andere. Daarnaast heeft geen enkele representatieve bevolkingsstudie naar een transgenderachtergrond gevraagd. De leefsituatie van transgenders kan dus nog niet goed in kaart worden gebracht.

1 LHB in Nederland

De doelstelling van het homo-emancipatiebeleid is het bereiken van een situatie, waarin mensen ongeacht hun homo- of heteroseksuele gerichtheid op voet van gelijkheid aan alle facetten van maatschappelijk leven kunnen deelnemen. (Beleidsbrief Overheidsbeleid en Homoseksualiteit, TK 1987/1988)

De overheid streeft anno 2013 naar een pluriforme maatschappij, waar eenieder, ongeachte sekse of seksuele identiteit, zoveel mogelijk in vrijheid vorm kan geven aan zijn of haar leven. (Hoofdlijnenbrief Emancipatiebeleid 2013-2016, TK 2012/2013)

In 2016 is het dertig jaar geleden dat toenmalig minister van Justitie Korthals Altes de eerste nota op gebied van homoseksualiteit, *Overheidsbeleid en homoseksualiteit*, aanbood aan de Tweede Kamer (TK 1985/1986). De nota had een inventariserend karakter. Twee jaar later bood toenmalig minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur Brinkman de Kamer een nota aan die een compleet en samenhangend beeld schetste voor het rijksoverheidsbeleid op het gebied van homoseksualiteit. In deze nota werd voor het eerst een beleidsdoelstelling vastgesteld (TK 1987/1988, zie voor een overzicht Swiebel 2011). Sinds de eerste nota is er veel veranderd in het beleid omtrent homoseksualiteit in Nederland. Zo zijn er wetten ingevoerd om de gelijkheid van lesbische, homoseksuele en biseksuele (LHB) burgers te bevorderen. Voorbeelden hiervan zijn de invoering van de Algemene Wet Gelijke Behandeling in 1994 die discriminatie op tal van maatschappelijke terreinen op grond van seksuele oriëntatie verbiedt. En in 2001 is het burgerlijk huwelijk voor paren van gelijk geslacht opengesteld. Het homobeleid wordt tegenwoordig niet meer in een aparte beleidsnota gepresenteerd, maar maakt onderdeel uit van een brede emancipatienota die ook over vrouwenemancipatie gaat. De terminologie is bovendien veranderd: waar eerdere nota's alleen van homoseksuele mannen en lesbisch vrouwen spraken, is nu LHBT de algemeen aanvaarde term voor lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen.

Een aantal zaken is hetzelfde gebleven. De overheid voert nog steeds wet- en regelgeving door om de juridische en maatschappelijke positie van LHBT-personen te verbeteren. Zo is de Algemene Wet Gelijke Behandeling herzien en heeft de overheid heeft met een wetswijziging de procedure voor het aanpassen van het geslacht op officiële documenten makkelijker gemaakt. Een andere constante is dat in beleidsdocumenten onderzoek een belangrijke rol blijft spelen. De nota uit 1987/1988 noemt onderzoek als instrument om overheidsbeleid over homoseksualiteit vorm te geven. De nota van 2014/2015 stelt dat een goede kennisinfrastructuur van belang is voor het monitoren van emancipatie (TK 2014/2015a). Door het belang dat de rijksoverheid sinds jaar en dag aan onderzoek toekent, bestaat er in Nederland veel kennis over zowel de opvattingen van de bevolking over LHBT's als de leef-situatie van de doelgroep zelf. De opvattingen van de Nederlandse bevolking worden vaak vanuit internationaal en/of historisch perspectief bekeken en zijn vanuit beide perspectie-

ven relatief positief. Zo gaf in de meest recente ronde van de World Value Survey (2010-2014) 7% van de Nederlanders aan dat zij liever geen homoseksuele burens hebben (Kuyper 2015a). Een vergelijkbaar percentage Zweden (4%) en Spanjaarden (5%) was die mening toegedaan. In andere westerse landen lag het percentage al een stuk hoger (bv. Verenigde Staten 20%; Duitsland 22%), terwijl in Afrikaanse en Aziatische landen de meerderheid van de bevolking geen homoseksuele burens wil (bv. Zimbabwe 90%). In Nederland zijn de opvattingen in de loop der jaren sterk veranderd. In 1970 was een kwart van de Nederlandse bevolking (25%) van mening dat homo's 'flink moeten worden aangepakt' (Adolfsen en Keuzenkamp 2006). Dat percentage lag tussen 1980 en 1990 met 5% een stuk lager. Daarna is deze vraag niet meer in bevolkingsstudies gesteld. Recente studies laten evenwel nog steeds veranderingen in opvattingen zien. In 2006 was 15% van de Nederlandse bevolking op basis van hun antwoorden op elf stellingen als 'homo-negatief' te kwalificeren. Dat percentage is gedaald tot 9% in 2012 (Kuyper 2015a).¹ Er zijn wel grote verschillen in de Nederlandse samenleving: mannelijke, 70-plus, lageropgeleide en religieuze personen, en personen met een migrantenachtergrond zijn relatief meer negatief (Huijnk 2014; Kuyper 2015a).

Naast de houding van de bevolking wordt ook de leefsituatie van Nederlandse LHBT-personen regelmatig in kaart gebracht. Veel aandacht gaat uit naar LHBT-specifieke ervaringen zoals ervaren discriminatie, negatieve reacties op een LHB-oriëntatie, en in of uit de kast zijn (zie bv. Andriessen et al. 2014; Keuzenkamp 2012; Keuzenkamp et al. 2012; Van Lisdonk en Kuyper 2015; Kuyper 2015b). Met de meerderheid van de LHBT's gaat het goed, maar een aanzienlijke minderheid ervaart desalniettemin problemen. Zo meldt ongeveer een kwart van de homoseksuele mannen en lesbische vrouwen discriminatie in de openbare ruimte, en dan vooral discriminatoir schelden op straat. Ongeveer 40% van de LHB-jongeren rapporteert negatieve reacties op hun gevoelens voor seksegenoten in het afgelopen jaar en datzelfde geldt voor transgenders ten aanzien van hun genderidentiteit. Een op de tien transgenders leeft overigens nooit volgens deze gewenste genderidentiteit en een op de vijf LHB-jongeren heeft niemand in zijn of haar omgeving die op de hoogte is van hun LHB-oriëntatie.

Naast aandacht voor specifieke LHBT-ervaringen richten veel onderzoeken zich op de vergelijking tussen LHBT- en heteroseksuele personen, met name op het terrein van de psychische gezondheid. LHBT's hebben meer psychische problemen, neiging tot suïcidaliteit en stemmings-, angst- en persoonlijkheidsstoornissen (Gevonden et al. 2014; Keuzenkamp 2012; Keuzenkamp et al. 2012; Sandfort et al. 2014). Zo is het aantal transgenders dat psychische problemen heeft drie keer zo hoog als onder de algemene bevolking en doen LHB-jongeren veel vaker een suïcidepoging.

De huidige kennisbasis kent echter haar beperkingen. Ten eerste is de opgedane kennis verspreid over vele rapporten over deelonderwerpen of bepaalde groepen. Rapporten behandelen dan alleen de opvattingen over LHBT's en niet de leefsituatie van de groep zelf, of hebben alleen betrekking op een specifiek onderwerp als werk (zie bv. Kuyper 2013; Kuyper 2015a). Daarnaast is een deel van de kennis verouderd en zijn er nieuwe data beschikbaar gekomen die actuele kennis verschaffen over bijvoorbeeld opvattingen in

Europese landen en opvattingen onder de Nederlandse bevolking. Tot slot is veel kennis gebaseerd op niet-optimale data. We hebben inmiddels beter zicht gekregen op mogelijke problemen bij het uitvoeren van het LHBT-onderzoek. Eerdere studies zijn vaak uitgevoerd met *convenience samples* (niet-representatieve steekproeven) die zijn geworven via LHBT-kanalen (bv. LHBT-websites, LHBT-belangenverenigingen en LHBT-feesten). Deze manier van werven blijkt echter vertekende cijfers op te leveren. De deelnemers rapporteren relatief veel ervaringen met discriminatie en gezondheidsproblemen in vergelijking met LHBT's uit algemene steekproeven (Kuyper et al. 2016; Kuyper et al. in review). De resultaten zijn daardoor niet te generaliseren naar de hele LHBT-populatie in Nederland. Bovendien bevatten deze onderzoeken geen directe vergelijksgroep van heteroseksuele deelnemers. Een verbetering ten opzichte van de zogenaamde 'roze samples' was het gebruik van online panels, maar ook aan dit type onderzoek kleven bezwaren. De panels vormen geen representatieve steekproeven, maar een selectie van personen die – op eigen initiatief of op uitnodiging – bereid zijn zitting te nemen in een panel. Groepen als migranten en personen die niet of weinig actief zijn op internet, zijn hierin ondervertegenwoordigd.

1.1 Onderzoeksvragen

De hierboven genoemde hiaten in eerdere onderzoeken – versnippering, niet meer actueel en geen representatieve steekproeven – gaan we in het huidige onderzoek deels invulling geven. Keuzenkamp en collega's gaven in 2006 al aan dat voor een goede weergave van de leefsituatie van LHB's het essentieel is dat in grootschalige bevolkingsonderzoeken vragen naar seksuele oriëntatie van de respondenten en de houding ten opzichte van LHB's worden opgenomen. Inmiddels is deze vraag opgenomen in de Veiligheidsmonitor (sinds 2012), de Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden (sinds 2013), de Leefstijlmonitor (sinds 2014), de SCP Leefsituatie-index (sinds 2006) en de Vrijetijdsomnibus (sinds 2013). Met deze verbeterde data-infrastructuur maken we nu de stap naar de LHBT-monitor: een tweejaarlijkse rapportage over de stand van zaken inzake de publieke opinie over LHBT's en de leefsituatie van de doelgroep zelf. Het huidige rapport is de eerste editie.

Onder leefsituatie verstaan we het geheel aan aspecten van iemands leven dat te maken heeft met individuele welvaart en welzijn. Het gaat hierbij om zaken als welvaart, sociale netwerken en participatie, werken, veiligheid, zorg, school en gezondheid (zie ook Boelhouwer 2010). Omdat niet voor al deze aspecten goede data van LHBT's beschikbaar zijn en niet alle terreinen evenveel aandacht krijgen in het emancipatiebeleid, diepen we in deze eerste monitor drie thema's uit: werksituatie en werkbeleving, leefstijl en slachtoffer-schap, en veiligheid. Ook zijn er op dit moment geen data uit grootschalige bevolkings-onderzoeken over transgenders beschikbaar, waardoor we ons beperken tot de leefsituatie van LHB's.

Dit rapport beantwoordt de volgende algemene onderzoeksvragen:

- 1 *Wat is de houding van de Nederlandse bevolking ten aanzien van LHBT's en wat zijn de ontwikkelingen in de tijd en de verschillen met andere landen?*

2 Welke verschillen en overeenkomsten zijn er in de leefsituatie van LHb's en heteroseksuele personen in Nederland?

1.2 Enkele aandachtspunten

Zoals aangegeven, maken we voor dit rapport alleen gebruik van data uit grootschalige, representatieve bevolkingsstudies (zie voor een overzicht van de gebruikte datasets de kaders in de desbetreffende hoofdstukken). Dat heeft veel voordelen, bijvoorbeeld dat we niet te maken hebben met een selectie-effect door te werven via de LHb-gemeenschap of een vertekening door gebruik te maken van online panels, en dat we een vergelijksgroep van heteroseksuele deelnemers hebben. De resultaten zijn hierdoor te generaliseren naar de Nederlandse bevolking. Doordat we in het onderhavige rapport gebruikmaken van grootschalige bevolkingsstudies, behandelen we ook enkele zaken niet. Zo geven we wel een beeld geven van de opvattingen van de Nederlandse bevolking over transgenders, maar niet van de leefsituatie van transgenders zelf. Geen van de studies heeft namelijk een vraag naar een eventuele transgenderachtergrond opgenomen. We gaan niet in op LHb-specifieke ervaringen als negatieve reacties gericht op de LHb-oriëntatie of openheid daarover, omdat voor deze zaken evenmin aandacht is in de grootschalige bevolkingsstudies. Verder kijken we op hoofdlijnen of de bevindingen verschillen naar sekse (mannen en vrouwen) en seksuele oriëntatie (lesbisch/homoseksueel en biseksueel). Soms lukt dit echter niet omdat de groep LHb's binnen grootschalige studies te klein is of omdat het totale beeld verloren zou gaan door de vele uitsplitsingen. Verder kiezen we er met deze brede monitor voor om kort en bondig de huidige stand van zaken in houding en leefsituatie te presenteren. Het doel van monitoronderzoeken is immers om met periodieke en systematische dataverzamelingen ontwikkelingen in kaart brengen en hiermee ijkpunten voor beleid aan te dragen (Engbersen et al. 1997). Het beantwoorden van de 'waarom-vraag' blijft dus buiten beschouwing. Voor dat soort verklaringen en verdieping verwijzen we naar onze eerdere verdiepende studies op het terrein van bijvoorbeeld LHb-specifieke ervaringen (Keuzenkamp et al. 2012) of opvattingen over LHBT's (Kuyper et al. 2013). De uitkomsten van deze eerste monitor kunnen overigens ten dele de inhoud van toekomstige verdiepende studies van het SCP over LHBT's bepalen.

1.3 Opbouw

De hoofdstukken 2 en 3 hebben betrekking op opvattingen van de bevolking. Net als in eerdere rapporten beginnen we met de opvattingen in Europa en de plaats die Nederland inneemt ten opzichte van andere landen. Vervolgens kijken we hoe het met de opvattingen in Nederland is gesteld en wat hier de verschillen zijn tussen bevolkingsgroepen (bv. tussen hoger- en lageropgeleiden) bij specifieke onderwerpen (bv. opvattingen over gelijke rechten of intimiteit in de openbare ruimte) en door de jaren heen (2006-2014). Hoofdstuk 2 en 3 beantwoorden samen de eerste onderzoeksvraag over de houding ten opzichte van LHBT's.

De hoofdstukken 4 tot en met 7 gaan over de leefsituatie van de doelgroep. Hoofdstuk 4 begint met de percentages LHB's in Nederland, hun sociaal-demografische en sociaal-economische positie, en hun brede leefsituatie. Daarna volgen drie hoofdstukken over de inhoudelijke thema's die in deze monitor meer aandacht krijgen: leefstijl in hoofdstuk 5, werksituatie en werkervaringen van werknemers in hoofdstuk 6, en veiligheid en slachtofferschap in hoofdstuk 7. De hoofdstukken 4 tot en met 7 beantwoorden samen de tweede onderzoeksvraag over de leefsituatie van LHB's in vergelijking met heteroseksuelen. In hoofdstuk 8 maken we de balans op.

Noot

- 1 De maat is gemaakt op verzoek van ocw (Keuzenkamp 2007). De maat is berekend op basis van elf stellingen over homo- en biseksualiteit (zie tabel 3.1 in dit rapport). Antwoorden op de stellingen zijn gegeven op een 6-puntsschaal (1 = helemaal mee eens; 2 = mee eens; 3 = niet eens / niet oneens; 4 = niet mee eens; 5 = helemaal mee oneens; 6 = nog nooit over nagedacht). Antwoordoptie 6 is hierbij als ontbrekende waarde gecodeerd. Deelnemers met meer dan drie ontbrekende antwoorden zijn niet meegenomen in de analyses. Van de andere ontbrekende waarden zijn de gemiddelden geïmputeerd. De vragen zijn zo gecodeerd dat een hogere score op een positievere houding duidt (min = 1, max = 5). Vervolgens is de totale gemiddelde schaalscore onderverdeeld in de groepen 'zeer negatief' (1,00-1,49), 'negatief' (1,50-2,49), 'neutraal' (2,50-3,49), 'positief' (3,50-4,49) en 'zeer positief' (4,50-5,00). Als van de items een schaal wordt geconstrueerd, is de Cronbach's alpha 0,92.

2 Opvattingen in Europa

Twee maatregelen die beide in juni 2015 werden aangekondigd, illustreren de grote diversiteit in beleid binnen Europa op het gebied van lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender (LHBT) personen (ILGA-Europe 2015a). In Malta kondigde de regering voor scholen richtlijnen aan, die de omgang met transgender en intersekse kinderen moeten verbeteren. Deze zijn gebaseerd op de behoeften van de kinderen zelf en in lijn met een eerder aangenomen wet in Malta waarin hun rechten zijn opgenomen. Het Letse parlement keurde dezelfde maand een voorstel goed dat voorlichting over waarden omtrent familie en huwelijk op scholen verplicht stelt. Deze morele voorlichting dient in lijn te zijn met de Letse grondwet waarin het huwelijk is gedefinieerd als een verbintenis die uitsluitend tussen een man en een vrouw kan plaatsvinden.

Uit onderzoek is bekend dat niet alleen beleid en wetgeving, maar ook de publieke opinie over homoseksualiteit in Europa sterk uiteenloopt (Van den Akker et al. 2012; Hadler 2012; Štulhofer en Rimic 2009). Waar in sommige landen de overgrote meerderheid van de bevolking een positieve houding heeft en een klein deel homoseksualiteit afkeurt, liggen deze verhoudingen in andere landen precies andersom. Ook verschillen landen in de mate waarin opvattingen van de bevolking in de afgelopen jaren zijn veranderd (Kuyper et al. 2013). In sommige landen, zoals Spanje, zijn de opvattingen in rap tempo positiever geworden tussen 2002 en 2010, maar in andere landen, zoals Litouwen, blijven de opvattingen hetzelfde.

Sinds het verschijnen van het meest recente SCP-onderzoek over de opvattingen in Europa (Kuyper 2015a) en over de veranderingen in die opvattingen (Kuyper et al. 2013) zijn er twee nieuwe datasets beschikbaar gekomen: het European Social Survey (ESS) 2012 en 2014.¹ We gebruiken de data uit 2014 om een actueel overzicht te geven van de opvattingen over homoseksuele en lesbische personen binnen de Europese landen en besteden hierbij uiteraard aandacht aan de positie die Nederland inneemt. Vervolgens brengen we historisch perspectief aan door de ontwikkelingen binnen deze landen sinds 2002 in onze analyses te betrekken. Hiermee beantwoorden we deels de eerste onderzoeksvraag ('Wat is de houding van de Nederlandse bevolking ten aanzien van LHBT's en wat zijn de ontwikkelingen in de tijd en de verschillen met andere landen?').

Kader 2.1 European Social Survey (ESS)

Het European Social Survey (ESS) is in 2002 van start gegaan om goede en betrouwbare gegevens over opvattingen, houdingen en gedrag in Europese landen te verzamelen voor onderzoek en beleid. Het ESS wordt tweejaarlijks uitgevoerd. Aan de rondes doen landen in deels wisselende samenstelling mee. Het aantal deelnemende landen schommelt tussen de 20 en de 30. Het ESS maakt gebruik van een gedegen onderzoeksmethode en wordt gezien als het meest betrouwbare paneuropese onderzoek naar opvattingen in Europa. De doelpopulatie van het ESS is de bevolking van 15 jaar of ouder, woonachtig in particuliere huishoudens. Het onderzoek bestaat uit het afnemen van enquêtes (deel mondeling, deels een schriftelijke vragenlijst). De trekking van de steekproeven verschilt iets per land. In Nederland wordt gebruikgemaakt van een tweetrapssteekproef zonder stratificatie (aselecte adressensteekproef; eerstjarige persoon) waarbij het veldwerk is uitgevoerd door GfK Panelservices Benelux.

Aan de ronde van 2014 hebben 22 landen meegedaan. Op het moment dat we dit rapport schreven, waren de data van 15 landen in het ESS 2014 beschikbaar. In totaal deden vanuit deze 15 landen 28.221 deelnemers mee. In het Nederlandse bestand zaten 1919 deelnemers.

Een uitgebreide beschrijving van het ESS en het veldwerk in de verschillende landen is te vinden op de ESS-website (<http://www.europeansocialsurvey.org/>) en die van het Noorse data-archief (Norwegian Social Science Data Service, zie <http://www.nsd.uib.no/nsd/english/>).

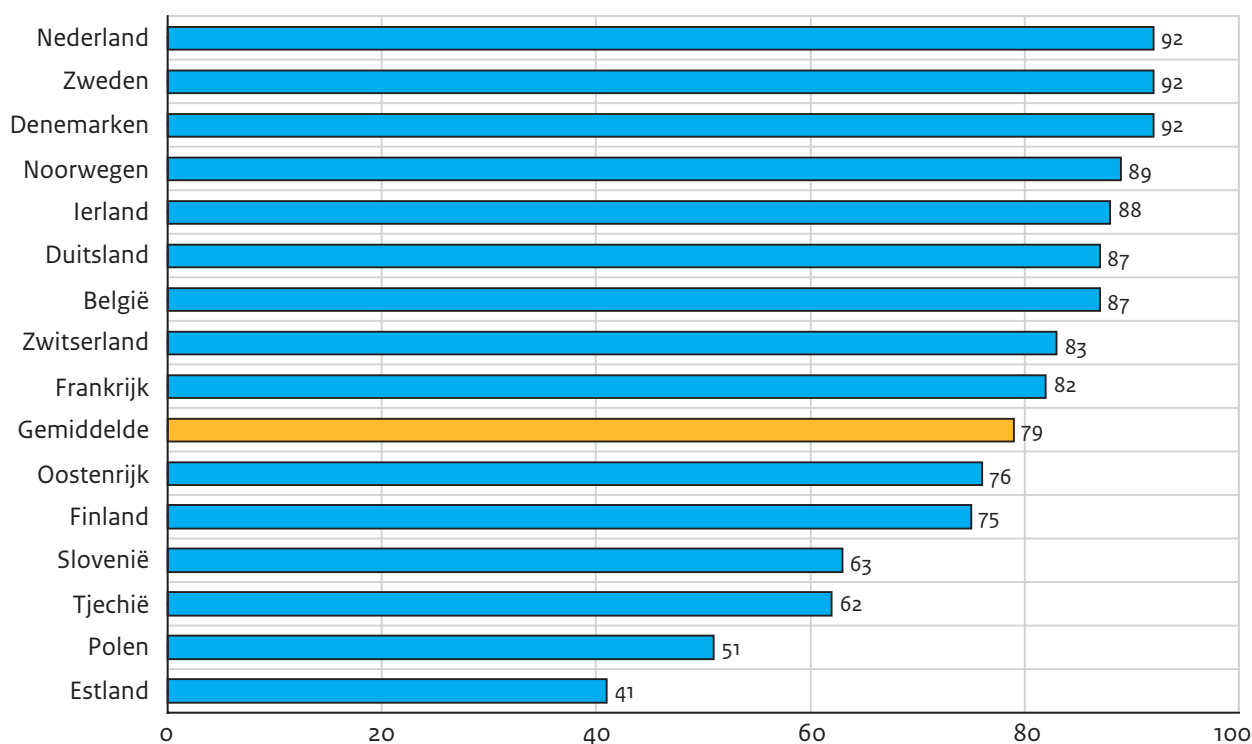
2.1 Grote verschillen in opvattingen Europeanen

Gemiddeld is 79% van de Europese burgers van mening dat homoseksuele mannen en lesbische vrouwen hun leven moeten leiden zoals ze dat zelf willen (figuur 2.1). Met dat uitgangspunt is 11% van de Europese bevolking het juist niet eens en nog eens 10% staat hier neutraal tegenover (niet in de figuur). Deze opvattingen in de verschillende landen lopen sterk uiteen (zie figuur 2.1). In drie landen vindt meer dan negen op de tien inwoners dat homoseksuele mannen en lesbische vrouwen vrij moeten zijn om hun leven te leiden zoals zij dat willen. Nederland behoort, samen met twee Scandinavische landen, tot deze groep. Daarna volgt een groep West-Europese en Scandinavische landen waarin de houding ook heel positief is, variërend van 82% (Frankrijk) tot 89% (Noorwegen). Hiermee vergeleken zijn de opvattingen in Oostenrijk (76%) en Finland (75%) wat minder positief. In Oost-Europa zijn de minst positieve opvattingen te vinden: Slovenië 63%, Tsjechië 62%, Polen 51% en Estland 41%. Het aandeel personen met een positieve houding is in dit laatste land (ruim) twee keer zo laag als in de meeste West-Europese landen.

Figuur 2.1

Opvattingen over homoseksualiteit in Europa, naar land, 2014 (in gewogen procenten)

a De stelling luidde: 'homoseksuele mannen en lesbiennes moeten vrij zijn om hun leven te leiden zoals zij dat zelf willen'. Deelnemers gaven antwoord op een 5-puntsschaal (1 = helemaal mee eens; 5 = helemaal mee oneens). De percentages in de figuur hebben betrekking op de deelnemers die het helemaal eens of eens waren met de stelling (antwoord 1 of 2). Degenen die het niet wisten, die expliciet weigerden te antwoorden of waarvan het antwoord ontbrak, zijn gecodeerd als ontbrekende waarden.² Er is gebruikgemaakt van designgewichten voor de afzonderlijke landen en van een combinatie van design- en populatiegewichten voor het Europese percentage.³

Bron: ESS'14 (SCP-bewerking)

2.2 Veranderingen in opvattingen: hollen en stilstaan

Publieke opinies over homoseksualiteit zijn in Europa sterk aan verandering onderhevig, maar de mate waarin veranderingen plaatsvinden verschilt per land (Kuyper et al. 2013). Zo werd in IJsland en Spanje de mening van de bevolking over homoseksualiteit tussen 2002 en 2010 aanzienlijk positiever, terwijl de mening van de inwoners van Hongarije en Slovenië in dezelfde periode niet veranderde. Door de twee nieuwe metingen van ESS (2012 en 2014) kunnen we de ontwikkelingen over een langere periode in kaart brengen (tabel 2.1). We bespreken deze cijfers per Europese regio: eerst de West-Europese regio, waar Nederland ligt, en vervolgens met de klok mee Europa rond.

West-Europa is steeds meer in de richting van positieve opvattingen opgeschoven. De landen die in 2002 al heel positief waren, zijn ongeveer op hetzelfde niveau gebleven (zoals Nederland) of iets in de positieve richting opgeschoven (zoals België). Het grootste verschil doet zich voor in Duitsland, waar het aandeel van de bevolking dat positief is met

13 procentpunten is gestegen (van 74% naar 87%). Oostenrijk lijkt juist iets achter te blijven bij de andere landen. Er is geen land in het westelijk deel van Europa waarin de houding anno 2014 negatiever was dan in 2002.

Tabel 2.1

Ontwikkelingen in opvattingen over homoseksualiteit in Europa, 2002-2014 (in gewogen procenten)^a

	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	verschilscore 2002-2014
West-Europa								
Nederland	88	89	88	91	93	93	92	+4
Oostenrijk	74	71	72	.	.	.	76	+2
België	80	79	80	85	87	86	87	+7
Zwitserland	80	75	77	82	83	78	83	+3
Duitsland	75	74	71	81	83	85	87	+12
Frankrijk	79	76	78	86	83	80	82	+3
Ierland	83	78	81	86	84	87	88	+5
Scandinavië								
Denemarken	89	88	88	89	90	92	92	+3
Finland	62	63	64	68	75	75	75	+13
Noorwegen	76	78	81	79	84	84	89	+13
Zweden	82	84	86	87	90	88	92	+10
Midden- en Oost-Europa								
Tsjechië	60	59	.	66	67	61	62	+2
Estland	.	41	37	41	43	45	41	0
Polen	45	43	46	50	48	54	51	+6
Slovenië	52	55	55	58	53	57	63	+11
Zuid-Europa								
Griekenland	51	53	.	52	52	.	.	.
Italië	72	64	.	.	.	73	.	.
Spanje	72	74	77	78	81	83	.	.
Portugal	74	62	61	66	63	72	.	.

- a De stelling luidde: 'homoseksuele mannen en lesbiennes moeten vrij zijn om hun leven te leiden zoals zij dat zelf willen'. Deelnemers gaven antwoord op een 5-puntsschaal (1 = helemaal mee eens; 5 = helemaal mee oneens). De percentages in de tabel hebben betrekking op de deelnemers die het helemaal eens of eens waren met de stelling (antwoord 1 of 2). Degenen die het niet wisten, die expliciet weigerden te antwoorden of waarvan het antwoord ontbrak, zijn gecodeerd als ontbrekende waarden.² Er is gebruikgemaakt van designgewichten.³

. = data niet beschikbaar.

Bron: ESS '02, '04, '06, '08, '10, '12, '14 (SCP-bewerking)

In de Scandinavische landen en Finland zien we hetzelfde gebeuren als in West-Europa. Ook hier is de houding van de bevolking steeds positiever geworden. Noorwegen en

Finland hebben de grootste inhaalslag gemaakt met 13 procentpunten. In deze landen waren de opvattingen anno 2002 dan ook negatiever dan in Denemarken en Zweden, waardoor er relatief veel ‘winst’ te boeken viel.

Uit figuur 2.1 kwam al naar voren dat Oost-Europa in opvattingen over homoseksualiteit sterk afwijkt van West-Europa en Scandinavië. Tabel 2.1 laat zien dat er ook minder verandering plaatsvindt in dit deel van Europa. In Slovenië is het meest veranderd, daar is de houding met 11 procentpunten positiever geworden. Maar in Tsjechië en Estland dacht men in 2002 relatief negatief over homoseksualiteit en dat is zo gebleven.

Tot slot zien we een gemengd beeld in Zuid-Europa. In Griekenland, Italië en Portugal lijkt men in 2012 ongeveer hetzelfde over homoseksualiteit te denken als tien jaar eerder. In Spanje zijn de opvattingen van de bevolking wel positiever geworden. De Zuid-Europese landen ontbreken in de beschikbare data van 2014, waardoor we over de meest recente ontwikkelingen niets kunnen zeggen.

Kader 2.2 Verklaringen voor verschillen

Het doel van een monitor is het weergeven van trends en ontwikkelingen in bepaalde indicatoren, maar niet het verklaren hiervan (Engbersen et al. 1997). In dit tekstkader bieden we aan de hand van bestaande literatuur toch een kort overzicht van de kenmerken en factoren die een rol kunnen spelen (zie voor een uitgebreid overzicht Kuyper et al. 2013).

Allereerst spelen sociaal-economische kenmerken een rol. Sociaal-economische indicatoren zijn bijvoorbeeld het bruto binnenlands product (BBP) van een land, de werkloosheidscijfers en de inkomensongelijkheid (uitgedrukt in de GINI coëfficiënt). In landen en tijden met een hoger BBP, een lagere werkloosheid en minder inkomensongelijkheid zijn de opvattingen over homoseksualiteit positiever (Van den Akker et al. 2012; Anderson en Fetner 2008a; Anderson en Fetner 2008b; Hadler 2012; McVeigh en Diaz 2009; Štulhofer en Rimac 2009). Ook op individueel niveau is werkloosheid gerelateerd aan negatievere opvattingen over homoseksualiteit.

Sociaal-demografische kenmerken spelen ook een rol. Een hogeropgeleide bevolking en een bevolking die in steden woont, is positiever over homoseksualiteit (Van den Akker et al. 2012; Anderson en Fetner 2008b; Ohrlander et al. 2005). De sociaal-demografische factor die waarschijnlijk het meeste aandacht in onderzoek en beleid krijgt is religie. Over het algemeen zijn religieuze personen negatiever over homoseksualiteit. Wel zijn er verschillen te vinden tussen de religies (Adamczyk en Pitt 2009; Huijnk 2014). Rooms-katholieken zijn bijvoorbeeld positiever over homoseksualiteit dan kleine protestantse groeperingen en islamitische personen denken ook veelal negatiever over homoseksualiteit. Er zijn eveneens verschillen tussen personen met een bepaalde religieuze achtergrond die wel of niet naar religieuze gebedshuizen gaan, zoals kerken, moskeeën of synagogen (Gerhards 2010; Yang 1997). Religie heeft niet alleen op individueel niveau, maar ook op landsniveau invloed op de opvattingen over homoseksualiteit. In landen waar religie een dominante rol speelt, denken personen negatiever over homoseksualiteit, of ze nu religieus zijn of niet. Waarschijnlijk beïnvloeden in die landen de religieuze leiders de politiek en het maatschappelijke debat in grotere mate.

Los van religie speelt de politiek en het maatschappelijke debat ook een rol bij (veranderingen in) de opvattingen over homoseksualiteit. Zo kan het invoeren van wetten om de gelijkheid van LHBT- en heteroseksuele burgers te bevorderen een positieve uitwerking hebben op de publieke opinie over homoseksualiteit (Takács en Szalma 2011). Het bredere politieke systeem zoals EU-lidmaatschap of een communistisch heden of verleden maakt eveneens uit (Anderson en Fetner 2008a).

Lid zijn van de Europese Unie en het ontbreken van een communistisch verleden zijn gerelateerd aan positievere opvattingen. Daarnaast spelen maatschappelijke bewegingen en de media een belangrijke rol (Adam et al. 1999). In landen waar de LHBT-beweging actief en zichtbaar is en banden heeft met andere maatschappelijke bewegingen, zijn de opvattingen over homoseksualiteit positiever. Positieve aandacht in de media leidt eveneens tot positievere opvattingen. Tot slot bestaan opvattingen over homoseksualiteit uiteraard niet in een vacuüm, ze zijn gerelateerd aan andere opvattingen. Personen die bijvoorbeeld meer sociaal vertrouwen en progressievere opvattingen over vrouwen hebben, staan vaak positiever ten opzichte van homoseksualiteit (Adamczyk en Pitt 2009; McVeigh en Diaz 2009; Takács en Szalma 2011).

2.3 Conclusie

De data van ESS die in 2014 zijn verzameld voor de vijftien landen die we hier bespreken, laten zien dat de Nederlandse bevolking samen met de Zweedse en de Deense de meest positieve opvattingen over homoseksualiteit heeft. Daarnaast bevestigen ze het beeld dat uit eerdere onderzoeken en verschillende juridische posities van LHBT-burgers naar voren komt (ILGA-Europe 2015; Kuyper et al. 2013): inwoners van West-Europa en Scandinavië denken heel anders over homoseksualiteit dan inwoners van Oost-Europese landen. In West-Europa is een zeer ruime meerderheid van de bevolking van mening dat homoseksuele mannen en lesbische vrouwen hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat zelf willen. In Oost-Europa is een aanzienlijk deel van de bevolking het niet eens met deze stelling.

In West-Europa zijn de landen die in 2002 al relatief positieve opvattingen hadden, twaalf jaar later nog steeds die mening toegedaan. De landen die in 2002 wat negatiever waren in vergelijking met de andere landen zijn met de jaren positiever gaan denken (Oostenrijk vormt een uitzondering). In Oost-Europa zien we wederom een ander patroon. In Slovenië is men de afgelopen twaalf jaar positiever gaan denken, maar in Tsjechië en Estland valt weinig verandering te bespeuren. De kloof die er op het gebied van omgang met homoseksualiteit tussen Oost- en West-Europa bestaat, is hiermee de afgelopen twaalf jaar eerder groter dan kleiner geworden.

De ESS geeft een goed globaal beeld van de opvattingen over homoseksualiteit in Europa, maar er kleven wel nadelen aan de vraagstelling van ESS. Allereerst gaat de vraag alleen over de algemene opvattingen over homoseksualiteit. We weten niets over bijvoorbeeld gelijke rechten of homoseksualiteit in de nabije kring. Daarnaast kunnen we geen onderscheid maken tussen de opvattingen ten opzichte van homoseksuele mannen dan wel lesbische vrouwen. Ook transgenders en biseksuele personen vallen buiten de boot. Op dit moment worden er pogingen ondernomen om het aantal items in de ESS met betrekking tot LHBT's uit te breiden (Kuyper 2014). Vooralsnog kunnen we echter alleen dieper ingaan op de opvattingen over LHBT's in Nederland, omdat wij naast de ESS andere betrouwbare databronnen over dit thema hebben. Die staan in het volgende hoofdstuk centraal.

Noten

- 1 Er zijn ook nieuwe data vanuit de EuroBarometer (EB) beschikbaar gekomen, maar onder meer omdat ESS een beter steekproefdesign heeft, EB onregelmatig verschijnt en niet duidelijk is of in de toekomst weer aandacht aan LHBT's wordt besteed, nemen we deze data niet mee in het huidige rapport.
- 2 Uiteraard verschillen de landen ook in de hoeveelheid 'ontbrekende' antwoorden. Een studie van Koch en Blohm (2009) liet zien dat de ontbrekende antwoorden meestal een gevolg waren van het feit dat de deelnemers het antwoord niet wisten.
- 3 Voor meer informatie over de weegprocedure bij het ESS, zie http://www.europeansocialsurvey.org/docs/methodology/ess_weighting_data.pdf. Hoewel bij de analyses poststratificatiegewichten beter zijn, is voor ons onderzoek gebruikgemaakt van designgewichten, omdat de post-stratificatiegewichten nog niet beschikbaar zijn voor de 2014 ronde van ESS. Voor de rondes 2002 tot en met 2012 zijn de percentages eveneens met post-stratificatiegewichten berekend. De meeste percentages waren gelijk ongeacht de weging, soms waren er kleine verschillen van maximaal 3 procentpunten.

3 Opvattingen in Nederland

Uit hoofdstuk 2 blijkt dat de houding van de Nederlandse bevolking ten opzichte van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen positief is in vergelijking met andere landen. Maar liefst 92% van de Nederlanders geeft aan dat zij vinden dat homoseksuele mannen en lesbische vrouwen vrij moeten zijn om hun leven te leiden zoals zij zelf willen. Uit eerdere verdiepende onderzoeken onder de Nederlandse bevolking komt naar voren dat deze tolerante houding wel per onderwerp en per bevolkingsgroep verschilt (Keuzenkamp et al. 2006; Kuyper 2015a). Een groot deel steunt bijvoorbeeld gelijke rechten voor lesbische, homoseksuele en biseksuele (LHB) en heteroseksuele burgers, maar als het gaat om (zichtbare) intimiteit wordt er wel onderscheid gemaakt. Zo vond in 2012 10% van de Nederlanders dat het homohuwelijk dient te worden afgeschaft, en had 28% meer moeite met twee mannen die hand in hand lopen dan met een man en een vrouw die dat doen.

Dit hoofdstuk actualiseert en verbreedt de bestaande kennis. We behandelen eerst de huidige stand van zaken inzake de opvattingen over lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgenders (LHBT) personen anno 2014: wat is de publieke opinie omtrent gelijke rechten inzake trouwen en adoptie in Nederland? Wordt er met meerdere maten gemeten als het gaat om zoenen op straat? En wat vindt men ervan als een eigen kind homoseksueel of lesbisch is, of als een eigen kind les krijgt van een homoseksuele docent? Daarna gaan we in op de trends in deze opvattingen in Nederland. Nieuw is dat we in dit rapport aandacht besteden aan veranderingen door de tijd heen over specifieke kwesties (bv. trouwen of zoenen) of veranderingen binnen specifieke groepen (bv. mannen en vrouwen). Voor het beantwoorden van deze vragen maken we gebruik van de data van het onderzoek scp Leefsituatie-index (SLI; zie kader 3.1). Samen met hoofdstuk 2 beantwoordt dit hoofdstuk de eerste onderzoeksvraag ('Wat is de houding van de Nederlandse bevolking ten aanzien van LHBT's en wat zijn de ontwikkelingen in de tijd en de verschillen met andere landen?').

Kader 3.1 scp Leefsituatie-index (SLI)

Voor onderzoeken naar de houding ten opzichte van homo- en biseksualiteit onder de Nederlandse bevolking, maken we gebruik van de scp Leefsituatie-index (SLI). Dit onderzoek brengt op systematische wijze de opvattingen en de leefsituatie van de Nederlandse bevolking in kaart. SLI is een schriftelijke drop-off lijst van het onderzoek Culturele Veranderingen (CUL).¹ De onderzoekspopulatie is de in Nederland woonachtige bevolking van 18 jaar en ouder in particuliere huishoudens. Bij de laatste editie had CUL een response rate van 53% en SLI van 85% (netto response rate SLI 45%). De data zijn gewogen om een goede afspiegeling te vormen van de Nederlandse populatie.²

In 2014 waren er dertien vragen over de acceptatie van homo- en biseksualiteit en zeven stellingen over transgenders in het onderzoek. Deze stellingen gebruiken we om de actuele stand van zaken weer te geven. Omdat er inmiddels vijf meetmomenten beschikbaar zijn voor de houding ten opzichte van homo- en biseksualiteit, kunnen we hiervoor trends en ontwikkelingen in kaart brengen. SLI bevat tevens vragen over de seksuele oriëntatie van de deelnemers zelf (zie hoofdstuk 4).

In dit hoofdstuk besteden we extra aandacht aan de opvattingen van etnische minderheidsgroepen over homoseksualiteit. Deze krijgen veel belangstelling in de media en in het beleid van de directie Emancipatie (TK 2014/2015a; TK 2015/2016). Marokkaanse, Turkse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders hebben veelal een negatievere houding ten opzichte van homoseksualiteit dan autochtone Nederlanders (Huijnk 2014). De data van het SCP-onderzoek Survey Integratie Migranten 2015 (SIM'15) bieden een betrouwbare update over de opvattingen van Marokkaanse, Turkse, Surinaamse, Antilliaanse/Arubaanse, Poolse en Somalische Nederlanders anno 2015 (SIM'15; zie kader 3.2).

Kader 3.2 Survey Integratie Migranten (SIM'15)

Het SCP voerde in 2015 in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid het Survey Integratie Migranten (SIM) uit. Hierin kijken we naar de sociaal-culturele positie van migrantengroepen in Nederland. Het veldwerk is uitgevoerd door ΤNS ΝΙΡΟ/Veldkamp en Labyrinth.

Voor deze meting zijn personen van 15 jaar en ouder uit zeven verschillende herkomstgroepen ondervraagd. In SIM'15 is de volgende definitie voor migrant gebruikt: iemand van wie ten minste één ouder (vader en/of moeder) in het buitenland is geboren. De volgende groepen zijn in het onderzoek betrokken: autochtone, Turkse, Marokkaanse, Surinaamse, Somalische en Poolse Nederlanders en personen uit de voormalig Nederlandse Antillen inclusief Aruba.

De data van SIM'15 zijn verzameld via een mixed mode design: eerst een benadering via het web, vervolgens een aanvulling face-to-face door (tweetalige) interviewers. Voor iedere bevolkingsgroep is een steekproefkader afgeleid op basis van gegevens uit de Basisregistratie personen (BRP). Er is gebruikgemaakt van geclusterde steekproeven. In de eerste trap van de trekking is een steekproef van gemeenten getrokken. De steekproef van gemeenten is gestratificeerd naar de grootte van de gemeente. In de tweede trap is een steekproef van personen getrokken uit het deel van het steekproefkader dat ingeschreven staat in de gemeenten die in de eerste trap zijn getrokken. Uit iedere gemeente is een enkelvoudige aselecte steekproef getrokken, die bij alle steekproeven, behalve de steekproef onder autochtonen, vijf personen telt voor een kleine gemeente en tien personen voor een grote gemeente. Bij de steekproef onder autochtonen is uit iedere gemeente, klein en groot, een steekproef van tien personen getrokken. In totaal zijn er 196 gemeenten samengevoegd voor de trekking van één of meer steekproeven, omdat niet elke gemeente groot genoeg is voor een goede trekking.

Het veldwerk voor SIM'15 liep in de periode van 29 januari t/m 15 juli 2015. In totaal zijn er 15.028 adressen aangeleverd door het CBS, waarvan 6829 zijn aangeschreven voor complete interviews. De uiteindelijke aantallen per herkomstgroep inclusief response rate zijn als volgt: 1046 autochtone deelnemers (58%), 920 Turkse deelnemers (51%), 951 Marokkaanse deelnemers (48%), 1045 Surinaamse deelnemers (46%), 1112 Antilliaanse/Arubaanse deelnemer (48%),

1129 Poolse deelnemers (45%) en 626 Somalische deelnemers (37%). De data zijn gewogen op sekse, leeftijd, generatie, type huishouden, grootte huishouden, gemeentegrootte en persoonlijk inkomen.

Voor meer informatie, zie Andriessen en Kappelhof (2016).

3.1 Opvattingen anno 2014 positief

Opvattingen over LHB's

Zoals gezegd lopen de meningen uiteen naar gelang het onderwerp (tabel 3.1; zie ook Keuzenkamp 2007; Keuzenkamp 2011; Keuzenkamp en Kuyper 2013; Kuyper 2015a). Mensen staan positief tegenover de vrijheid voor homoseksuele mannen en lesbische vrouwen om hun leven te leiden zoals zij willen (91%), maar voor sommigen vallen bepaalde zaken daar niet onder: 17% keurt gelijke rechten voor adoptie af, 32% vindt twee zoenende mannen in het openbaar aanstootgevend, 23% vindt datzelfde van twee vrouwen (bij heteroseksuele zoenkoppels ligt het percentage op 12%) en 23% heeft er meer moeite mee als ze twee mannen hand-in-hand zien lopen, dan als zij een man en een vrouw dat zien doen. De crux lijkt hem dus nog altijd te zitten in het afkeuren van zichtbare intimiteit tussen twee mensen van hetzelfde geslacht.

Tabel 3.1

Opvattingen over homo- en biseksualiteit, bevolking 18 jaar en ouder, 2014 (in gewogen procenten)

	(helemaal) mee eens	niet eens / niet oneens	(helemaal) mee oneens	nooit over nagedacht
homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen	91	5	3	1
seks tussen twee lesbische vrouwen vind ik walgelijk	10	18	68	4
seks tussen twee homoseksuele mannen vind ik walgelijk	24	21	51	5
homoseksuele mannen zijn eigenlijk geen echte mannen	7	13	76	5
het homohuwelijk dient te worden afgeschaft	8	8	82	3
homoseksuele paren moeten dezelfde rechten hebben als heteroseksuele paren bij het adopteren van kinderen	69	12	17	2
ik vind het aanstootgevend als twee mannen in het openbaar zoenen	32	26	40	2
ik vind het aanstootgevend als twee vrouwen in het openbaar zoenen	23	25	51	2
ik vind het aanstootgevend als een man en vrouw in het openbaar zoenen	12	25	62	2

Tabel 3.1

(Vervolg)

	(helemaal) mee eens	niet eens / niet oneens	(helemaal) mee oneens	nooit over nagedacht
als ik een man en een vrouw hand in hand zie lopen heb ik daar minder moeite mee dan wanneer ik twee mannen hand in hand zie lopen	23	15	60	2
ik zou het een probleem vinden als mijn kind op school les krijgt van een homoseksuele leraar of lerares	6	8	83	4
denk je eens in dat je een dochter of een zoon hebt, die samenwoont met een vaste partner van hetzelfde geslacht; kun je aangeven hoe aanvaardbaar je dat vindt? ^a	10	18	71	x

a 1 = zeer onaanvaardbaar; 5 = zeer aanvaardbaar. Om de inpasbaarheid in de tabel en de leesbaarheid ervan te vergroten, zijn de percentages onder de kopjes (helemaal) mee eens (= [zeer] onaanvaardbaar), neutraal (= neutraal) en (helemaal) mee oneens (= [zeer] aanvaardbaar) geplaatst.

x = ontbreekt door afwijkende vraagstelling, zie noot a.

Bron: SCP (SLI'14)

Op basis van de gemiddelde scores die deelnemers aan de stellingen over homo- en bisexualiteit uit tabel 3.1 gaven, is een samengestelde maat berekend die aangeeft in hoeverre men over alle stellingen heen gemiddeld positief, neutraal of negatief over homo- en bisexualiteit denkt (Keuzenkamp 2007).¹ In totaal had in 2014 7% van de Nederlandse bevolking een negatieve houding ten opzichte van homo- en bisexualiteit (niet in de tabel). Hiervan was 1% zeer negatief en 6% negatief. Bijna een kwart (23%) had een neutrale houding en 70% had een positieve houding. Hiervan was 42% positief en 28% zeer positief.

Opvattingen over transgenders

Ook in opvattingen over transgenders verschilt de publieke opinie al naar gelang het onderwerp (tabel 3.2). Een vriendschap zou slechts een klein deel van de mensen om deze reden verbreken (6% en 7%), maar wel vindt bijna de helft van de Nederlanders (46%) het belangrijk om bij een ontmoeting te weten of iemand een man of een vrouw is en een op de vier vindt dat er iets mis is met mensen die zich geen man of vrouw voelen (25%). Bijna een op de zeven (14%) keurt operaties voor transgender personen af en 36% vindt dat transgender personen zelf moeten opdraaien voor de kosten van operaties.

Tabel 3.2

Opvattingen over transgender personen, bevolking 18 jaar en ouder, 2014 (in gewogen procenten)^a

	(helemaal) mee eens	niet eens / niet oneens	(helemaal) mee oneens
ik verbreek de vriendschap als blijkt dat een goede vriendin haar lichaam wil laten aanpassen om man te worden	7	17	76
ik verbreek de vriendschap als blijkt dat een goede vriend zijn lichaam wil laten aanpassen om vrouw te worden	6	16	78
er is iets mis met mensen die zich geen man of vrouw voelen	25	28	47
ik ga liever niet om met mensen van wie niet duidelijk is of ze man of vrouw zijn	15	29	56
als ik iemand ontmoet, dan vind ik het belangrijk om te weten of iemand man of vrouw is	46	22	32
als iemand goed heeft nagedacht over het veranderen van zijn of haar geslacht, dan is een operatie een goed idee	65	21	14
operaties om van geslacht te veranderen moeten mensen zelf maar betalen	36	35	29

a Antwoorden werden gegeven op een 5-puntsschaal (1 = helemaal mee eens; 5 = helemaal mee oneens). De antwoordoptie 'nooit over nagedacht' ontbreekt in de vraagstelling.

Bron: SCP (SLI'14)

Op dezelfde wijze als dat voor de houding ten opzichte van homo- en biseksualiteit is gedaan, is een maat geconstrueerd om op basis van de zeven stellingen over transgenders een percentage dat de houding samenvat uit te rekenen.³ Over transgender personen is een op de tien Nederlanders negatief (1% is zeer negatief, 9% is negatief). Iets meer dan de helft (51%) heeft een positieve houding (43% positief, 8% zeer positief) en een vrij grote groep heeft een neutrale houding (39%).

3.2 Verschillen tussen groepen: religieuze personen en migranten relatief negatief

Verschillen in houding tegenover LHB's

In het nationale en internationale onderzoek naar opvattingen over homoseksualiteit zijn een aantal wetmatigheden te vinden. Bijna zonder uitzondering laten studies zien dat bepaalde groepen positiever ten opzichte van homoseksualiteit staan: vrouwen, jongeren, hoogopgeleiden en niet-religieuze personen (zie bv. Adamczyk en Pitt 2009; Van den Akker et al. 2012; Kite en Whitley 1996; Ohrlander et al. 2005). Internationale studies die zich richten op de relatie tussen opvattingen en de stedelijkheid van de woonomgeving vinden

tegenstrijdige resultaten. Waar sommige onderzoeken laten zien dat bewoners van stedelijke gebieden positiever ten opzichte van homoseksualiteit staan (bv. Anderson en Fetner 2008a), laten anderen zien dat de opvattingen van bewoners in grote steden juist negatiever zijn (Takács en Szalma 2011). Een ander aspect van belang dat uit eerdere SCP-studies naar voren kwam, is de politieke voorkeur van deelnemers (Kuyper 2015a).

Met behulp van diverse analyses zijn we nagegaan welke groepsverschillen anno 2014 in Nederland zijn te vinden in de schaalscores op de samenvattende maat voor de houding ten opzichte van homo- en biseksualiteit (tabel 3.3 en tabel A.1 in bijlage A te vinden via www.scp.nl onder dit rapport). Eerst hebben we middels multivariate regressieanalyses gekeken welke sociaal-demografische factoren een uniek verband hebben met de houding ten opzichte van homo- en biseksualiteit. Daarna hebben we met bivariate analyses de verschillen en overeenkomsten geïllustreerd.

Tabel 3.3

Opvattingen over homo- en biseksualiteit op basis van samenvattende schaalscore, naar sociaal-demografische kenmerken, bevolking 18 jaar en ouder, 2014 (in gewogen procenten)^a

	p	negatief	neutraal	positief
totaal		7	23	70
geslacht	***			
man		6	27	66
vrouw		8	18	74
leeftijd	**			
18-29 jaar		5	22	73
30-39 jaar		9	19	73
40-49 jaar		7	19	74
50-59 jaar		5	17	78
60-69 jaar		7	27	66
≥ 70 jaar		11	38	51
opleiding	***			
basisonderwijs		7	39	54
vmbo/mbo 1		10	34	56
havo/vwo/mbo 2-4		8	24	69
hbo/wo bachelor		7	14	79
hbo/omaster/doctor		2	12	87
religiositeit ^b	***			
beslist religieus		28	32	40
enigszins religieus		5	28	67
nauwelijks religieus		3	25	72
beslist niet religieus		2	12	86
stedelijkheid	**			
zeer sterk stedelijk		7	18	75
sterk stedelijk		5	20	75
matig stedelijk		7	26	67
weinig stedelijk		10	24	66
niet stedelijk		9	35	56

Tabel 3.3

(Vervolg)

	p	negatief	neutraal	positief
politieke partij ^c	***			
CDA		11	39	50
PvdA		3	12	85
VVD		3	20	77
GroenLinks		0	5	95
SP		2	25	73
D66		2	10	87
ChristenUnie		32	46	23
PVV		6	32	62
weet ik nog niet		7	23	70
ga niet stemmen		9	27	64
verklaarde variantie	27%			

- a Kolom p geeft aan of het kenmerk iets toevoegt aan het multivariate regressiemodel dat verschillen in de houding verklaart als rekening wordt gehouden met de andere kenmerken (** = $p < 0,01$; *** = $p < 0,001$). De percentages zijn de ongecorrigeerde percentages (waarbij geen rekening is gehouden met de invloed van andere kenmerken).
- b Deelnemers is gevraagd in welke mate zij zichzelf een religieus mens vinden (1 = beslist wel; 4 = beslist niet).
- c Deelnemers is gevraagd op welke politieke partij zij zouden stemmen als er nu verkiezingen waren. Alleen de partijen waar minstens 50 deelnemers (ongewogen aantallen) op zouden stemmen staan in de tabel weergegeven.

Bron: SCP (SLI'14)

Vrouwen zijn positiever dan mannen, jongeren zijn positiever dan ouderen, hoger-opgeleiden zijn positiever dan lageropgeleiden, religieuze personen zijn negatiever dan zij die geen religie hebben, bewoners van stedelijke gebieden zijn positiever dan degenen op het platteland en bepaalde partijvoorkeuren hangen samen met positievere opvattingen (progressieve partijen) of juist negatievere opvattingen (christelijke partijen) (tabel 3.3). Niet alle verschillen zijn even groot. Kijken we naar de groepen waarin het percentage mensen met een negatieve opvatting minstens twee keer zo hoog ligt als het algemene percentage (7%), dan zien we dat 'beslist religieuzen' (28%) en cu-stemmers (32%) relatief negatief zijn. Wellicht zouden we dezelfde uitkomsten kunnen verwachten onder sgp-stemmers, maar die groep was te klein om in de analyses te betrekken.

De houding ten opzichte van homoseksualiteit onder migranten krijgt in beleid en onderzoek apart aandacht (Huijnk 2014; TK 2015/2016). In dit rapport kijken we naar de opvattingen van de grootste vier niet-westerse migrantengroepen (Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders), maar ook naar Oost-Europese (Poolse migranten) en Somalische migranten omdat zij afkomstig zijn uit landen waar men relatief nega-

tief denkt over homoseksualiteit (Kuyper 2015a). De vraag is of dat ook zo is als zij, of hun ouders, zich in Nederland vestigen.

Er zijn grote verschillen in opvattingen over homoseksualiteit tussen de herkomstgroepen in Nederland (tabel 3.4). De grootste verschillen doen zich voor als het gaat over homoseksualiteit in de nabije kring. Zo ligt het aandeel Marokkaanse en Turkse Nederlanders dat het een probleem vindt als hun kind gaat samenwonen met een vaste partner van hetzelfde geslacht ongeveer zeven keer zo hoog als onder autochtone Nederlanders (78% en 76% versus 11%). Onder Somalische Nederlanders ligt het aandeel zes keer zo hoog (66%), onder Poolse Nederlanders vier keer (44%) en onder Surinaams en Antilliaanse/Arubaanse Nederlanders iets minder dan drie keer (29%). Over het homohuwelijk is men het ook niet eens: waar 83% van de autochtone Nederlanders dit een goed iets vindt, is dat (ruim) minder dan de helft bij de Poolse Nederlanders (44%), Turkse Nederlanders (35%), Marokkaanse Nederlanders (30%) en Somalische Nederlanders (27%). Van de Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse Nederlanders vindt wel meer dan de helft (67% en 62%) het huwelijk een goed idee. Binnen alle herkomstgroepen is de meerderheid van mening dat homoseksuele mannen en lesbische vrouwen hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen. De opvattingen van Antilliaanse of Arubaanse en Surinaamse Nederlanders ontlopen die van de autochtone bevolking niet sterk (84%, 85% en 92%). De deelnemers uit de overige herkomstgroepen denken hier wel een stuk negatiever over.

Een verdiepende studie van Huijnk (2014) liet zien dat verschillen in achtergrondkenmerken tussen migranten en autochtonen ongeveer drie vijfde van de verschillen in opvattingen over homoseksualiteit verklaren. Met name de religieuze achtergrond en het opleidingsniveau van de ouders verklaren dat de houding onder migranten vaak relatief negatief is. Ook het wel of niet hebben van betaald werk draagt bij aan de verklaring (Huijnk en Dagevos 2012). Daarnaast zijn er factoren binnen de groep migranten die gerelateerd zijn aan positievere opvattingen over homoseksualiteit. Een langere verblijfsduur in Nederland, identificatie met Nederland, contacten met autochtone Nederlanders, het gebruik van Nederlandse media en zelf meer acceptatie van anderen ervaren hangen samen met een positievere houding (Huijnk en Dagevos 2012).

Tabel 3.4

Opvattingen over homoseksualiteit, naar herkomst, bevolking 15 jaar of ouder, 2015 (in gewogen procenten)

	Marok- kaans	Turks	Suri- naams	Antil- liaans/ Arubaans	Pools	Soma- lisch	autoch- toon
homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen ^a	68	65	85	84	75	57	92
het is goed dat homoseksuelen met elkaar mogen trouwen ^a	30	35	67	62	44	27	83
ik zou het een probleem vinden als mijn kind een vaste partner heeft van hetzelfde geslacht ^b	78	76	29	29	44	66	11

a Antwoorden werden gegeven op een 5-puntsschaal (1 = helemaal mee eens; 5 = helemaal mee oneens). De tabel geeft de percentages (helemaal mee eens weer).

b Antwoorden werden gegeven op een 5-puntsschaal (1 = heel problematisch; 5 = helemaal niet problematisch). De tabel geeft de percentages (heel problematisch weer).

Bron: SCP (SIM'15)

Verschillen in houding tegenover transgenders

Naar opvattingen over transgenders wordt zowel nationaal als internationaal veel minder onderzoek gedaan dan naar opvattingen over homoseksualiteit. De studies die er wel zijn, wijzen echter vaak op dezelfde sociaal-demografische verschillen als bij onderzoek naar de opvattingen over homoseksualiteit (zie bv. Norton en Herek 2013). Dit geldt eveneens voor de resultaten van de analyses waarmee wij zijn nagegaan, welke groepsverschillen we in Nederland anno 2014 vinden in de schaalscores op de samenvattende maat voor de houding ten opzichte van transgenders (tabel 3.5, tabel A.2 in bijlage A). Wederom hebben vrouwen, hogeropgeleiden, niet-religieuze personen en degenen die stemmen op progressieve partijen een positievere houding. Sociaal-demografische groepen waarin het percentage mensen met een negatieve houding minstens twee keer zo hoog ligt als het landelijke percentage (10%), zijn die waarin mensen alleen de basisschool hebben afgemaakt of geen opleiding hebben (20%), beslist religieus zijn (22%) en cu stemmen (22%). Wat opvalt, is dat de verschillen tussen deze groepen en de algemene bevolking minder groot zijn dan bij de opvattingen over homoseksualiteit. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat de houding tegenover transgenders minder onderwerp van publiek debat is, waardoor men minder stelling neemt. Het percentage dat een neutrale houding heeft, is ook veel groter dan bij opvattingen over homoseksualiteit. Een verklaring hiervoor is dat mensen waarschijnlijk minder bekend zijn met transgenders dan met homo- en biseksualiteit. Van belang is wel om in het achterhoofd te houden dat de houding tegenover homo- en biseksualiteit met andere vragen is gemeten dan de houding tegenover transgenders, dus de percentages kunnen niet direct met elkaar vergeleken worden.

Tabel 3.5

Opvattingen over transgenders op basis van een samenvattende schaalscore, naar sociaal-demografische kenmerken, bevolking 18 jaar en ouder, 2014 (in gewogen procenten)^a

	p	negatief	neutraal	positief
totaal		10	39	51
geslacht				
man	***	12	46	42
vrouw		8	33	59
leeftijd	n.s.			
18-29 jaar		10	41	49
30-39 jaar		11	39	50
40-49 jaar		7	36	57
50-59 jaar		7	36	57
60-69 jaar		7	43	50
≥ 70 jaar		19	44	37

Tabel 3.5
(Vervolg)

	p	negatief	neutraal	positief
opleiding	***			
basisonderwijs		20	47	34
vmbo/mbo1		15	46	38
havo/vwo/mbo 2-4		10	44	46
hbo/wo bachelor		7	28	65
hbo/wo master/doctor		4	29	67
religiositeit ^b	***			
beslist religieus		22	47	32
enigszins religieus		10	41	49
nauwelijks religieus		7	45	48
beslist niet religieus		5	32	63
stedelijkheid	n.s.			
zeer sterk stedelijk		8	35	57
sterk stedelijk		8	38	55
matig stedelijk		8	44	47
weinig stedelijk		14	43	43
niet stedelijk		14	40	45
politieke partij ^c	***			
CDA		16	47	37
PvdA		7	32	61
VVD		2	42	56
GroenLinks		1	19	80
SP		15	31	54
D66		2	35	64
ChristenUnie		22	62	16
PVV		12	52	36
weet ik niet		9	40	51
ga niet stemmen		15	41	44
verklaarde variantie	20%			

- a Kolom p geeft aan of het kenmerk iets toevoegt aan het multivariate regressiemodel dat verschillen in de houding verklaart als rekening wordt gehouden met de andere kenmerken (***) = $p < 0,001$; ns = variabele levert geen significante unieke bijdrage). De percentages zijn de ongecorrigeerde percentages (waarbij geen rekening is gehouden met de invloed van andere kenmerken).
- b Deelnemers is gevraagd in welke mate zij zichzelf een religieus mens vinden (1 = beslist wel; 4 = beslist niet).
- c Deelnemers is gevraagd op welke politieke partij zij zouden stemmen als er nu verkiezingen waren. Alleen de partijen waar minstens 50 deelnemers (ongewogen aantallen) op zouden stemmen staan in de tabel weergegeven.

Bron: SCP (SLI'14)

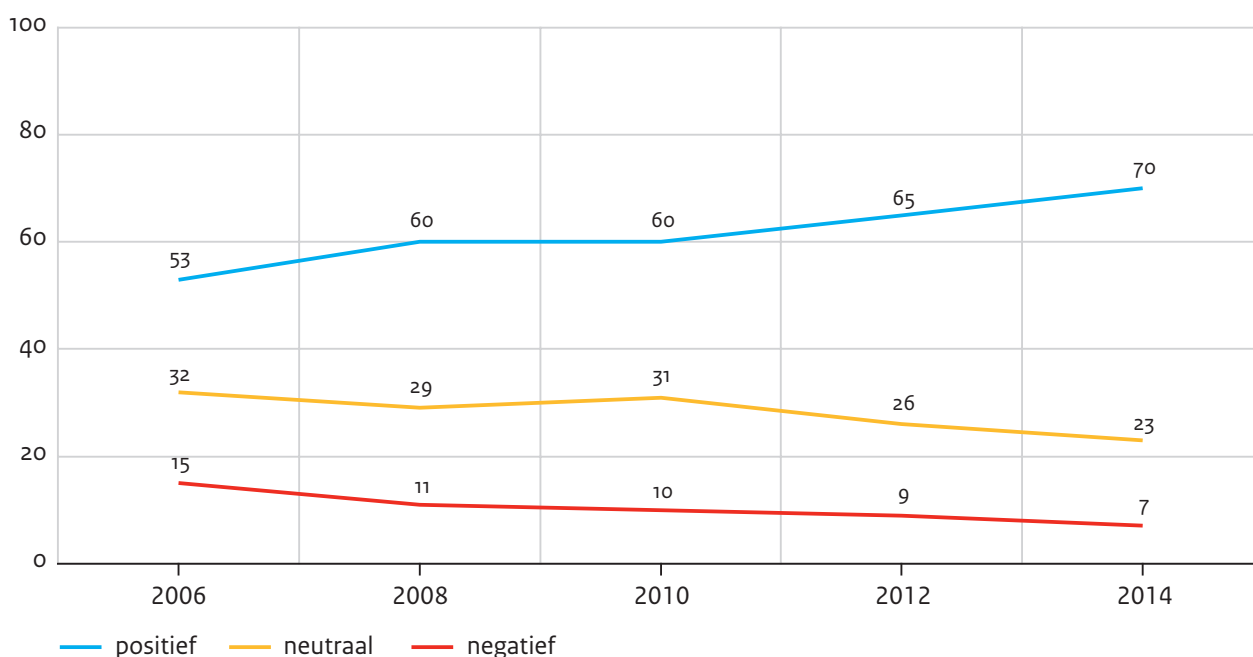
3.3 Ontwikkelingen in houding: positiever en dichter bij elkaar

Ontwikkelingen in houding LHB's

Het aantal mensen met een negatieve houding ten opzichte van homo- en biseksualiteit nam tussen 2006 en 2014 stapsgewijs af (figuur 3.1). Acht jaar geleden was nog 15% van de Nederlandse bevolking 'homonegatief', dit percentage is inmiddels gehalveerd en gedaald tot 7%. Het aantal mensen met een positieve houding is sterk gestegen in de afgelopen acht jaar: van 53% naar 70%. Er zijn steeds minder personen met een neutrale houding. Steeds meer Nederlanders houden meer uitgesproken positieve opvattingen over homo- en biseksualiteit erop na.

Figuur 3.1

Ontwikkelingen in houding ten opzichte van homo- en biseksualiteit op basis van samenvattende schaal-score, bevolking 18 jaar en ouder, 2006-2014^a (in gewogen procenten)^a

a De gegevens uit SLI'08 wijken iets af van eerder gepresenteerde gegevens door weging.

Bron: SCP (SLI'06-'14)

Tabel 3.6 splitst de ontwikkelingen uit naar de verschillende onderwerpen. Er is geen onderwerp waarop de houding in de afgelopen jaren niet positiever is geworden. Bij sommige onderwerpen (bv. vrij zijn om hun leven te leiden zoals ze willen of problemen hebben met LHB-docenten voor eigen kind) zijn de ontwikkelingen minder groot dan bij andere onderwerpen (zoals houding tegenover zoenen of hand-in-hand lopen). Dat komt doordat bij sommige onderwerpen de houding al erg positief was, terwijl bij andere onderwerpen meer verschil gemaakt kon worden. De vaak aangehaalde cijfers over de houding ten opzichte van zoenen zijn dus, ook anno 2014, negatief in vergelijking met de houding ten opzichte van andere onderwerpen, maar die houding wordt wel steeds positiever. Vond in 2006 de helft van de Nederlandse bevolking (50%) twee zoenende mannen aanstootge-

vend, in 2014 is dat een derde (33%). Vond in 2006 een derde van de Nederlandse bevolking (34%) twee zoenende vrouwen aanstootgevend, in 2014 is dat gedaald tot minder dan een kwart (23%).

Tabel 3.6

Ontwikkelingen in negatieve opvattingen over homo- en bisexualiteit, bevolking 18 jaar en ouder, 2006-2014 (in gewogen procenten)^a

	negatief 2006	negatief 2008	negatief 2010	negatief 2012	negatief 2014
homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen	6	4	4	4	3
seks tussen twee lesbische vrouwen vind ik walgelijk	19	13	13	11	11
seks tussen twee homoseksuele mannen vind ik walgelijk	36	29	30	28	25
homoseksuele mannen zijn eigenlijk geen echte mannen	13	9	11	9	7
het homohuwelijk dient te worden afgeschaft	17	11	11	10	8
homoseksuele paren moeten dezelfde rechten hebben als heteroseksuele paren bij het adopteren van kinderen	29	22	23	20	17
ik vind het aanstootgevend als twee mannen in het openbaar zoenen	50	42	42	36	33
ik vind het aanstootgevend als twee vrouwen in het openbaar zoenen	34	28	28	25	23
ik vind het aanstootgevend als een man en vrouw in het openbaar zoenen	x	x	14	12	12
als ik een man en een vrouw hand in hand zie lopen heb ik daar minder moeite mee dan wanneer ik twee mannen hand in hand zie lopen	40	34	32	28	24
ik zou het een probleem vinden als mijn kind op school les krijgt van een homoseksuele leraar of lerares	10	6	7	7	7

Tabel 3.6

(Vervolg)

	negatief 2006	negatief 2008	negatief 2010	negatief 2012	negatief 2014
denk je eens in dat je een dochter of een zoon hebt, die samenwoont met een vaste partner van hetzelfde geslacht; kun je aangeven hoe aanvaardbaar je dat vindt? ^b	18	13	15	14	10

a Antwoorden zijn gegeven op een 6-puntsschaal (1 = helemaal mee eens; 2 = mee eens; 3 = niet eens / niet oneens; 4 = niet mee eens; 5 = helemaal mee oneens; 6 = nog nooit over nagedacht).

Antwoordoptie 6 is hierbij als ontbrekende waarde gecodeerd. De vragen zijn zo gecodeerd dat het percentage een negatieve houding impliceert ([helemaal] mee eens bij negatieve stellingen of [helemaal] mee oneens bij positieve stellingen).

b Afwijkende antwoordopties, geen nooit over nagedacht.

x = data niet beschikbaar

Bron: SCP (SLI'06-'14)

Tabel 3.7 splitst ook ontwikkelingen uit, maar dan naar sociaal-demografische groepen. We zien geen specifieke groepen waar weinig, geen of tegengestelde bewegingen plaatsvinden ten opzichte van de algemene bevolking. Groepen die eerder relatief negatief waren (zoals 70-plussers, wekelijkse kerkgangers en cu-stemmers), zijn het meest veranderd. Hierdoor zijn de verschillen tussen de groepen kleiner geworden. Zat er bijvoorbeeld in 2006 nog 17 procentpunt verschil in het percentage jongeren en ouderen met een negatieve opvatting (12% vs. 29%), anno 2014 bedraagt dat verschil nog maar 6 procentpunten (5% vs. 11%). Wekelijkse kerkgangers verschilden 48 procentpunten van degenen die nooit naar de kerk gingen in 2006 (56% vs. 8%) en dat verschil is in de afgelopen acht jaar gedaald tot 37% (40% vs. 3%). De achterban van de meest positieve partij (GL) verschilde toentertijd 42 procentpunten van de achterban van de meest negatieve partij (cu) (7% vs. 49%). Deze partijen nemen nog steeds dezelfde positie in, maar het verschil is geslonken tot 32 procentpunten (0% vs. 32%). Ook hier kunnen we kleine partijen zoals de SGP niet in de analyse betrekken omdat de groepsgrootte te beperkt is.

Tabel 3.7

Ontwikkelingen in opvattingen over homo- en biseksualiteit op basis van samenvattende schaalscore naar sociaal-demografie, bevolking 18 jaar en ouder, 2006-2014 (in gewogen procenten)^a

	negatief 2006	negatief 2008	negatief 2010	negatief 2012	negatief 2014
totaal	15	11	10	9	7
geslacht					
man	17	12	11	10	6
vrouw	12	10	8	8	8
leeftijd					
18-29 jaar	12	11	11	6	5
30-39 jaar	11	8	7	7	9
40-49 jaar	13	10	11	9	7
50-59 jaar	13	9	7	8	5
60-69 jaar	15	15	7	8	7
≥ 70 jaar	29	18	16	19	11
opleiding ^b					
basisonderwijs	x	x	x	13	7
vmbo/mbo 1	x	x	x	14	10
havo/vwo/mbo 2-4	x	x	x	10	8
hbo/wo bachelor	x	x	x	5	7
hbo/omaster/doctor	x	x	x	5	1
kerkgang ^c					
≥ 1 keer per week	56	x	37	43	40
1 keer per twee weken	23	x	23	10	9
1 keer per maand	16	x	3	8	7
< 1 keer per maand	9	x	5	6	5
nooit	8	x	7	4	3
stedelijkheid					
zeer sterk stedelijk	10	10	11	9	7
sterk stedelijk	18	10	9	10	5
matig stedelijk	14	10	9	5	7
weinig stedelijk	15	11	9	12	10
niet stedelijk	17	17	11	8	9
politieke partij ^d					
CDA	19	x	9	14	11
PvdA	11	x	10	6	3
VVD	11	x	5	3	3
GroenLinks	7	x	3	0	0
SP	8	x	3	8	2
D66	x	x	2	1	2
ChristenUnie	49	x	48	47	32
PVV	x	x	11	10	6
weet ik niet	7	x	6	8	7

Tabel 3.7

(Vervolg)

	negatief 2006	negatief 2008	negatief 2010	negatief 2012	negatief 2014
ga niet stemmen	17	x	22	12	9

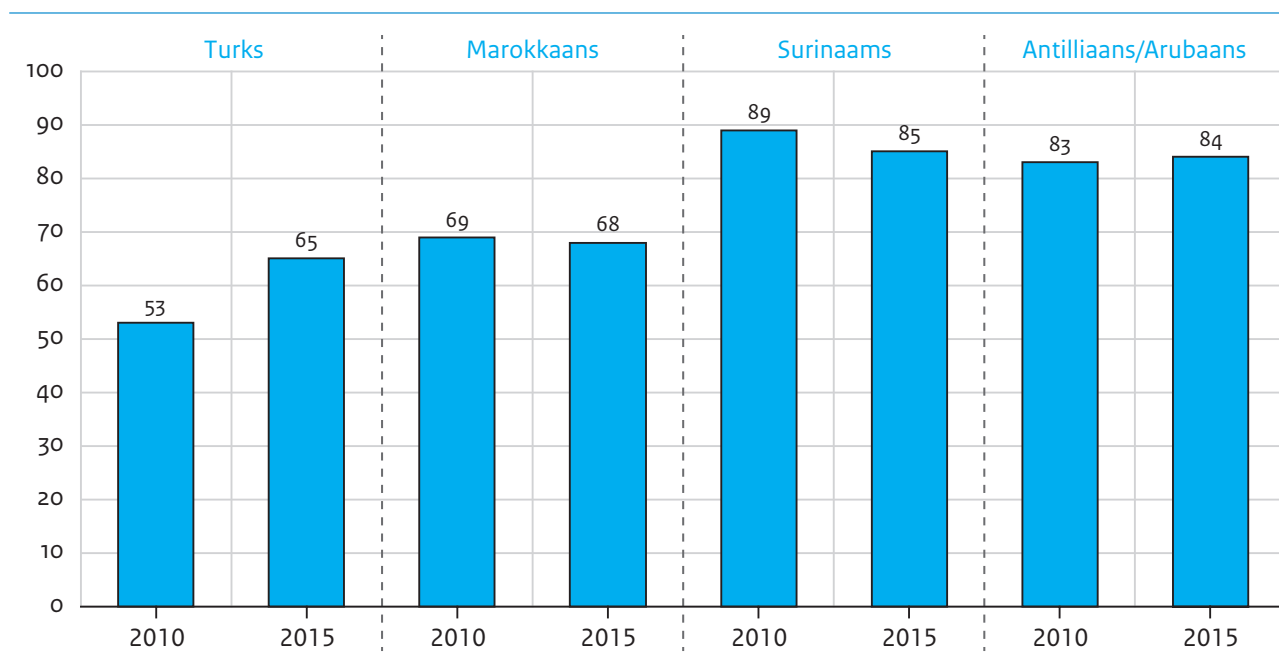
- a In de meeste jaren is sLI een drop-off vragenlijst van cuL, maar in 2008 is sLI los van cuL uitgevoerd. Hierdoor bevat sLI'08 minder informatie. Dat is aangegeven middels een x.
- b Opleiding is in de verschillende edities anders bevraagd, dus een betrouwbare vergelijking tussen 2006-2010 en de jaren erna, is niet mogelijk.
- c Deelnemers is gevraagd in welke mate zij zichzelf een religieus mens vinden (1 = beslist wel; 4 = beslist niet).
- d Deelnemers is gevraagd op welke politieke partij zij zouden stemmen als er nu verkiezingen waren. Alleen de partijen waar minstens 50 deelnemers (ongewogen aantallen) op zouden stemmen en die nu nog in de Tweede Kamer zitten, staan in de tabel weergegeven.

Bron: SCP (sLI'06-'14)

In 2010 en 2015 zijn met elkaar vergelijkbare studies onder Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse/Antilliaanse Nederlanders gedaan (SIM-1 en SIM-2). Omdat dit slechts twee meetmomenten zijn, kunnen we niet spreken over trends en ontwikkelingen. Verschillen tussen de metingen kunnen ook toevallige fluctuaties zijn. Met die kantekening in het achterhoofd bekijken we figuur 3.2. tot en met 3.4. Grofweg kunnen we stellen dat de overeenkomsten in opvattingen tussen 2010 en 2015 groter zijn dan de verschillen. Er zijn twee uitzonderingen daarop: Turkse deelnemers vinden vaker dat homoseksuele mannen en lesbische vrouwen vrij moeten zijn om hun leven te leiden zoals ze willen (2010: 53%; 2015: 65%) en Marokkaanse deelnemers vinden het minder vaak problematisch als hun kind gaat samenwonen met een vaste partner van dezelfde sekse (2010: 86%; 2015: 78%).

Figuur 3.2

Lesbische vrouwen en homoseksuele mannen moeten vrij zijn hun leven te leiden zoals zij willen, opvattingen Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse Nederlanders, 15 jaar of ouder, 2010-2015 (in gewogen procenten)^{a,b}

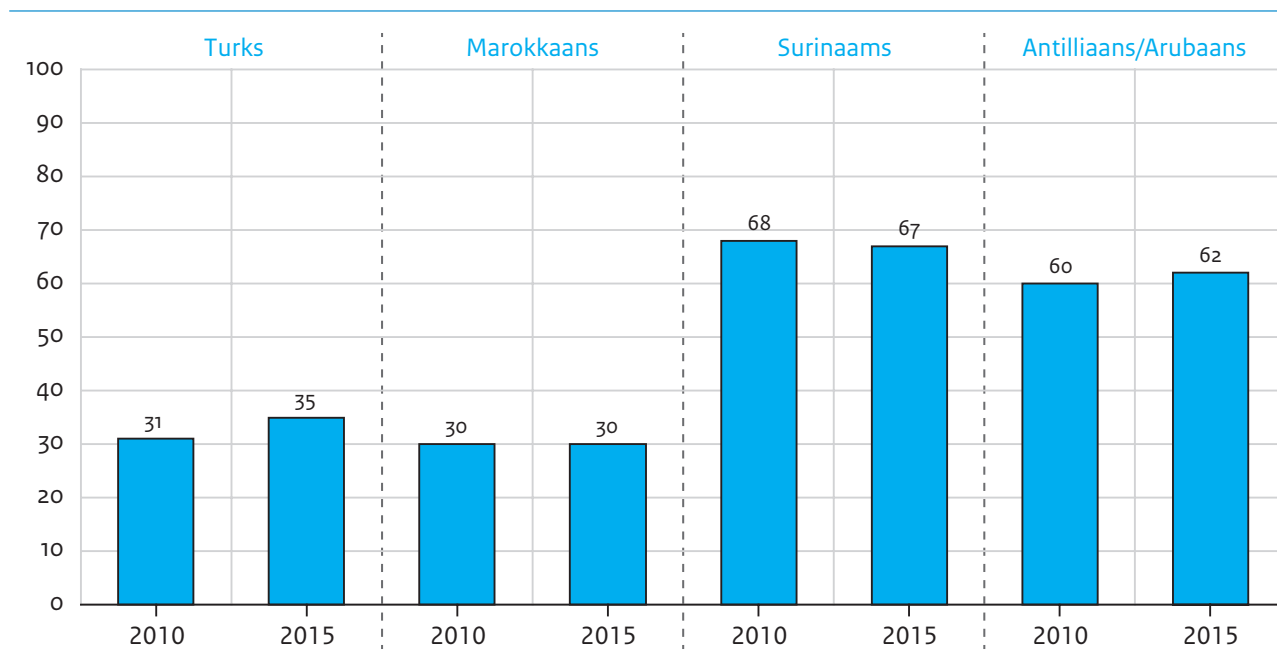

- a Antwoorden zijn gegeven op een 5-puntsschaal (1 = helemaal mee eens; 5 = helemaal mee oneens). In de figuur staan de percentages (helemaal) mee eens.
- b Alleen de gegevens die in 2010 zijn verkregen met behulp van het mixed-mode onderzoek kunnen worden vergeleken met de percentages van 2015. Daarom wijken de percentages over 2010 af van eerder gepresenteerde percentages die het hele onderzoek uit 2010 betroffen.

Bron: SCP (SIM'10 mixed mode onderzoek; SIM'15)

Figuur 3.3

Het is goed dat homoseksuelen met elkaar mogen trouwen, opvattingen Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse Nederlanders, 15 jaar of ouder, 2010-2015 (in gewogen procenten)^{a,b}

a Antwoorden werden gegeven op een 5-puntsschaal (1 = helemaal mee eens; 5 = helemaal mee oneens). In de figuur staan de percentages (helemaal) mee eens.

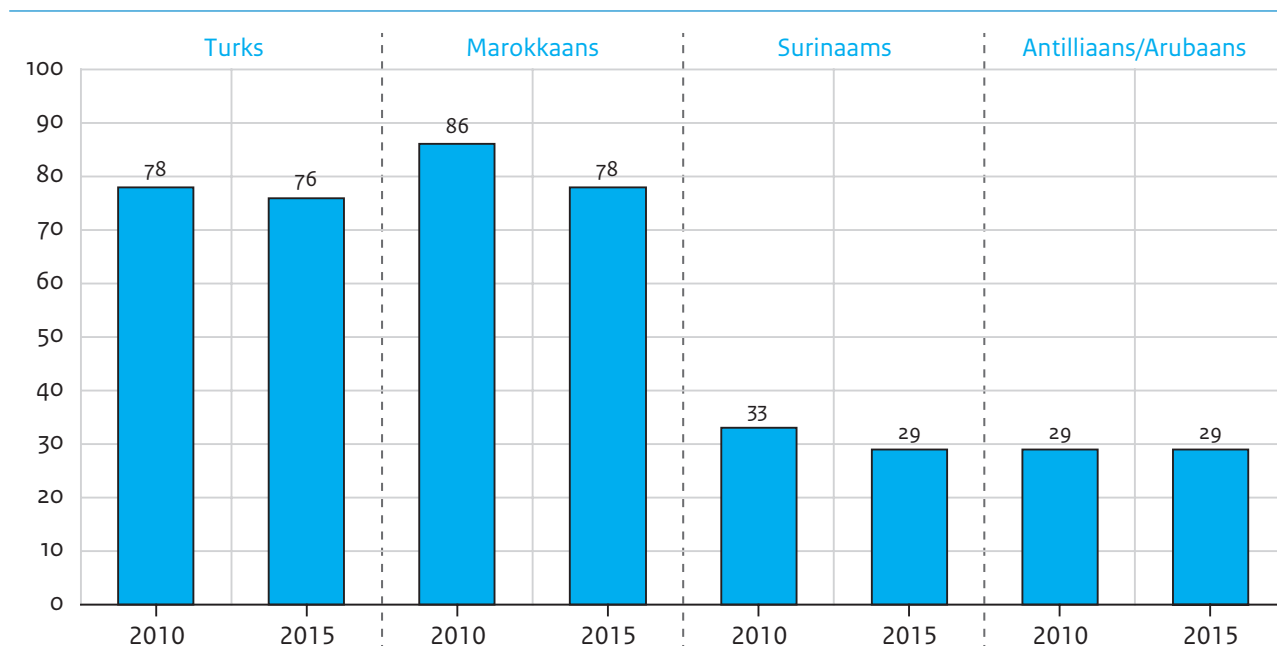
b Alleen de gegevens die in 2010 zijn verkregen met behulp van het mixed-mode onderzoek kunnen worden vergeleken met de percentages van 2015. Daarom wijken de percentages over 2010 af van eerder gepresenteerde percentages die het hele onderzoek uit 2010 betroffen.

Bron: SCP (SIM'10 mixed mode onderzoek; SIM'15)

De houding ten opzichte van transgender personen maakt pas sinds 2012 onderdeel uit van SLI. Omdat er sprake is van slechts twee meetmomenten, kunnen we niets zeggen over de ontwikkelingen in die houding. Wel kunnen we de verschillen tussen 2012 en 2014 bespreken. In 2012 was in totaal 11% van de Nederlandse bevolking negatief over transgender personen, 45% was neutraal en 43% was positief. Twee jaar later lagen deze percentages op respectievelijk 10%, 39% en 51%. Om vast te kunnen stellen of er sprake is van een trend of van een toevallige 'schommeling' in de cijfers, moeten we in ieder geval de dataverzameling van 2016 afwachten.

Figuur 3.4

Probleem als kind vaste partner van gelijk geslacht heeft, opvattingen Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse Nederlanders, 15 jaar of ouder, 2010-2015 (in gewogen procenten)^{a,b}

a Antwoorden werden gegeven op een 5-puntsschaal (1 = heel problematisch; 5 = helemaal niet problematisch). In de figuur staan de percentages (heel) problematisch.

b Alleen de gegevens die in 2010 zijn verkregen met behulp van het mixed-mode onderzoek kunnen worden vergeleken met de percentages van 2015. Daarom wijken de percentages over 2010 af van eerder gepresenteerde percentages die het hele onderzoek uit 2010 betreffen.

Bron: SCP (SIM'10 mixed mode onderzoek; SIM'15)

3.4 Conclusie

Steeds meer Nederlanders houden meer uitgesproken positieve opvattingen over homo- en biseksualiteit erop na. Dat geldt voor alle onderwerpen en voor bijna alle groepen in de Nederlandse samenleving. Waar in Europa verschillende landen of delen steeds meer uit- eenlopen in hun opvattingen, groeien binnen Nederland de groepen naar elkaar toe. Slechts een minderheid houdt er negatieve opvattingen op na: 7% is negatief over homo- en biseksualiteit, 10% is negatief over transgenders. Over sommige onderwerpen is men meer negatief. De crux lijkt te zitten in zichtbare intimiteit. Met twee zoenende mannen of mannen die hand-in hand lopen heeft een aanzienlijk deel van de Nederlandse bevolking meer moeite dan met een man en een vrouw die dat doen. Bij transgenders lijkt met name de houding ten opzichte van genderneutraal gedrag meer negatief. Mensen willen graag weten of zij met een man of een vrouw van doen hebben en men vindt dat er iets mis is met mensen die zich geen man of vrouw voelen.

De bevolkingsgroepen in Nederland zijn in opvattingen over homo- en biseksualiteit in de afgelopen acht jaar dichterbij elkaar gekomen. Dat neemt niet weg dat er nog altijd verschillen bestaan: vrouwen zijn positiever dan mannen, jongeren zijn positiever dan ouderen, hogeropgeleiden zijn positiever dan lageropgeleiden, religieuze personen zijn negatie-

ver dan zij die geen religie hebben, bewoners van stedelijke gebieden zijn positiever dan degenen op het platteland en bepaalde partijvoorkeuren hangen samen met positievere opvattingen (met name bij de progressieve partijen) of juist met negatievere opvattingen (met name bij de christelijke partijen). De grootste verschillen doen zich voor naar religie en partijvoorkeur. Dezelfde sociaal-demografische groepen zijn relatief negatief over transgenders, maar over die groep zijn ook laagopgeleide personen twee keer zo negatief. Uit migrantenonderzoek komt naar voren dat Nederlanders uit diverse herkomstgroepen anno 2015 sterk van mening verschillen als het gaat om het goed- of afkeuren van homoseksualiteit. Met name over zaken als het huwelijk voor paren van gelijk geslacht of een kind dat met een vaste partner gaat samenwonen, is men het niet eens. Marokkaanse, Turkse, Poolse en Somalische Nederlanders denken hier een stuk negatiever over dan autochtone Nederlanders. Surinaamse en Antilliaanse of Arubaanse Nederlanders denken over deze zaken positiever, maar ook onder deze groepen zijn de opvattingen negatiever dan onder de autochtone bevolking.

Noten

- 1 Met drop-off wordt bedoeld dat aan de deelnemers van CUL na het interview is gevraagd of zij bereid zijn op een later tijdstip een vragenlijst in te vullen.
- 2 De data zijn gewogen op leeftijd, geslacht, burgerlijke staat, provincie, stedelijkheidsgraad, herkomst, type huishouden, werk en huishoudinkomen.
- 3 Deelnemers geven antwoord op een 5-puntsschaal (1 = helemaal mee eens; 2 = mee eens; 3 = niet eens / niet oneens; 4 = niet mee eens; 5 = helemaal mee oneens; de antwoordcategorie 'nooit over nagedacht' is bij deze vraag niet opgenomen in de lijst). De samenvattende maat is gebaseerd op de zeven items. Deelnemers met meer dan drie ontbrekende antwoorden zijn niet meegenomen in de analyses. Van de andere ontbrekende waarden zijn de gemiddelden geïmputeerd. De vragen zijn zo gecodeerd dat een hogere score op een positievere houding duidt (min = 1, max = 5). Vervolgens is de totale gemiddelde schaalscore onderverdeeld in de groepen 'zeer negatief' (1,00-1,49), 'negatief' (1,50-2,49), 'neutraal' (2,50-3,49), 'positief' (3,50-4,49) en 'zeer positief' (4,50-5,00). Als van de items een schaal wordt geconstrueerd, is de Cronbach's alpha 0,83.

4 Seksuele oriëntatie en leefsituatie

De vraag ‘hoeveel homo’s zijn er eigenlijk?’ steekt in de media en in de politieke lobby regelmatig de kop op (AT5 2012; COC 2015; Iedereen is anders.nl 2015; nrc.next 2012). Een veelgehoorde uitspraak is dat één op de tien mensen ‘het’ is, maar onderzoekers benadrukken dat je die vraag niet eenduidig kunt beantwoorden en dat schattingen uiteenlopen (Diamond 2009; Gates 2011; Gates 2012). Het SCP berekende eerder dat 9,5% van de Nederlandse mannen en 17,1% van de Nederlandse vrouwen zich *niet* uitsluitend tot de andere sekse aangetrokken voelen en daarmee als lesbisch, homoseksueel of biseksueel (LHB) te bestempelen zijn (Keuzenkamp en Van Lisdonk 2012). Op dat moment waren er weinig andere schattingen op basis van grootschalige, representatieve bevolkingsstudies bekend. Inmiddels zijn er meer grootschalige en representatieve bevolkingsonderzoeken die een vraag naar seksuele oriëntatie hebben opgenomen: SCP Leefsituatie-index (SLI, zie kader 3.1), de Leefstijlmonitor (zie kader 4.1) en de Veiligheidsmonitor (zie kader 4.2).¹ In dit hoofdstuk zetten we de schattingen die hieruit naar voren komen op een rij. We beantwoorden hiermee de vraag: Wat is het percentage LHB’s in Nederland?

Kader 4.1 Leefstijlmonitor / Gezondheidsenquête

In het kader van het samenwerkingsverband Leefstijlmonitor is een vraag naar seksuele oriëntatie opgenomen in de Gezondheidsenquête van het CBS. De Leefstijlmonitorpartijen (CBS, GGD GHOOR Nederland, Pharos, RIVM, Rutgers, Soa Aids Nederland, Trimbos-instituut, VeiligheidNL en Voedingscentrum Nederland) bepalen gezamenlijk de vraagstellingen over thema’s gerelateerd aan leefstijl.

Voor de Gezondheidsenquête wordt een steekproef van ongeveer 15.000 personen getrokken uit de Basisregistratie personen. De steekproef wordt verspreid over de maanden van het jaar uitgezet. De waarneemmethode is mixed-mode. Eerst wordt mensen gevraagd via internet te antwoorden. Non-respondenten worden vervolgens benaderd voor een face-to-face interview. De vragenlijst wordt via een mixed-method design van CAWI (Computer Assisted Web Interview), CAPI (Computer Assisted Personal Interview) en CASI (Computer Assisted Self Interview) uitgevoerd. Mensen die via een face-to-face interview antwoorden, vullen het vragenblok over seksuele gezondheid, waarin de vraag naar seksuele oriëntatie is opgenomen, zelf in (CASI). Het responspercentage van de Gezondheidsenquête ligt op ruim 60%, wat betekent dat het onderzoek jaarlijks ongeveer 9500 respondenten heeft.

De data zijn gewogen om op sociaal-demografische kenmerken (geslacht, leeftijd, herkomst, burgerlijke staat, stedelijkheid, provincie, landsdeel, huishoudgrootte, inkomen en vermogen) representatief te zijn voor de Nederlandse bevolking in particuliere huishoudens. Er vindt geen waarneming plaats onder de bevolking in institutionele huishoudens.

In 2014 deden in totaal 9516 deelnemers mee. Omdat de vraag over seksuele oriëntatie alleen aan deelnemers van 16 jaar of ouder is gesteld, is de netto steekproef voor dit rapport 7545 personen. Voor meer informatie zie <http://www.cbs.nl/nl-nl/menu/themas/gezondheid-welzijn/methoden/dataverzameling/korte-onderzoeksbeschrijvingen/gezondheidsenquête-vanaf-2014.htm>

De genoemde bevolkingsonderzoeken gebruiken we in dit hoofdstuk om een deel van de tweede onderzoeksvraag van het rapport te beantwoorden: ‘Welke verschillen en overeenkomsten zijn er de leefsituatie van LHb’s en heteroseksuele personen in Nederland?’

We gaan in op enkele aspecten van de leefsituatie: sociaal-demografische positie, sociaal-economische positie, de brede leefsituatie van LHb’s (op basis van SLI) en hun levens tevredenheid. Meer specifiek beantwoordt dit hoofdstuk de volgende vragen:

- 1 Welke verschillen en overeenkomsten zijn er in sociaal-demografische en sociaal-economische positie tussen LHb’s en heteroseksuelen?
- 2 Welke verschillen en overeenkomsten zijn er in de brede leefsituatie en tevredenheid met het leven tussen LHb’s en heteroseksuelen?

Kader 4.2 Veiligheidsmonitor

De Veiligheidsmonitor is een jaarlijks bevolkingsonderzoek naar veiligheid en slachtofferschap dat door het CBS wordt uitgevoerd. De uitvoering van het veldwerk valt onder verantwoordelijkheid van het CBS en wordt deels door het CBS zelf en deels door onderzoeksbureau I&O Research uitgevoerd. De steekproef bestaat uit personen van 15 jaar of ouder in particuliere huishoudens in Nederland die uit de Basisregistratie personen zijn geselecteerd. Deze personen worden via internet (CAWI) of op papier (PAPI) ondervraagd. Het veldwerk vindt plaats in de maanden augustus-november. De beoogde minimale vaste netto steekproefomvang bedraagt 65.000 respondenten. Daarnaast benadert hetzelfde externe onderzoeksbureau, in opdracht van lokale en regionale overheden, telkens per regio en per jaar wisselende aantallen steekproefpersonen. De verzamelde gegevens worden gewogen naar de overeenkomstige verdelingen in de totale bevolking (15-plus) van onder meer regionale indelingen (van de politie), geslacht, leeftijd, herkomst, huishoudgrootte, stedelijkheidsgraad en huishoudensinkomen. In 2012 deden in totaal bijna 80.000 deelnemers mee (response rate 38,4%), in 2013 ruim 145.000 (response rate 40,8%) en in 2014 ruim 86.000 (response rate 38,8%).

Voor meer informatie zie www.veiligheidsmonitor.nl

4.1 Percentage LHb’s in Nederland: 4% tot 6%

Deelnemers uit de SLI-metingen van 2012 en 2014 is gevraagd tot welke sekse ze zich aangetrokken voelen. Het totale percentage dat zich zowel of uitsluitend tot seksegenoten voelt aangetrokken ligt op 5,8% in 2012 en 5,3% in 2014 (tabel 4.1). 4% tot 5% wil geen antwoord geven op de vraag tot wie zij zich aangetrokken voelen en 1% tot 3% van de Nederlandse bevolking weet het (nog) niet. Ongeveer een 0,5% van de Nederlandse bevolking valt te classificeren als aseksueel (Van Houdenhove et al. 2013a; Van Houdenhove et al. 2013b): zij voelen zich noch tot mannen, noch tot vrouwen aangetrokken. Dit percentage is in lijn met onderzoeken in het buitenland.

Naar het totale percentage LHb’s kun je op twee manieren kijken: het percentage van de totale steekproef (in tabel 4.1 aangeduid als ‘LHb o.b.v. bovenstaande’) of het percentage van de deelnemers dat heeft aangegeven zich tot seksenoten, de andere sekse of beide aangetrokken te voelen (in tabel 4.1 aangeduid als ‘LHb o.b.v. ontbrekende waarden’).

Als we de antwoorden ‘geen van beide’, ‘weet niet’ en ‘wil geen antwoord geven’ buiten beschouwing laten en dus voor de laatste benadering kiezen, dan is 94,2% van de Nederlandse bevolking heteroseksueel en 5,8% LHB in de meest recente SLI-meting (2014). Dat percentage ligt onder mannen en vrouwen gelijk.

Tabel 4.1

Seksuele oriëntatie, naar sekse, bevolking 18 jaar of ouder, 2012-2014 (in gewogen procenten)^a

	totaal		mannen		vrouwen	
	2012	2014	2012	2014	2012	2014
tot welke sekse aangetrokken						
uitsluitend seksegenoten	1,4	2,3	1,2	2,7	1,5	2,0
zowel seksegenoten als andere sekse	4,4	3,0	3,5	2,8	5,4	3,3
uitsluitend andere sekse	87,2	88,0	90,6	89,2	83,8	86,9
geen van beide	0,4	0,5	0,3	0,4	0,5	0,5
weet niet	2,7	1,2	1,9	1,2	3,4	1,1
wil geen antwoord geven	4,0	4,9	2,6	3,7	5,3	6,1
LHB o.b.v. bovenstaande	5,7	5,3	4,6	5,3	6,7	5,2
LHB o.b.v. ontbrekende waarden	6,3	5,8	4,9	5,8	7,6	5,8

- a Onderaan de tabel staan twee percentages LHB genoemd. ‘LHB o.b.v. bovenstaande’ geeft het percentage LHB’s weer, waarbij de percentages die zich (in mindere of meerdere mate) aangetrokken voelen tot seksegenoten zijn opgeteld. De deelnemers die geen antwoord willen geven, het niet weten of zich tot beide seksen niet aangetrokken voelen, zijn als groepen in de data behouden. ‘LHB o.b.v. ontbrekende waarden’ heeft de laatstgenoemde groepen als ontbrekende waarden gecodeerd. Hierdoor vallen de percentages LHB wat hoger uit.

Bron: SCP (SLI’12-’14)

Uit de Leefstijlmonitor komt een lager percentage LHB’s naar voren dan uit de SLI-onderzoeken (tabel 4.2). In totaal voelt 3,8% zich tot beide seksen of alleen tot seksegenoten aangetrokken. In de Leefstijlmonitor geven meer mensen aan dat zij geen antwoord willen geven of weigeren dat te doen (5,9%) en ligt het percentage dat (nog) niet weet tot wie zij zich aangetrokken voelen wat lager dan in SLI (0,7%). Als we de antwoordcategorieën weigeringen en weet niet buiten beschouwing laten, dan is op basis van de Leefstijlmonitor 4% van de Nederlandse bevolking LHB (3,7% mannen; 4,3% vrouwen).

Tabel 4.2

Seksuele oriëntatie, naar sekse, bevolking 18 jaar of ouder, 2014 (in gewogen procenten)^a

	totaal	mannen	vrouwen
seksueel aangetrokken tot...			
seksegenoten	2,3	2,8	1,8
beide seksen	1,4	0,7	2,1
andere sekse	89,6	92,0	87,3
weet niet / anders	0,7	0,5	0,9
geen antwoord	5,9	3,8	7,8
weigert	0,1	0,1	0,1
LHB o.b.v. bovenstaande	3,8	3,5	3,9
LHB o.b.v. ontbrekende waarden	4,0	3,7	4,3

- a Onderaan de tabel staan twee percentages LHB genoemd. 'LHB o.b.v. bovenstaande' geeft het percentage LHB weer, waarbij de percentages die zich (in mindere of meerdere mate) aangetrokken voelen tot seksegenoten zijn opgeteld. De deelnemers die geen antwoord willen geven of het niet weten, zijn als groepen in de data behouden. 'LHB o.b.v. ontbrekende waarden' heeft de laatstgenoemde groepen als ontbrekende waarden gecodeerd. Hierdoor vallen de percentages LHB hoger uit.

Bron: CBS i.s.m. RIVM (Gezondheidsenquête/Leefstijlmonitor) en Rutgers (2014), SCP-bewerking

De Veiligheidsmonitor heeft een vraag naar seksuele aantrekking in drie beschikbare metingen opgenomen.² In 2012 voelde 4,6% zich ook aangetrokken tot seksegenoten, in 2013 en 2014 was dat 4,4%. Wat verder opvalt, is dat het percentage deelnemers dat geen antwoord geeft, een stuk hoger ligt dan in SLI of de Leefstijlmonitor. Als we de 'geen antwoord' en 'weet niet/anders' buiten beschouwing laten, was bij de laatste Veiligheidsmonitormeting 5,4% LHB (5,1% mannen en 5,6% vrouwen). Dat percentage is hoger dan in eerdere metingen van de Veiligheidsmonitor.

Tabel 4.3

Seksuele oriëntatie, naar sekse, bevolking 18 jaar of ouder, 2012-2014 (in gewogen procenten)^a

welke sekse aangetrokken vooral of uitsluitend tot sekse- genoten tot beide seksen vooral of uitsluitend tot andere sekse	2012		2013		2014				
	totaal	man	vrouw	totaal	man	vrouw	totaal	man	vrouw
weet niet/anders	0,9	0,9	1,0	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8
geen antwoord	15,3	10,9	19,5	16,0	11,7	20,0	16,5	12,3	20,6
LHB o.b.v. bovenstaande	4,6	4,7	4,4	4,4	4,6	4,2	4,4	4,4	4,4
LHB o.b.v. ontbrekende waarden	5,4	5,3	5,6	5,3	5,3	5,3	5,4	5,1	5,6
	2,0	2,6	1,4	1,9	2,6	1,3	1,8	2,3	1,2
	2,6	2,1	3,0	2,5	2,1	2,9	2,7	2,1	3,2
	79,3	83,5	75,2	78,9	83,0	74,9	78,2	82,5	74,1

a Onderaan de tabel staan twee percentages LHB genoemd. 'LHB o.b.v. bovenstaande' geeft het percentage LHB weer, waarbij de percentages die zich (in mindere of meerdere mate) aangetrokken voelen tot seksegenoten zijn opgeteld. De deelnemers die geen antwoord willen geven of het niet weten, zijn als groepen in de data behouden. 'LHB o.b.v. ontbrekende waarden' heeft de laatstgenoemde groepen als ontbrekende waarden gecodeerd. Hierdoor vallen de percentages LHB hoger uit.

Bron: CBS (VM'12-'14), scp-bewerking

De SLI, Leefstijlmonitor en Veiligheidsmonitor leveren dus verschillende percentages LHB's in Nederland op. Kijken we naar de meest recente metingen van alle drie de onderzoeken (2014), dan komen we op LHB-schattingen van respectievelijk 5,8%, 4% en 5,4%. Elk onderzoek heeft voor- en nadelen die de schattingen meer of minder betrouwbaar maken, waarbij moet worden opgemerkt dat geen van drieën oorspronkelijk bedoeld was om het aandeel LHB's in Nederland te schatten. De Veiligheidsmonitor is verreweg de grootste en dat zou pleiten voor het gebruik van percentages op basis van dit onderzoek. Maar de vraagstellingen die zijn gebruikt in de Veiligheidsmonitor en de Leefstijlmonitor gaan vergezeld van een uitleg waarom de onderzoekers de vraag stellen en dit kan de manier van antwoorden beïnvloeden. In de Leefstijlmonitor wordt deelnemers gevraagd hun seksuele aantrekkingskracht in te vullen 'om het verband tussen seksualiteit en gezondheid te kunnen onderzoeken'. De Veiligheidsmonitor geeft bij de vraag aan: 'we willen dit weten vanwege een mogelijk verband tussen seksuele voorkeur en slachtofferschap.' Het voordeel van SLI is dat de vraagstelling neutraal wordt voorgelegd en dat er naar aseksualiteit wordt gevraagd. Het nadeel van SLI is echter de beperkte omvang van de steekproef. Dit maakt de schatting minder betrouwbaar. Alle datasets hebben als nadeel dat men slechts drie afzonderlijke aantrekkingspatronen tot mannen en/of vrouwen onderscheid, terwijl internationale overzichtsstudies aanraden aantrekkingskracht in minstens vijf categorieën te verdelen (Badgett 2009). De Nationale Arbeids Enquete (NEA) hanteert wel vijf categorieën en dat lijkt de response niet nadelig te beïnvloeden (zie hoofdstuk 6).

Kortom, op basis van de beschikbare data is het niet mogelijk om een exact percentage LHB's in Nederland uit te rekenen, omdat een echt geschikte databron hiervoor ontbreekt. Op basis van de data die we wel hebben, schatten we het percentage tussen 4% en 6%. Daarmee lijken eerder gepresenteerde schattingen (Keuzenkamp en Van Lisdonk 2012; Kuyper 2006) en de veelgehoorde uitspraak 'één op de tien' te hoog.

4.2 Sociaal-demografische en sociaal-economische verschillen

Tabel 4.4 brengt verschillen in de sociaal-demografische en sociaal-economische positie van lhb's en heteroseksuele personen in Nederland op basis van de Veiligheidsmonitor in kaart. De grote omvang van de steekproef van de Veiligheidsmonitor laat uitsplitsingen naar homoseksueel/lesbisch versus biseksueel toe. In vergelijking met heteroseksuelen zijn biseksuelen vaker vrouw, ouder, minder vaak gehuwd (en ook minder vaak ongehuwd), vaker weduwe/weduwnaar en vaker alleenstaand of in een paar zonder kinderen. Hun sociaal-economische positie is minder goed: ze zijn lageropgeleid, verdienen minder en hebben minder vaak een koopwoning.

Daarnaast zijn zij minder vaak aan het werk (als werknemers of zzp'er) en vaker in de vut of met pensioen. Dat laatste hoeft geen teken te zijn van een slechtere sociaal-economische positie, zeker niet als we de hogere leeftijd in acht nemen. Als we deze gegevens voor mannen en vrouwen apart bekijken dan blijkt dat het leeftijdsverschil en de verschillen in burgerlijke staat tussen biseksuelen en heteroseksuele personen met name gelden voor vrou-

wen. De verschillen in besteedbaar huishoudinkomen en onderwijsniveau treden ook enkel op tussen biseksuele vrouwen en heteroseksuele vrouwen. De overige verbanden zijn voor mannen en vrouwen hetzelfde.

De grootste verschillen tussen homoseksuele en heteroseksuele Nederlanders doen zich voor op sociaal-demografisch terrein. De eerste groep is vaker man, vaker niet-westerse migrant, vaker ongehuwd, is vaker alleenstaand en woont vaker in een zeer sterk stedelijke gemeente. Verder zijn homoseksuele Nederlanders vaker hoogopgeleid, hebben ze vaker betaald werk en verdienen ze meer. De meeste van deze gegevens verschillen niet tussen mannen en vrouwen. Wel is het verschil in het aandeel werkenden tussen homoseksuele en heteroseksuele personen groter bij mannen dan bij vrouwen.

Gezien het diffuse beeld van de uitkomsten en sommige opvallende bevindingen (zoals het hoge percentage LHb's onder niet-westerse migranten) verdienen de huidige resultaten aandacht in vervolgonderzoeken. We weten bijvoorbeeld niet of de vraag naar aantrekking in alle bevolkingsgroepen op dezelfde manier wordt geïnterpreteerd en het aantal deelnemers dat de vraag niet wilde beantwoorden, is opvallend hoog. In de slotbeschouwing (hoofdstuk 8) komen we hierop terug.

Tabel 4.4

Sociaal-demografische en sociaal-economische achtergrond, naar seksuele oriëntatie, bevolking 15 jaar of ouder, 2014 (in procenten)^a

	hetero	lesbisch/homoseksueel	biseksueel
geslacht			
man	52	64	39
vrouw	48	36	61
leeftijd			
15-29 jaar	25	27	18
30-39 jaar	16	18	8
40-49 jaar	19	22	11
50-59 jaar	18	19	14
60-69 jaar	14	10	20
≥70 jaar	9	5	28
burgerlijke staat			
gehuwd (incl. partnerschap)	50	32	45
gescheiden	8	8	11
weduwe/weduwnaar	3	x	11
ongehuwd	38	59	33
maatschappelijke positie			
werkend betaald werk/zelfstandig	59	64	37
werkloos/arbeidsongeschikt	6	8	8
scholier/student	13	13	10
gepensioneerd/vut	15	10	34
ander	8	5	11
hoogst behaalde opleiding			

Tabel 4.4
(Vervolg)

	hetero	lesbisch/homoseksueel	biseksueel
laag	29	20	38
middelbaar	34	29	31
hoog	37	51	31
herkomst			
autochtoon	81	72	80
westers	10	11	11
niet-westers	9	16	9
type huishouden			
eenpersoonshuishouden	18	36	30
paar zonder kinderen	31	36	39
paar met kinderen	43	23	24
eenouder	6	x	5
anders	2	x	x
besteedbaar huishoudinkomen			
geen/inkomen tot € 10.000	4	9	5
inkomen € 10.000 tot 30.000	32	37	47
inkomen € 30.000 tot 50.000	37	32	30
inkomen > € 50.000	27	22	18
soort woning			
koopwoning	72	62	62
huurwoning	28	38	38
stedelijkheid gemeente			
zeer sterk stedelijk	20	39	22
sterk stedelijk	27	27	27
matig stedelijk	20	16	21
weinig stedelijk	22	13	21
niet stedelijk	10	5	10

a Vetgedrukte procenten verschillen significant tussen heteroseksuele en LHb-deelnemers ($p < 0,05$).

x = gegevens niet beschikbaar in verband met de beperkte groepsgrootte

Bron: CBS (VM'14) SCP-bewerking

4.3 Vergelijkbare leefsituatie, LHb's minder tevreden

In 1974 heeft het SCP een maat ontwikkeld om met een samenvattend cijfer de leefsituatie van de Nederlandse bevolking te duiden: de SLI (zie voor een overzicht van de geschiedenis en constructie van deze index: Boelhouwer 2010). Deze maat heeft een aantal uitgangsprincipes. De index is ontwikkeld vanuit de vraag naar een beleidsrelevante maat die, naast veelgebruikte economische indicatoren zoals het bruto binnenlands product (BBP), in één cijfer kan weergeven hoe het met de sociale leefsituatie van de Nederlandse bevolking is gesteld. De index geeft hiervoor een relatieve indicatie: het cijfer op zichzelf zegt niet

zoveel, maar door het cijfer te vergelijken met verschillende jaren of tussen groepen in de samenleving, ontstaat zicht op hoe de samenleving ervoor staat en welke groepen mogelijk op achterstand of voorsprong staan. Naast de index voor de brede leefsituatie, kan de index ook de situatie op afzonderlijke terreinen weergeven. Sinds 1997 onderscheidt de index acht terreinen: gezondheid, wonen, mobiliteit, vakantiegedrag, sociaal-culturele participatie, sociale participatie, het bezit van duurzame consumptiegoederen en sportdeelname. De index bevat alleen objectieve indicatoren die de leefsituatie weergeven, en niet de subjectieve evaluatie ervan. Het gaat er dus om hoe iemands leven er uitziet op terreinen als wonen of sporten en niet over hoe tevreden of ontevreden iemand daarmee is. De tevredenheid met het leven wordt in onderzoeken naar de leefsituatie vaak apart van de index meegenomen. De reden hiervoor is dat de index primair ontwikkeld is voor beleidsmakers om aan te geven wat de objectieve stand van zaken is. Voor het samenstellen van de samenvattende maat worden de scores op de verschillende terreinen gewogen; niet alle indicatoren tellen even zwaar mee. Studies laten verder zien dat de index een robuuste maat is: het gebruik van andere weegmethoden of het aanpassen van enkele domeinen of items maakt geen wezenlijk verschil (Boelhouwer 2010).

De SLI is dus ontwikkeld om verschillen in leefsituatie tussen groepen in de samenleving te onderzoeken en zo te achterhalen welke groepen in de Nederlandse samenleving achterblijven en meer beleidsmatige aandacht nodig hebben, of met wie het juist heel goed gaat. In de loop der jaren is dit voor vele groepen gedaan. Recent onderzoek laat bijvoorbeeld zien dat mensen met een hoog besteedbaar inkomen een betere leefsituatie hebben dan degenen met een laag besteedbaar inkomen en dat mensen met een handicap of langdurige aandoening slechter af zijn dan zij die dat niet hebben (Boelhouwer 2015). Naar mogelijke verschillen in seksuele oriëntatie was tot de huidige studie niet gekeken.

Tabel 4.5 presenteert de scores op SLI voor heteroseksuele en LHb-burgers. De overkoepelende index verschilt niet tussen heteroseksuelen en LHb's, net als de meeste indexcijfers die de stand van zaken op belangrijke maatschappelijke en sociale participatie terreinen weergeven. LHb's hebben wel een hogere score als het om sociaal-culturele vrijetijdsbesteding gaat, al zijn de verschillen klein. De grotere sociaal-culturele participatie van LHb's kwam ook uit een onderzoek onder LHb-jongeren naar voren (Kuyper 2015b).

Tabel 4.5

Leefsituatie, naar seksuele oriëntatie, bevolking 18 jaar of ouder, 2014 (in indexcijfer)

	hetero	LHB
Leefsituatie-index	106	106
index per domein		
wonen	100	98
sociaal-culturele vrijetijdsbesteding	100	105
sociale participatie	101	97
sport	100	102
vakantie	100	101
duurzame consumptie goederen	100	99
mobiliteit	100	99
gezondheid	100	100
rapporcijfer tevredenheid leven (1-10)	7,8	7,3

a Vetgedrukte cijfers verschillen significant van de heteroseksuele vergelijkingsgroep ($p = < 0,05$).

Bron: SCP (SLI'14)

In tegenstelling tot de overeenkomsten tussen LHB's en heteroseksuelen die we vinden in de objectieve leefsituatie, verschilt de subjectieve kant wel tussen beide groepen. LHB's geven tevredenheid met hun leven een lager rapportcijfer dan heteroseksuelen. Dat geldt voor alle groepen (mannen en vrouwen, lesbisch/homoseksueel en biseksueel) en het resultaat blijft bestaan als we corrigeren voor sociaal-demografische achtergrond (seks, leeftijd, opleiding, religie en stedelijkheid). Dat de bevindingen voor de objectieve en subjectieve leefsituatie uit elkaar liggen, klinkt in eerste instantie wellicht onlogisch, maar op de subjectieve leefsituatie zijn meer factoren van invloed dan alleen de objectieve leefsituatie, bijvoorbeeld de hulpbronnen die mensen hebben en de vaardigheden waarover men beschikt (zoals inkomen, werk, opleiding, gezondheid, zelfredzaamheid, psychisch welzijn en coping; Boelhouwer et al. 2015). Op deze terreinen verschillen LHB's van heteroseksuelen. Zo zagen we in paragraaf 4.2 dat de sociaal-economische status van biseksuele personen minder gunstig is en dat LHB's vaker alleen wonen. Uit ander onderzoek is bekend dat LHB's meer psychische problemen hebben (Sandfort et al. 2014) en ook anders met problemen omgaan (Sandfort et al. 2006). In hoofdstuk 6 (over werkbeleving) en 7 (over veiligheid) zullen we ook zien dat LHB's een minder goede positie hebben. Al deze factoren kunnen ervoor zorgen dat de subjectieve kwaliteit van leven van LHB's lager is dan die van heteroseksuelen.

4.4 Conclusie

De analyses van grootschalige Nederlandse bevolkingsstudies die een vraag naar seksuele oriëntatie hebben opgenomen, geven geen eenduidig antwoord op de vraag hoeveel LHB's er in Nederland wonen. Het lijkt erop dat 4% tot 6% van de Nederlandse bevolking zich in meerdere of mindere mate tot seksegenoten aangetrokken voelt.

Er zijn sociaal-demografische en sociaal-economische kenmerken waarop LHb's van heteroseksuele personen verschillen. Biseksuelen zijn vaker vrouw, ouder, minder vaak gehuwd en vaker alleenstaand of een paar zonder kinderen. Zij hebben een minder goede sociaal-economische positie (lageropgeleid, minder vaak een koopwoning, lager inkomen). Lesbische en homoseksuele personen zijn in vergelijking met heteroseksuele Nederlanders vaker man, een paar zonder kinderen en woonachtig in een van de vier grote steden (alleen bij mannen). Ze zijn vaker hoogopgeleid en vaker werkzaam als werknemer. Er zijn geen verschillen tussen LHb's en heteroseksuele Nederlanders in hun scores op de SLI, maar gemiddeld genomen zijn LHb-personen wel minder tevreden met hun leven. Zij geven dat gemiddeld een 7,3 terwijl heteroseksuelen hun leven een 7,8 geven.

Noten

- 1 De analyses op de data van de Veiligheidsmonitor zijn uitgevoerd door het CBS.
- 2 Op 1 maart 2016 kwamen de data van 2015 beschikbaar. Dat was echter te laat om de cijfers in dit rapport op te nemen.

5 Seksuele oriëntatie en leefstijl

Het centrale doel van het gezondheidsbeleid vanuit de Nederlandse overheid is het behouden en het verbeteren van de volksgezondheid (TK 2011/2012). Die gezondheid wordt beïnvloed door tal van factoren, zoals genetische invloeden, leefomgeving, kwaliteit van zorg en de leefstijl van mensen zelf. De afgelopen 100 jaar is die laatste factor van steeds groter belang geworden bij het verklaren van verschillen in gezondheid (Taylor 1999). Mensen die voldoende bewegen, gezond eten, niet roken en geen of matig alcohol drinken, zijn gezonder. De speerpunten van het Nederlandse gezondheidsbeleid richten zich dan ook voornamelijk op die leefstijlaspecten (TK 2011/2012).

Amerikaans onderzoek laat zien dat lesbische, homoseksuele en biseksuele (LHB) personen er mogelijk een ongezondere leefstijl op nahouden dan heteroseksuelen (King et al. 2008). LHB's roken vaker (Blosnich en Horn 2011; Conron et al. 2010; Garland-Forshee et al. 2014) en drinken meer alcohol (Blosnich en Horn 2011; Garland-Forshee et al. 2014). De verschillen naar seksuele oriëntatie zijn bij vrouwen groter dan bij mannen (King et al. 2008; Operario et al. 2015). De bevindingen over overgewicht zijn minder eenduidig: sommige studies stellen dat overgewicht onder lesbische vrouwen vaker voorkomt (Conron et al. 2010; Garland-Forshee et al. 2014), andere studies zien geen verschillen (Strutz et al. 2015).

Matthews en Lee (2014) voerden een van de weinige wetenschappelijke studies naar bewegen uit en konden geen verschillen naar seksuele oriëntatie vaststellen.

Vanuit Nederlands onderzoek is minder bekend over verschillen in leefstijl tussen LHB's en heteroseksuelen. Een recente bevolkingsstudie onder volwassenen naar middelengebruik in de klinische range (verslaving) laat zien dat lesbische en biseksuele vrouwen hier wel een verhoogd risico op lopen, maar homo- en biseksuele mannen niet (Sandfort et al. 2014).

Een onderzoek naar sportgedrag liet zien dat er nauwelijks verschillen bestaan in de algemene sportdeelname tussen LHB en heteroseksuele mannen en vrouwen (Elling et al. 2011). Uit een representatief jongerenonderzoek kwam naar voren dat LHB-scholieren meer alcohol, drugs en sigaretten gebruiken, minder vaak aan sport doen en vaker overgewicht hebben (Kuyper 2015b).

Dit hoofdstuk draagt bij aan het beantwoorden van de tweede algemene onderzoeksvraag van het rapport ('Welke verschillen en overeenkomsten zijn er in de leefsituatie van LHB's en heteroseksuele personen in Nederland?') en spitst deze toe op leefstijl. We richten ons hierbij op de speerpunten van het gezondheidsbeleid: overgewicht, roken, schadelijk alcoholgebruik en bewegen (TK 2011/2012). De specifieke onderzoeksvraag die we in dit hoofdstuk beantwoorden, is: welke verschillen en overeenkomsten zijn er in roken, (schadelijk) alcoholgebruik, overgewicht en sporten en bewegen tussen LHB en heteroseksuele personen? Voor de belangrijke uitkomstmaten controleren we of de verschillen voor zowel mannen als vrouwen en voor zowel lesbische/homoseksuele als biseksuele personen gelden.

Voor het beantwoorden van deze vragen maken we voornamelijk gebruik van de Leefstijlmonitor (zie kader 4.1).¹ Een deel van de gegevens is afkomstig uit de Vrijetijdsomnibus (zie kader 5.1).

Kader 5.1 Vrijetijdsomnibus

De Vrijetijdsomnibus (vto) is een tweejaarlijks onderzoek dat bestaat uit de kernthema's cultuurparticipatie en sportbeoefening. De inhoud van het onderzoek wordt in overleg met vertegenwoordigers van de sport- en cultuursector en de ministeries van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (ocw) en Volksgezondheid, Welzijn en Sport (vws) vastgesteld. De doelpopulatie bestaat uit in Nederland woonachtige personen van 6 jaar of ouder die deel uitmaken van particuliere huishoudens en zijn ingeschreven in de Gemeentelijke Basis Administratie (gBA). Er wordt gewerkt met een gestratificeerde tweetrapssteekproef op persoonsniveau. De enquête wordt afgenomen met CAWI (Computer assisted web interviewing) en CAPI (Computer assisted personal interviewing). De omvang van de steekproef is circa 3000 personen. In 2014 zijn 5634 vragenlijsten uitgezet, waarvan 3040 ingevuld zijn teruggekomen (54%). De gegevens zijn uiteindelijk gewogen op basis van geslacht, leeftijd, burgerlijke staat, herkomst, stedelijkheidsgraad, provincie, huishoudtype en huishoudinkomen.

In vto'12 en vto'14 is een vraag opgenomen over seksuele oriëntatie die gesteld is aan deelnemers van 16 jaar of ouder: 'Vanwege een mogelijk verband tussen seksuele geaardheid en het ondervinden van discriminatie in de sport willen we graag weten tot welk geslacht u zich aangetrokken voelt. Zou u zeggen: 1) Dat u zich vooral of uitsluitend aangetrokken voelt tot mannen; 2) Dat u zich zowel tot mannen als tot vrouwen aangetrokken voelt; 3) Dat u zich vooral of uitsluitend aangetrokken voelt tot vrouwen; 4) Anders dan bovenstaand?' In het onderhavige rapport vormen degenen die zich vooral of uitsluitend tot seksegenoten of zich tot beide seksen voelen aangetrokken, de groep LHB-personen en degenen die zich vooral of uitsluitend tot de andere sekse voelen aangetrokken, de groep heteroseksuelen. Om ook vergelijkingen voor mannen en vrouwen apart te kunnen maken, zijn de data van 2012 en 2014 samengevoegd. In totaal zitten er in de dataset 4149 heteroseksuelen (2012 mannen, 2128 vrouwen) en 439 LHB's (272 mannen, 167 vrouwen). Voor meer informatie over vto zie http://www.scp.nl/Onderzoek/Bronnen/Beknopte_onderzoeks_beschrijvingen/Vrijetijdsomnibus_vto

---

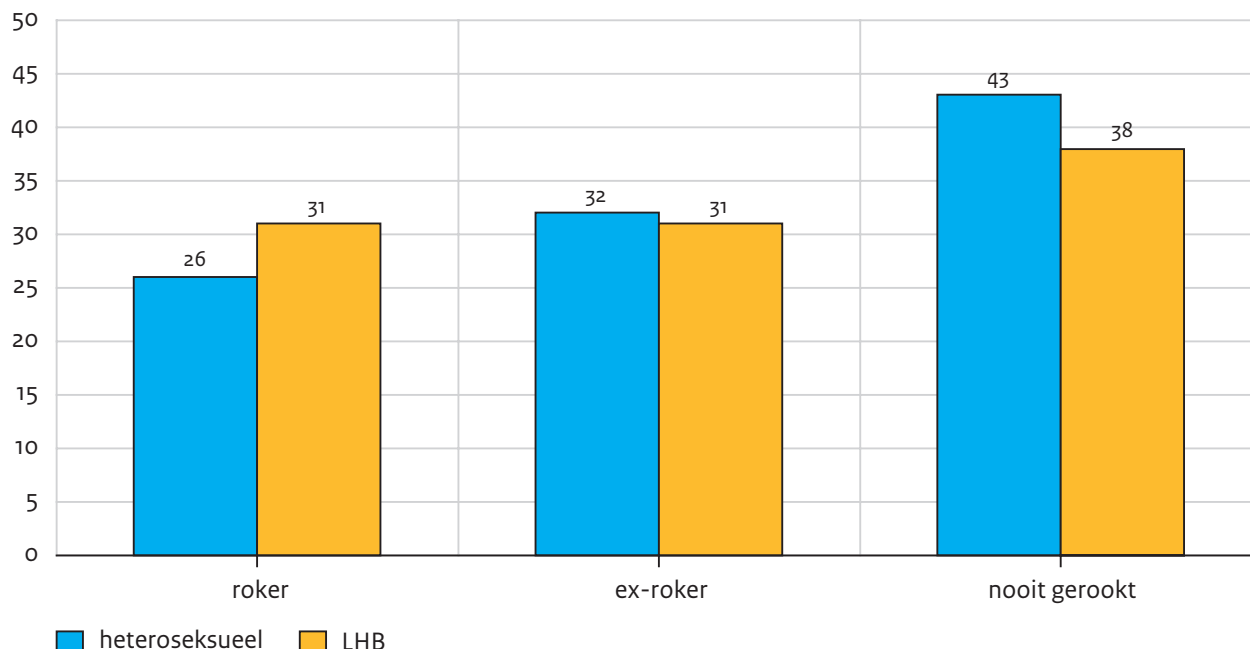
5.1 Lesbische en biseksuele vrouwen vaker roker

Het rookgedrag verschilt niet significant tussen LHB- en heteroseksuele personen in Nederland (figuur 5.1). In totaal rookt één op de vijf Nederlanders op dit moment dagelijks (19% hetero, 23% LHB, niet in de figuur). Ook het gemiddelde aantal sigaretten per dag ligt gelijk voor LHB- en heteroseksuele rokers (LHB 11,7 sigaretten per dag, heteroseksuelen 10,6 sigaretten per dag, niet in de figuur). Omdat Amerikaanse studies sekseverschillen lieten zien (King et al. 2008; Operario et al. 2015), hebben we ook voor mannen en vrouwen apart gekeken of er onder seksuele oriëntatie verschillen zijn in het wel of niet dagelijks roken. Dat was inderdaad het geval: lesbische en biseksuelen vrouwen roken vaker dan hun heteroseksuele seksegenoten (23% vs. 17%), bij mannen is er geen verschil. Als we lesbi-

sche/homoseksuele en biseksuele deelnemers apart met heteroseksuele deelnemers vergelijken, zien we geen verschillen.

Figuur 5.1

Roken, naar seksuele oriëntatie, bevolking 16 jaar of ouder, 2014 (in gewogen procenten)

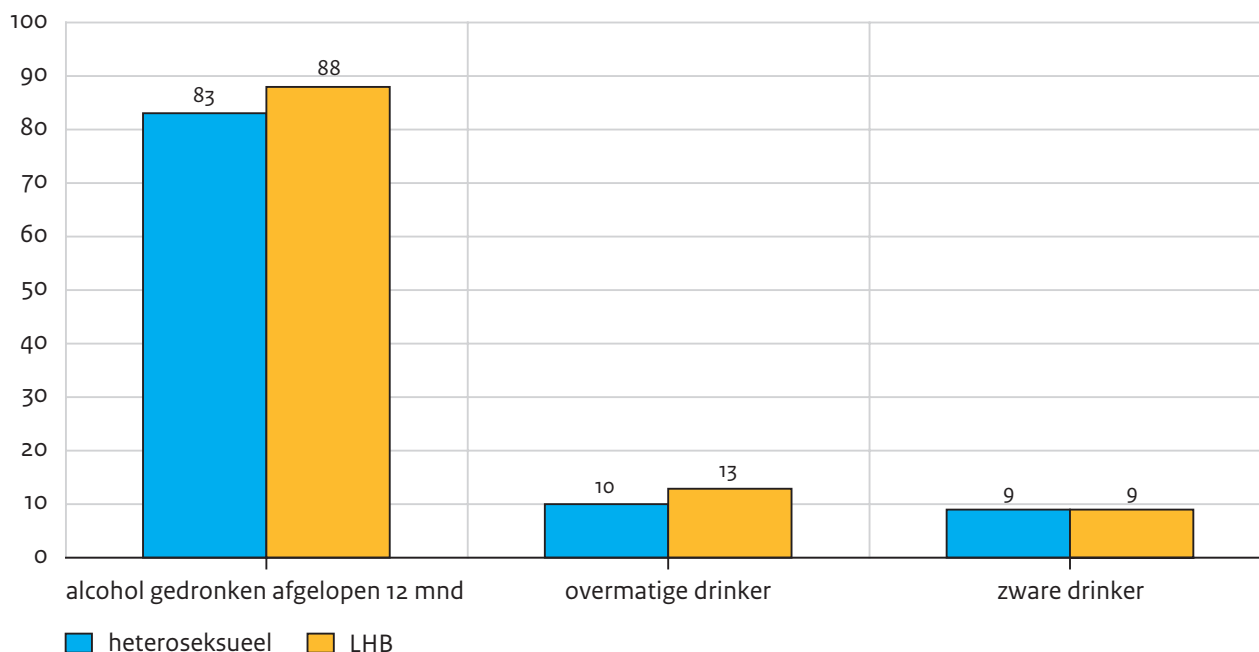
Bron: CBS i.s.m. RIVM (Gezondheidsenquête/Leefstijlmonitor) en Rutgers (2014) SCP-bewerking

5.2 Schadelijk alcoholgebruik hoger onder homomannen

In het beleid van het ministerie van VWS is het tegengaan van schadelijk alcoholgebruik een van de speerpunten (TK 2011/2012). Uit figuur 5.2 komt naar voren dat het aantal mensen dat de afgelopen twaalf maanden alcohol heeft gedronken weliswaar wat hoger ligt onder LHB's dan onder heteroseksuelen, maar dat dit verschil klein is en ook niet doorwerkt in verschillen in overmatig of zwaar alcoholgebruik. Er zijn wel verschillen naar sekse en oriëntatie. Homo- en biseksuele mannen zijn vaker overmatige drinkers dan heteroseksuele mannen (20% vs. 12%). Lesbische en biseksuele vrouwen hebben alleen vaker dan heteroseksuele vrouwen alcohol in de afgelopen twaalf maanden gedronken (90% vs. 78%), maar er zijn geen verschillen in schadelijk drinkgedrag. Vergelijken we de biseksuele en de lesbische/homoseksuele groep apart van elkaar met de heteroseksuele groep, dan verschillen alleen de lesbische/homoseksuele van de heteroseksuele personen in overmatig alcoholgebruik (10% vs. 16%).

Figuur 5.2

Alcoholgebruik afgelopen 12 maanden, naar seksuele oriëntatie, bevolking 16 jaar of ouder, 2014 (in gewogen procenten)^{a, b}

a Overmatig drinken is gedefinieerd als minstens een keer per week minstens zes (mannen) of vier (vrouwen) glazen alcohol op één dag.

b Zwaar drinken is gedefinieerd als het drinken van meer dan 21 (mannen) of 14 (vrouwen) glazen per week.

Bron: CBS i.s.m. RIVM (Gezondheidsenquête/Leefstijlmonitor) en Rutgers (2014) SCP-bewerking

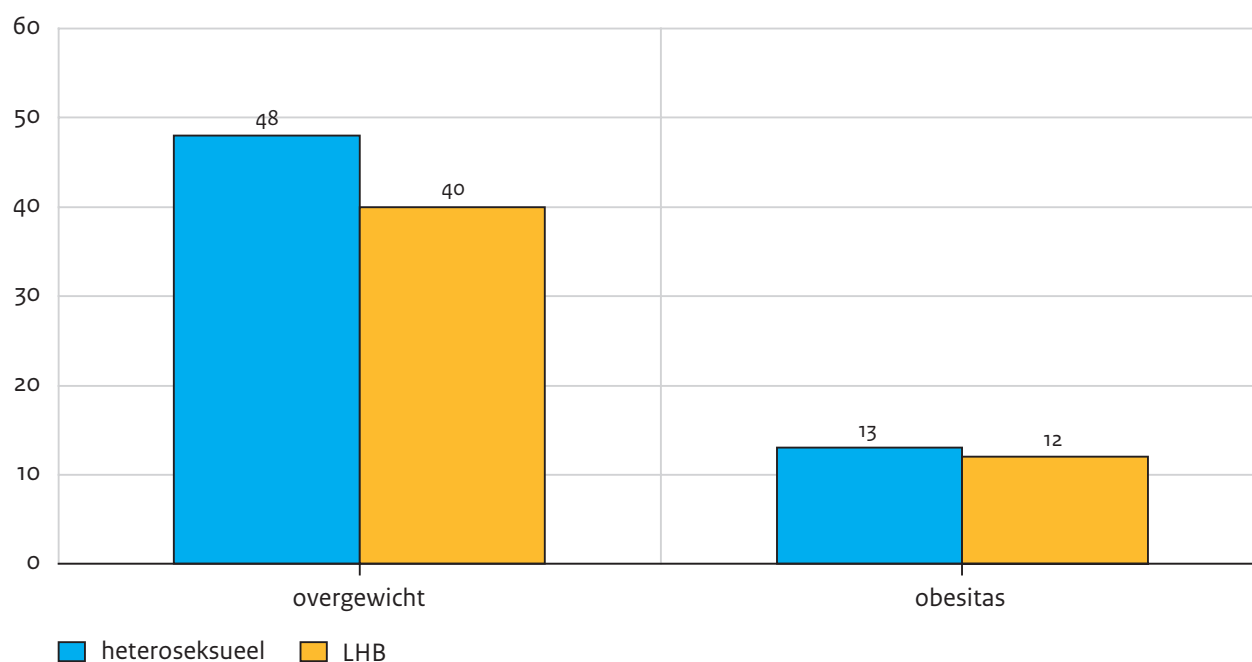
5.3 Lesbische en homoseksuele deelnemers hebben minder vaak overgewicht

LHB-persoon rapporteren significant minder vaak overgewicht dan heteroseksuelen (zie figuur 5.3). Het percentage mensen met obesitas (ernstig overgewicht) in is beide groepen gelijk. Deze bevindingen gelden voor zowel mannen als vrouwen.² Vergelijken we lesbische/homoseksuele en biseksuelen apart met heteroseksuelen, dan is de lagere prevalentie van overgewicht alleen op lesbische/homoseksuele personen van toepassing.

Figuur 5.3

Overgewicht, naar seksuele oriëntatie, bevolking 16 jaar of ouder, 2014 (in gewogen procenten)^{a, b}

a Overgewicht verwijst naar het percentage mensen dat op basis van door henzelf gerapporteerd gewicht en lengte een BMI heeft van 25,0 kg/m² en hoger.³

b Obesitas verwijst naar het percentage mensen dat op basis van door henzelf gerapporteerd gewicht en lengte een BMI heeft van 30,0 kg/m² en hoger.

Bron: CBS i.s.m. RIVM (Gezondheidsenquête/Leefstijlmonitor) en Rutgers (2014) SCP-bewerking

5.4 LHB's hebben evenveel lichamelijke beweging

De belangrijkste rol is in de laatste gezondheidsnota weggelegd voor bewegen, omdat voldoende bewegen bijdraagt aan een betere fysieke en mentale gezondheid (TK 2010/2011). We staan daarom in deze paragraaf wat langer bij dit onderwerp stil. We kijken naar aspecten van het sportgedrag en naar de normen rondom bewegen (zie voor een overzicht Hildebrandt et al. 2015).

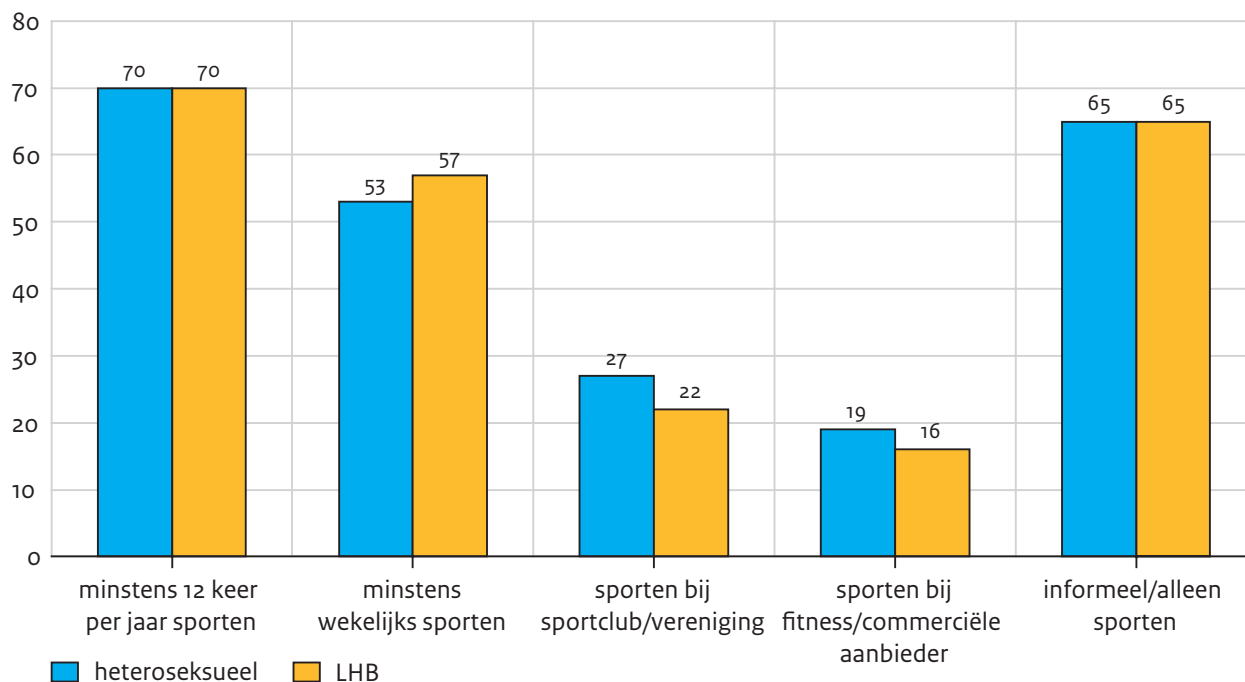
Sporten

Er zijn geen significante verschillen tussen het percentage LHB- en heteroseksuele personen dat minstens twaalf keer per jaar of zelfs wekelijks sport (figuur 5.4). Als we mannen en vrouwen apart bekijken, zijn er evenmin verschillen en datzelfde constateren we als we lesbische/homoseksuele en biseksuele personen apart vergelijken. Uit figuur 5.4 valt verder af te lezen dat er wel een significant verschil is in de vorm van sportdeelname. Heteroseksuele deelnemers sporten wat vaker in clubverband (22% vs. 27%). Het verschil is echter niet groot en lijkt, als we beide seksen apart bekijken, met name voor mannen te gelden (23% van de homo- en biseksuele mannen sport bij een club tegen 30% van de heteromannen). Onder vrouwen liggen de percentages dicht bij elkaar (20% lesbische en biseksuele vrouwen, 24% heteroseksuele vrouwen). Er zijn geen significante verschillen

naar seksuele oriëntatie in sporten bij fitnesscentra of commerciële sportclubs dan wel het alleen of in een informele groep sporten. Dat geldt ook als we mannen en vrouwen apart bekijken.

Figuur 5.4

Sportdeelname, naar seksuele oriëntatie, bevolking 16 jaar of ouder, 2013-2015 (in procenten)

Bron: SCP (VTO'13-'15), CBS i.s.m. RIVM (Gezondheidsenquête/Leefstijlmonitor) en Rutgers (2014) SCP-bewerking

Bewegen

In toenemende mate komt in het beleid naast aandacht voor sport ook aandacht voor bewegen in de brede zin van het woord (Breedveld en van den Poel 2015). Er zijn indicatoren die op basis van beweeggedrag weergeven in hoeverre mensen aan de gezondheidsnormen voldoen (Hildebrandt et al. 2015). De Nederlandse Norm Gezond Bewegen (NNGB) is gebaseerd op de hoeveelheid lichaamsbeweging die nodig is om de gezondheid in stand te houden en te verbeteren, terwijl de Fitnorm is gebaseerd op de hoeveelheid lichaamsbeweging die nodig is om een optimaal uithoudingsvermogen te krijgen. Bij beide normen kan iemand in drie groepen uitkomen: inactief, semi-actief of actief. Daarnaast is er de Combinorm, die aangeeft in hoeverre iemand aan één van beide normen voldoet. LHB- en heteroseksuele personen voldoen in vergelijkbare mate aan de normen (tabel 5.1). We zien ook geen verschillen als we vrouwen en mannen apart bekijken of als we lesbische/homoseksuele en biseksuele deelnemers los van elkaar met heteroseksuelen vergelijken.

Tabel 5.1

Beweegnormen, naar seksuele oriëntatie, bevolking 16 jaar of ouder, 2014 (in gewogen procenten)

	LHB	hetero
Nederlandse Norm Gezond Bewegen (NNGB) ^a		
inactief	12	10
semi-actief	31	32
actief	58	56
Fitnorm ^b		
inactief	56	55
semi-actief	20	20
actief	24	25
Combinorm ^c		
voldoet aan geen van de normen	43	39
voldoet aan minstens een van de normen	57	61

- a De Nederlandse Norm voor Gezond Bewegen (NNGB) is gebaseerd op de hoeveelheid lichaamsbeweging die nodig is om de gezondheid in stand te houden en te verbeteren (zie Hildebrandt et al. 2015). Volwassenen voldoen aan deze norm als zij minstens een half uur per dag op minstens vijf dagen per week met minimaal matige intensiteit bewegen.
- b De Fitnorm is gebaseerd op de hoeveelheid lichaamsbeweging die er nodig is om een optimaal uithoudingsvermogen te krijgen (Hildebrandt et al. 2015). Volwassenen voldoen aan de norm als zij minstens drie keer per week twintig minuten met zware intensiteit bewegen.
- c De Combinorm geeft aan of iemand ten minste aan de Fitnorm of de NNGB voldoet.

Bron: CBS i.s.m. RIVM (Gezondheidsenquête/Leefstijlmonitor) en Rutgers (2014) SCP-bewerking

5.5 Samenstellingseffecten?

Bevolkingsgroepen in de Nederlandse samenleving verschillen in leefstijl en in seksuele oriëntatie. Een voorbeeld hiervan is dat LHB's relatief hoogopgeleid zijn en dat een hoge opleiding ook gepaard gaat met een gezondere leefstijl (zie hoofdstuk 4 en Tiessen-Raaphorst en Van den Dool 2015). Deze samenstellingseffecten kunnen de resultaten in dit hoofdstuk beïnvloeden. Misschien zien we bijvoorbeeld weinig verschillen in leefstijl tussen LHB's en heteroseksuele Nederlanders omdat de ongelijke opleidingsniveaus de verschillen opheffen.

Voor elk thema in dit hoofdstuk zijn we voor één indicator nagegaan in hoeverre er sprake is van een samenstellingseffect. Omdat de beleidsmatige aandacht voor bewegen groot is, hebben we daar voor elke indicator een analyse van de samenstellingseffecten uitgevoerd. De vraag is dus in hoeverre de bevindingen in dit hoofdstuk gelijk blijven als we corrigeren voor sekse, leeftijd, opleiding, etniciteit, religie en stedelijkheid bij LHB- en heteroseksuele personen? Het antwoord blijkt simpel en voor bijna alle indicatoren hetzelfde: corrigeren we voor sociaal-demografische achtergrond, dan zijn er geen verschillen tussen LHB- en heteroseksuele Nederlanders in overmatig drinken, overgewicht, twaalf keer per jaar of wekelijks sporten, de context van de sportbeoefening, voldoen aan de fitnorm, voldoen

aan de MNGB en voldoen aan de combinorm (zie logistische regressieanalyses tabellen A.3 en A.4 in bijlage A, te vinden via www.scp.nl onder dit rapport). De relatie tussen seksuele oriëntatie en roken blijft wel bestaan en geldt dan voor de hele groep LHb's (niet alleen voor vrouwen). Het verschil dat we eerder zagen bij sporten in clubverband valt weg doordat dit verband verklaard werd door opleiding.

Kader 5.2 Verklaringen leefstijl

Hoewel dit rapport een monitor is en we weinig verschillen in leefstijl naar seksuele oriëntatie aantreffen, willen we toch in het algemeen iets zeggen over de factoren die aan de leefstijl van LHb's gerelateerd zijn.

De verklaringen voor middelengebruik onder LHb's vallen uiteen in twee groepen: een ongezonde leefstijl als copingmechanisme tegen minderheidsstress of een ongezonde leefstijl als resultaat van andere normen en gedragingen binnen de LHb-gemeenschap (Hatzenbuehler et al. 2008; Johns et al. 2013; Rosario et al. 2014). Vanuit het eerste perspectief wordt het verhoogde middelengebruik onder LHb-personen verklaard als copingstijl: LHb's gebruiken meer middelen teneinde met negatieve gevoelens en ervaringen om te gaan, die gerelateerd zijn aan hun seksuele oriëntatie, bijvoorbeeld discriminatie, negatieve bejegening of in de kast zitten (Hatzenbuehler et al. 2008; Rosario et al. 2014). Vanuit het tweede perspectief wordt de LHb-gemeenschap aangedragen als risicofactor. De plekken waar LHb's elkaar ontmoeten, zijn veelal uitgaansgelegenheden waar alcoholgebruik en roken gebruikelijk zijn en dat verklaard dan het verhoogde middelengebruik (Johns et al. 2013). De modellen sluiten elkaar niet uit en voor beide verklaringen bestaat empirische steun. Naast deze twee modellen wordt voor een afwijkende sportdeelname in eerdere onderzoeken het homonegatieve klimaat in de sport aangedragen als verklaring (Bos 2006; Schipper-van Veldhoven en Steenbergen 2015).

Onderzoek onder Nederlandse LHb-jongeren liet zien dat het minderheidsstressmodel geen verklaring biedt voor de leefstijlverschillen tussen LHb- en heteroseksuele jongeren (Kuyper 2015b). In de data die we in dit rapport gebruiken, zitten geen indicatoren van minderheidsstress of deelname aan de LHb-gemeenschap waardoor we de twee verklaringen zouden kunnen toetsen.

5.6 Conclusie

De slechtere positie die LHb's veelal innemen in buitenlands onderzoek naar leefstijl, en de alarmerende cijfers die uit een recent onderzoek onder Nederlandse jongeren naar voren kwamen, gaan minder consistent op voor LHb-volwassenen in Nederland. De verschillen die we vinden, doen zich slechts op enkele gebieden en in bepaalde subgroepen voor en zijn bovendien minder groot. Op vier leefstijlaspecten vinden we in eerste instantie andere prevalenties onder LHb's en heteroseksuelen: roken, alcoholgebruik, overgewicht en sporten in clubverband. Lesbische en biseksuele vrouwen roken vaker, homo- en biseksuele mannen gebruiken vaker overmatige hoeveelheden alcohol, LHb's hebben minder vaak overgewicht dan heteroseksuelen en homo- en biseksuele mannen sporten minder vaak in clubverband. Als we corrigeren voor groepssamenstelling (seks, leeftijd, opleiding, etniciteit, religie en stedelijkheid) dan vallen de meeste verschillen weg: LHb's blijken alleen meer te roken. Of we dat kunnen verklaren aan de hand van een copingperspectief (roken om

met minderheidsstress om te gaan) of andere sociale contexten (normen en waarden omtrent roken in de LHBT-wereld) is niet bekend. Buitenlandse studies geven voor beide hypothesen steun en de data en doelen van dit onderzoek zijn voor de beantwoording van deze vraag te beperkt.

Noten

- 1 De gegevens van de Leefstijlmonitor worden ook gebruikt voor de cijfers in StatLine die de percentages van leefstijlgedragingen in de algemene Nederlandse bevolking aangeven. Omdat in dit onderzoek alleen gebruik wordt gemaakt van deelnemers die 16 jaar of ouder zijn (alleen zij kregen de vraag over seksuele oriëntatie) en die de vraag naar seksuele oriëntatie niet weigerden in te vullen, oversloegen of niet wisten, kunnen de totale percentages in dit hoofdstuk iets afwijken van de informatie die op StatLine te vinden is.
- 2 Als de analyses apart voor mannen en vrouwen worden uitgevoerd, zijn de verschillen niet meer significant. De patronen en de verschilgroottes blijven wel gelijk. De verminderde N is daar dus debet aan.
- 3 Vanaf 18 jaar en voor personen tussen 16 en 18 jaar gelden andere grenswaarden.

6 Seksuele oriëntatie, werksituatie en werkbeleving

m.m.v. Seth van den Bossche (TNO), Ernest Vroome (TNO) en Laurie Hermans (TNO)

Waar in grootschalige bevolkingsonderzoeken naar werk en werkbeleving veel aandacht is voor verschillen naar bijvoorbeeld sekse of leeftijd, is de aandacht voor mogelijke verschillen tussen groepen op basis van seksuele oriëntatie vrijwel afwezig. Daarom voerde het SCP in 2012 het eerste grote landelijk representatieve onderzoek naar seksuele oriëntatie en werk uit (Kuyper 2013). Het onderzoek onder 9792 werknemers van 20 jaar of ouder liet zien dat met name biseksuele werknemers op verschillende aspecten slechter af zijn dan hun heteroseksuele collega's. Zij zijn minder tevreden over hun baan, hebben vaker conflicten met hun collega's, worden vaker gepest en rapporteren meer burn-out klachten. Homoseksuele en lesbische werknemers hebben een hoger ziekteverzuim. Lesbische vrouwen ervaren meer negatieve bejegening en zijn vaker van plan te vertrekken dan hun heteroseksuele vrouwelijke collega's.

Vanwege de behoefte om verschillen die uit het SCP-onderzoek naar voren kwamen, blijvend te monitoren, leefde bij het SCP en de directie Emancipatie de wens om in grootschalige studies naar werk en werkbeleving ook naar seksuele oriëntatie te vragen. Daarom hebben TNO en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) in 2013 voor het eerst de vraag naar seksuele oriëntatie van werknemers aan de Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden (NEA) toegevoegd. TNO en CBS voeren de NEA jaarlijks uit in samenwerking met het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (szw). Toekomstige rondes van de NEA zullen waarschijnlijk eens in de twee jaar een vraag over seksuele oriëntatie bevatten, waardoor we ook ontwikkelingen in de tijd in kaart kunnen brengen. Voor dit hoofdstuk benutten we de data die in 2013 zijn verzameld. Deze gebruiken we om een deel van de tweede onderzoeksvraag uit hoofdstuk 1 te beantwoorden ('Welke verschillen en overeenkomsten zijn er in de leefsituatie van LHB's en heteroseksuele personen in Nederland?'). De subvraag die we in dit onderzoek beantwoorden is: 'Welke verschillen en overeenkomsten zijn er in werkkenmerken, loopbaanbeleving, sociale omgang, burn-out klachten, verzuim en werktevredenheid tussen LHB en heteroseksuele werknemers?' Voor belangrijke uitkomstmaten kijken we ook of we de overeenkomsten en verschillen bij beide seksen zien. Voor de kernindicatoren (contractvorm, pesten door collega's en leidinggevenden, burn-out en verzuim) gaan we tevens na in hoeverre er sprake is van een samenstellingseffect: kunnen de verschillen en overeenkomsten tussen LHB- en heteroseksuele werknemers verklaard worden door sociaal-demografische achtergrondkenmerken van de groepen?

Kader 6.1 Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden (NEA)

De Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden (NEA) is een groot periodiek werknemersonderzoek naar de werksituatie van werknemers in Nederland. TNO en het CBS voeren de NEA uit in samenwerking met het ministerie van szw. De doelpopulatie van de NEA zijn werknemers die in Nederland wonen en werken en die tussen de 15 en 75 jaar zijn.¹ Jaarlijks doen circa 40.000 werknemers mee.² De verzamelde gegevens worden gewogen (op geslacht, leeftijd, bedrijfstak, herkomst, regio en stedelijkheid) en zijn hiermee representatief voor de populatie. De deelnemers vullen de NEA in op internet of op papier, tussen 1 oktober en 31 december. De response rate was in 2013 32,6%.

In 2013 is voor het eerst een vraag naar seksuele oriëntatie toegevoegd aan NEA. Deelnemers is gevraagd tot wie zij zich seksueel aangetrokken voelen (alleen tot vrouwen; vooral tot vrouwen; evenveel tot vrouwen en mannen; vooral tot mannen; alleen tot mannen; weet ik niet/anders; geen antwoord). In totaal gaf 0,4% van de deelnemers aan niet te weten tot wie zij zich aangetrokken voelen en 11,6% wilde de vraag niet beantwoorden. Van de overige deelnemers gaf 96,4% aan dat ze alleen of voornamelijk op hetzelfde geslacht vallen, 0,8% valt op beide seksen en 2,8% valt voornamelijk of uitsluitend op het andere geslacht. Deze deelnemers vormen respectievelijk de groep heteroseksuele (n = 19.586), biseksuele (n = 166) en lesbische/homoseksuele (n = 559) werknemers. We kijken in dit hoofdstuk of de drie groepen op aspecten van werksituatie en werkbeleving verschillen. We kijken hierbij naar heteroseksuele versus biseksuele werknemers en naar heteroseksuele versus lesbische/homoseksuele werknemers.

Voor meer achtergrondinformatie over NEA zie www.scp.nl onder dit rapport of <http://www.monitorarbeid.tno.nl/databronnen/nea>

6.1 Biseksuele werknemers hebben vaker een tijdelijk contract

Allereerst kijken we naar de kenmerken van de werksituatie. Op dat vlak verschillen LHb- en heteroseksuele werknemers van elkaar (tabel 6.1). De grootste verschillen doen zich voor bij het type contract dat werknemers hebben: heteroseksuele werknemers hebben vaker een vast contract en het relatief lage aantal biseksuele werknemers met een vast contract valt op. Dat geldt voor zowel mannen als vrouwen. LHb-werknemers geven gemiddeld een significant lager rapportcijfer aan de tevredenheid met hun contractvorm (heteroseksueel 7,7; biseksueel 7,3; lesbisch/homo 7,5; niet in de tabel), al zijn de verschillen niet heel groot. Verder zijn lesbische/homoseksuele werknemers vaker werkzaam in klantgerichte beroepen en minder in beroepen waarin veel fysiek werk wordt verzet.

Tabel 6.1

Kenmerken van de werksituatie, naar seksuele oriëntatie, werknemers 15 jaar of ouder, 2013 (in gewogen gegevens)^a

	hetero	biseksueel	homoseksueel
vast dienstverband (%)	77	66	74
omvang dienstverband (in uren)	30	28	29
gemiddeld aantal dienstjaren bij huidige werkgever (in jaren)	10	10	9
geeft leiding (%)	26	23	28
omvang bedrijf (%)			
1 tot 9 mensen	14	10	14
10 tot 99 mensen	41	41	39
100 tot 999 mensen	29	32	29
1000 mensen of meer	16	17	18
type beroep (%) ^b			
blue collar	19	13	10
white collar	28	26	30
contactueel	53	61	61

a Vetgedrukte gegevens geven aan dat de desbetreffende groep significant van heteroseksuele werknemers verschilt ($p = < 0,05$).

b Blue collar refereert naar beroepen waarbij fysiek werk een groot deel van het werk behelst, white collar refereert naar beroepen die op kantoor worden uitgevoerd en contactuele beroepen vereisen veel contact met externe klanten. De afronding op hele getallen en de groeps grootte verklaren dat het verschil tussen heteroseksuele en lesbische/homoseksuele werknemers wel significant is en het verschil met biseksuele werknemers niet.

Bron: TNO/CBS (NEA'13) SCP-bewerking

6.2 (Bijna) even bevlogen

Gemiddeld genomen schatten LHb-werknemers hun inzetbaarheid wat lager in dan heteroseksuele werknemers (tabel 6.2). De verschillen in de gemiddelde inzetbaarheid zijn echter klein. Ook als we kijken naar de afzonderlijke vragen, komen er geen grote problemen naar voren. Lesbische/homoseksuele werknemers zijn wat minder bevlogen dan heteroseksuele werknemers, maar opnieuw zijn de verschillen klein en zien we geen grote problemen op de afzonderlijke aspecten hiervan.

Tabel 6.2

Inzetbaarheid en bevlogenheid, naar seksuele oriëntatie, werknemers 15 jaar of ouder, 2013 (in gewogen procenten en gemiddelden)^a

	hetero	biseksueel	homoseksueel
inzetbaarheid (gemiddelde) ^b	2,89	2,79	2,81
ik kan makkelijk voldoen aan fysieke eisen werk	91	86	90
ik kan makkelijk voldoen aan psychische eisen werk	92	90	88
ik kan makkelijk nieuwe baan/functie kunnen krijgen bij huidige werkgever	45	39	39
ik kan makkelijk nieuwe baan/functie kunnen krijgen bij andere werkgever	51	51	46
bevlogenheid (gemiddelde) ^c	5,63	5,49	5,46
als ik werk voel ik me fit en sterk	65	61	57
ik ben enthousiast over mijn baan	65	62	59
ik ga helemaal op in mijn werk	63	58	58

- a Alleen de verschillen in gemiddelden zijn getoetst. Vetgedrukte gemiddelden geven aan dat de desbetreffende groep significant van heteroseksuele werknemers verschilt ($p < 0,05$).
- b De gemiddelde schaalscore is berekend op de vier items eronder waarop deelnemers antwoord gaven op een 4-puntsschaal (1 = helemaal niet mee eens; 4 = helemaal mee eens). De percentages zijn de deelnemers die het (helemaal) eens waren met de stelling. De Cronbach's alpha van de schaal is 0,69.
- c De gemiddelde schaalscore is berekend op de drie items eronder waarop deelnemers antwoord gaven op een 7-puntsschaal (1 = nooit; 7 = elke dag). De percentages zijn de deelnemers die zich minstens enkele keren per week zo voelden (antwoord 6 en 7). De Cronbach's alpha van de schaal is 0,83.

Bron: TNO/CBS (NEA'13) SCP-bewerking

6.3 Geen grote verschillen in ontwikkelingsmogelijkheden

Eén van de aspecten waarop LHB- en heteroseksuele werknemers mogelijk verschillen, is de kansen die zij op hun werk krijgen. In een onderzoek uitgevoerd onder LHB's gaf 10% aan dat hun kansen op promotie vanwege hun seksuele voorkeur niet gelijk waren aan die van heteroseksuele collega's (Kooiman en Keuzenkamp 2012a). Ook gaf 3% van de LHB-werknemers aan dat zij discriminatie hebben ervaren bij hun arbeidsvoorwaarden en nog eens 3% vermoedt dit, maar weet het niet zeker (Andriessen et al. 2014). In de NEA kunnen we kijken in hoeverre groepen werknemers verschillen in ervaren kansen in de laatste twee jaar (tabel 6.3). Hieruit komt naar voren dat er geen verschillen zijn in het krijgen van een promotie of het kunnen volgen van een cursus voor het werk. Dat geldt voor zowel mannen als vrouwen. Wel zijn LHB-werknemers vaker teruggegaan van een hogere naar een lagere functie (demotie). LHB-werknemers geven ook vaker aan dat zij werk onder hun niveau doen (niet in de tabel). Van de heteroseksuele werknemers zegt 36% dat zij meer kennis en vaardigheden bezitten dan zij nodig hebben voor hun werk, bij biseksuele en lesbische/homoseksuele werknemers liggen deze percentages op respectievelijk 44% en 40%. Het gat tussen de capaciteiten die iemand qua opleiding en kennis zegt te hebben

en het niveau waarop iemand werkzaam is, kwam ook uit een onderzoek onder transgenderpersonen naar voren als één van de aspecten waarop problemen zich voordoen (Keuzenkamp 2012).

Tabel 6.3

Ontwikkelingsmogelijkheden in de afgelopen twee jaar, naar seksuele oriëntatie, werknemers 15 jaar of ouder, 2013 (in gewogen procenten en rapportcijfers)^a

	hetero	biseksueel	homoseksueel
promotie gemaakt	15	12	16
demotie gemaakt	4	7	6
cursus gevolgd	54	55	52
rapportcijfer tevredenheid promotie- en loopbaanmogelijkheden (1-10)	5,4	5,1	5,0
rapportcijfer tevredenheid scholings- en opleidingsmogelijkheden (1-10)	6,3	6,0	6,0

a Vetgedrukte percentages geven aan dat de desbetreffende groep significant van heteroseksuele werknemers verschilt ($p = < 0,05$). Dat het verschil bij de homoseksuele groep wel significant is en bij de biseksuele groep niet, komt door de tweede decimaal en het gegeven dat de groep lesbische/homoseksuele werknemers groter is.

Bron: TNO/CBS (NEA'13) SCP-bewerking

Lesbische en homoseksuele werknemers geven significant lagere rapportcijfers aan hun tevredenheid over promotie- en loopbaanmogelijkheden dan heteroseksuele werknemers en datzelfde geldt voor het rapportcijfer voor de scholings- en opleidingsmogelijkheden (tabel 6.3). De verschillen zijn echter klein, alle groepen zijn niet echt tevreden.

6.4 LHB's hebben meer ervaring met conflicten en ongewenst gedrag

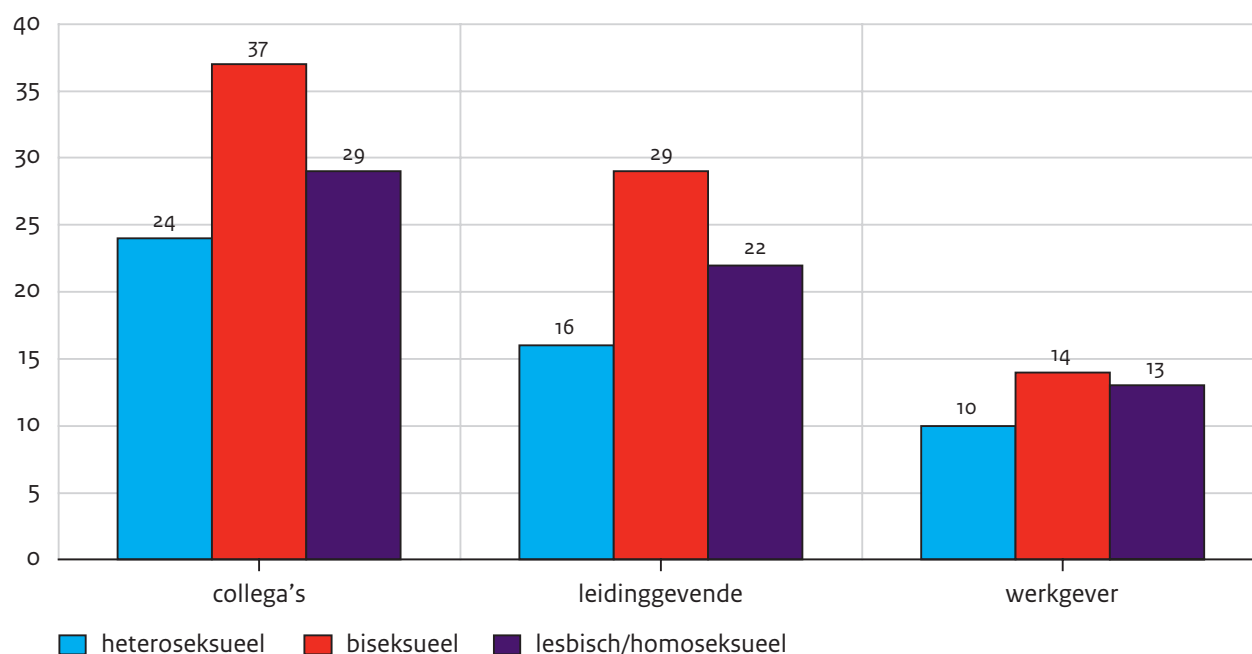
Naast ongelijke behandeling gaat veel beleids- en onderzoeksmatige aandacht uit naar negatieve bejegening en slachtofferschap onder LHB's in het algemeen, maar ook naar deze ervaringen op de werkvloer (Keuzenkamp et al. 2012; Kuypers 2013; TK 2012/2013). Negatieve bejegening kan op zichzelf al vervelend zijn voor de betrokkenen, en hangt daarnaast samen met verminderde werkprestaties, psychische klachten en verzuim (zie bv. Van den Bossche et al. 2012; Klein Hesselink et al. 2012; Nielsen en Einarsen 2012; Verkuil et al. 2015). Eerdere onderzoeken laten zien dat Nederlandse LHB-werknemers in het onderwijs vaker te maken krijgen met negatieve bejegening dan hun heteroseksuele collega's (Kooiman en Keuzenkamp 2012a). Een onderzoek onder een brede groep werknemers liet zien dat de verhoogde niveaus van conflicten en pesten met name voor biseksuele werknemers opgaan (Kuypers 2013).

Ook in dit onderzoek komen biseksuele werknemers naar voren als een groep die relatief veel conflicten ervaart (figuur 6.1). Ze hebben significant vaker een conflict met naaste col-

lega's en met hun leidinggevende. Lesbische en homoseksuele werknemers hebben dat ook vaker dan heteroseksuele werknemers, maar de verschillen zijn minder groot. De groepen verschillen niet in de frequentie waarmee ze conflicten met hun werkgever hebben. Kijken we apart voor mannen en vrouwen, dan zien we dat alleen bij vrouwen lesbische en biseksuele werknemers vaker conflicten hebben met collega's. Met hun leidinggevende hebben zowel mannelijke als vrouwelijke LHb-werknemers vaker conflicten.

Figuur 6.1

Conflicten in de afgelopen 12 maanden, naar seksuele oriëntatie, werknemers 15 jaar of ouder, 2013 (in gewogen procenten)^a

a Deelnemers is gevraagd of ze conflicten hebben gehad met de desbetreffende persoon in de afgelopen 12 maanden (1 = nee; 2 = ja, kortdurend; 3 = ja, langdurig). De percentages geven het aantal kort- en langdurige conflicten weer.

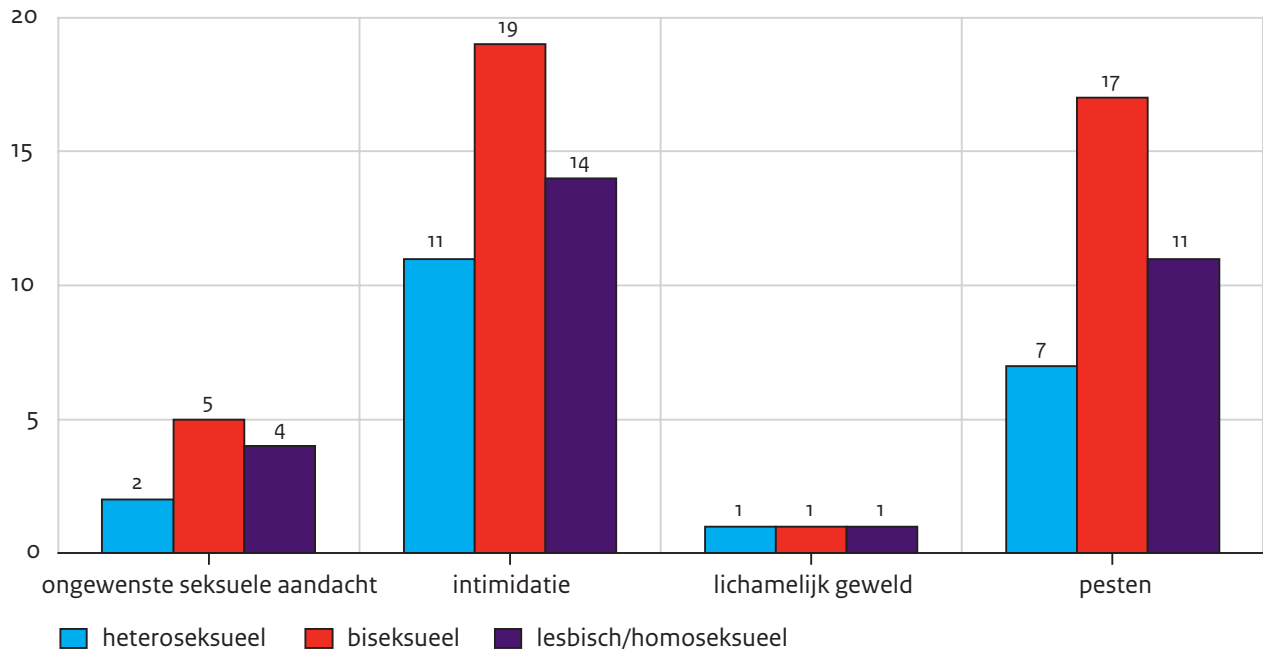
Bron: TNO/CBS (NEA'13) SCP-bewerking

Ook de mate waarin werknemers te maken krijgen met intern ongewenst gedrag (negatieve bejegening door collega's en/of leidinggevende) verschilt tussen LHb- en heteroseksuele werknemers (figuur 6.2). Wederom zijn het met name biseksuele werknemers die aanzienlijk meer ervaringen hebben met ongewenste seksuele aandacht, intimidatie en pesten. Als alle vier de vormen van intern ongewenst gedrag worden gecombineerd tot één indicator, dan heeft 15% van de heteroseksuele werknemers met een of andere vorm van negatieve bejegening te maken gehad in de afgelopen twaalf maanden (niet in de figuur). Onder biseksuele werknemers ligt dat percentage precies twee keer zo hoog (30%) en onder lesbische/homoseksuele werknemers ligt het percentage iets hoger (19%). De verhoogde niveaus van ervaringen met ongewenst gedrag gelden voor homoseksuele mannen en voor biseksuele mannen en vrouwen, maar niet voor lesbische vrouwen. Zij krijgen

even vaak te maken met ongewenst gedrag door collega's of leidinggevenden als heteroseksuele vrouwen.

Figuur 6.2

Ongewenst gedrag door collega's en/of leidinggevende in de afgelopen 12 maanden, naar seksuele oriëntatie, werknemers 15 jaar of ouder, 2013 (in gewogen procenten)^{a, b}

- a Deelnemers gaven aan of zij de afgelopen 12 maanden persoonlijk te maken hebben gehad met bovenstaande vormen van bejegening (1 = nooit; 2 = een enkele keer; 3 = vaak; 4 = zeer vaak). De percentages hebben betrekking op de deelnemers die het gedrag minstens een enkele keer hebben meegemaakt.
- b De percentages lichamelijk geweld zijn onafgerond 0,5% (hetero), 1,2% (biseksueel) en 1,0% (lesbisch/homoseksueel).

Bron: TNO/CBS (NEA'13) SCP-bewerking

Werknemers is gevraagd in hoeverre zij behoefte hebben aan maatregelen op hun werk als het gaat om intimidatie, agressie of geweld door leidinggevenden en collega's (niet in tabel). Ze konden aangeven of en om welke redenen ze dat soort maatregelen wel of niet nodig vinden. Zoals te verwachten viel op basis van de ervaringen van werknemers, hebben de groepen biseksuele werknemers (10%) en lesbische/homoseksuele werknemers (8%) vaker de behoefte aan (additionele) maatregelen dan heteroseksuele werknemers (5%).

6.5 Verzuim onder biseksuele werknemers hoger

Eerder onderzoek liet al een verhoogde prevalentie van burn-outklachten zien onder biseksuele werknemers (Kuyper 2013). De huidige studie bevestigt deze resultaten en laat bovendien zien dat lesbische en homoseksuele werknemers in meer gevallen burn-outklachten hebben dan heteroseksuele werknemers (tabel 6.4). Dat geldt voor zowel mannen

als vrouwen. De verzuimpercentages verschillen alleen tussen heteroseksuele en biseksuele werknemers. De laatste groep verzuimt vaker en meer dagen. Rekening houdend met de omvang van het aantal contracturen van de werknemers hebben biseksuele werknemers een significant hoger verzuimpercentage dan heteroseksuele werknemers. Lesbische en homoseksuele werknemers verschillen hierin niet van heteroseksuele werknemers. Splitsen we de gegevens uit naar sekse, dan geldt het verhoogde verzuimpercentage alleen voor biseksuele vrouwen.

Tabel 6.4

Burn-out klachten en verzuim, naar seksuele oriëntatie, werknemers 15 jaar of ouder, 2013 (gewogen gegevens)^a

	hetero	biseksueel	lesbisch/ homoseksueel
burn-outklachten (%) ^b	12	22	21
verzuimd in 12 maanden (%)	48	53	53
gemiddeld aantal keer verzuimd	1,0	1,7	1,1
gemiddeld aantal werkdagen verzuimd	7,0	10,5	7,8
verzuimpercentage ^c	4,0	6,3	4,1

a Vetgedrukte gegevens verschillen significant van heteroseksuele werknemers ($p = < 0,05$).

b Gemeten met behulp van een aangepaste versie van de subschaal 'emotionele uitputting' van de Utrechtse Burn-Out Schaal (CBS-versie) die bestaat uit vijf vragen (bv: Ik voel mij emotioneel uitgeput door mijn werk) waarop deelnemers antwoord geven op een 7-puntsschaal (1 = nooit; 7 = elke dag). Voor deze vijf vragen is een gemiddelde schaalscore berekend. Indien men hoger scoort dan het kritieke afkappunt van 3,20 (dit betekent dat men gemiddeld op de vijf uitspraken 'enkele keren per maand of vaker' antwoordt), dan wordt dit aangemerkt als 'burn-outklachten'. De Cronbach's alpha van de schaal is 0,87.

c Het verzuimpercentage is het aantal dagen dat men verzuimde wegens ziekte gedeeld door het aantal dagen werkzaam (deeltijd gecorrigeerd).

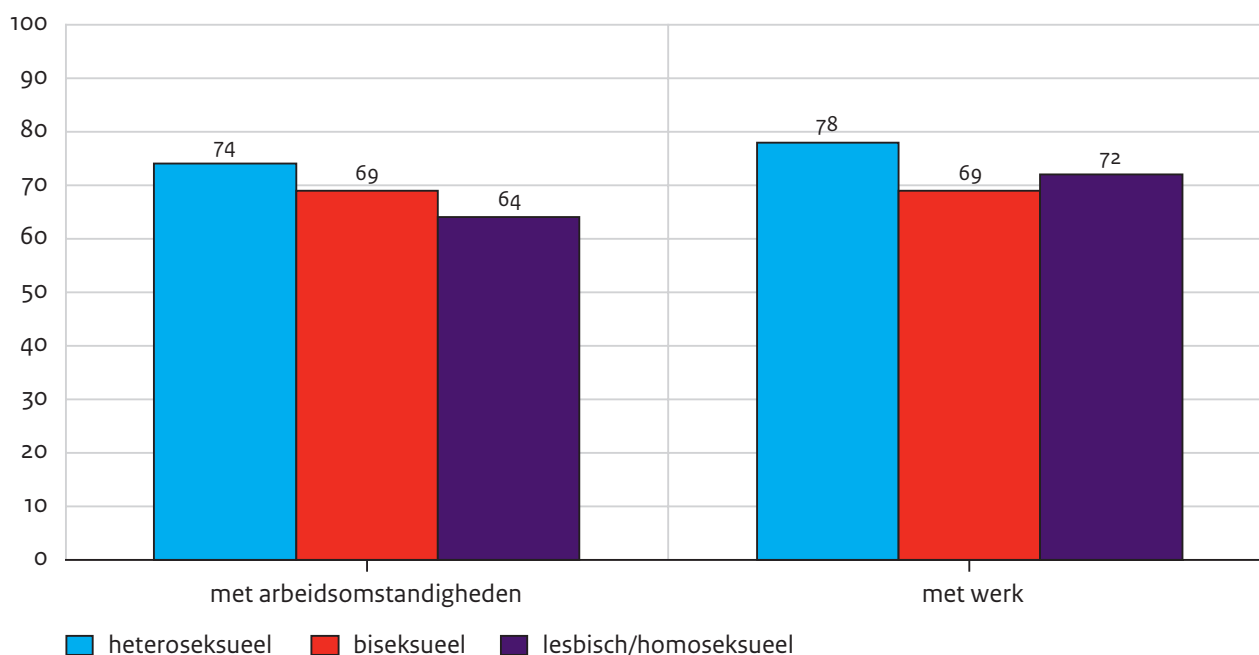
Bron: TNO/CBS (NEA'13) SCP-bewerking

6.6 Werktevredenheid lager bij LHb-werknemers

Aan het einde van de NEA wordt deelnemers gevraagd in hoeverre zij, alles bij elkaar genomen, tevreden zijn met hun arbeidsomstandigheden en hun werk (figuur 6.3). Lesbische/homoseksuele werknemers zijn met beide aspecten minder tevreden dan heteroseksuele werknemers. Biseksuele werknemers zijn minder tevreden met hun werk in het algemeen, maar niet met de arbeidsomstandigheden.

Figuur 6.3

Werktevredenheid, naar seksuele oriëntatie, werknemers 15 jaar of ouder, 2013 (in gewogen procenten)^a

a Deelnemers gaven op een 5-puntsschaal (1 = zeer ontevreden; 5 = zeer tevreden) aan in hoeverre zij, alles bij elkaar genomen, tevreden waren met hun arbeidsomstandigheden en met hun werk. De percentages zijn de werknemers die zeiden (zeer) tevreden te zijn.

Bron: TNO/CBS (NEA'13) SCP-bewerking

6.7 Samenstellingseffecten?

In dit hoofdstuk komen op veel aspecten van het werk en de werksituatie van werknemers verschillen tussen LHB- en heteroseksuele werknemers in Nederland naar voren. Ook verschillen de persoonskenmerken tussen de groepen. De vraag die daardoor rijst, is of de verschillen in werk en werkbeleving wellicht verklaard kunnen worden door de samenstelling van de groepen. In dat geval is er sprake van een samenstellingseffect. Met andere woorden: in hoeverre hebben LHB-werknemers vaker een tijdelijk contract, meer burn-outklachten en vaker te maken met ongewenst gedrag als we corrigeren voor sekse, leeftijd, opleiding, etniciteit, stedelijkheid en sector?

Samengevat komt het erop neer dat de verschillen in werk en werkbeleving tussen LHB- en heteroseksuele werknemers niet worden veroorzaakt door de groepssamenstellingen (zie tabel A.5 in bijlage A, te vinden via www.scp.nl onder dit rapport). Er is slechts één verschil dat wegvalt als we corrigeren voor andere groepskenmerken: lesbische/homoseksuele werknemers hebben dan even vaak een vast contract als heteroseksuele werknemers. Het eerdergenoemde verschil (lesbische/homoseksuele werknemers hebben wat vaker geen vaste baan) wordt verklaard door het verschil in leeftijd tussen de groepen. Voor biseksuele werknemers kunnen we het verschil in contractvorm niet verklaren door een samenstellingseffect. Lesbische/homoseksuele werknemers zijn wat jonger en jongere werknemers hebben minder vaak een vast contract. De verschillen in burn-outklachten en

ongewenst gedrag tussen LHB- en heteroseksuele werknemers blijven bestaan en van dezelfde orde van grootte, net zoals het verschil in vaste contracten tussen biseksuele en heteroseksuele werknemers.

Kader 6.2 Verklaring werksituatie LHB werknemers

Zoals eerder is aangegeven, gaan we in deze monitor niet diep in op achterliggende oorzaken. In dit kader geven we wel een aantal verklaringen op basis van bestaande literatuur voor de relatief negatieve werksituatie en -beleving van LHB werknemers (zie voor een overzicht Kuiper 2013, zie ook Brenner et al. 2010; Button 2001; Colgan et al. 2006; Driscoll et al. 1996; Keuzenkamp et al. 2012; Ragins en Cornwell 2001; Smith en Ingram 2004; Waldo 1999).

Onder LHB-werknemers, en dan vooral onder biseksuele werknemers, zien we aan de ene kant een negatievere sociale omgang (meer conflicten, meer pestgedrag) en aan de andere kant meer gezondheidsproblemen (burn-outklachten, verzuim). Uit eerder onderzoek blijkt dat deze gezondheidsproblemen sterk samenhangen met de negatieve sociale bejegening. De vraag die zich dan opdringt, is waarom zij meer daarmee te maken krijgen. Deels kan dit komen door hun seksuele oriëntatie. In hoofdstuk 3 zagen we al dat een deel van de Nederlanders nog steeds problemen hiermee heeft en eerdere onderzoeken laten zien dat homonegatief pesten op de werkvloer ook in Nederland voorkomt. Daarnaast werkt het verband tussen sociale omgang en gezondheid waarschijnlijk eveneens de andere kant op: werknemers die meer burn-outklachten hebben en meer verzuimen, krijgen vaker te maken met conflicten en gepest (Verkuil et al. 2015). Deze processen kunnen elkaar versterken in een neerwaartse spiraal.

De slechte positie van biseksuele werknemers is opvallend en kwam al uit eerder onderzoek naar voren. De samenhang tussen negatieve sociale omgang en gezondheid kan ook hun positie verklaren. Ze hebben met beide vaker en meer te maken. Niet duidelijk is waarom biseksuele werknemers meer met negatieve bejegening te maken krijgen dan homoseksuele of lesbische werknemers. De maatschappelijke opvattingen over de groep zijn bijvoorbeeld niet negatiever dan over de homoseksuele/lesbische groep (Kuiper 2015a). Wellicht biedt de relatieve onzichtbaarheid van en onbekendheid met biseksuelen in media, maatschappij, politiek, wetenschap en de LHBT-beweging een aanvullende verklaring.

Het beeld van een neerwaartse spiraal wekt misschien de suggestie dat problemen moeilijk op te lossen zijn voor LHB-werknemers en voor werkgevers die hen in dienst hebben of willen nemen. Dat is niet geheel terecht. Een breed diversiteitsklimaat op de werkvloer kan een positieve bijdrage leveren (Kuiper 2013). Het diversiteitsklimaat gaat onder andere over hoe collega's denken over verschillen tussen groepen op de werkvloer, grappen die over sociale minderheden worden gemaakt en de mate waarin er sprake is van preventief en reactief beleid om negatieve sociale bejegening en discriminatie tegen te gaan. Een positiever diversiteitsklimaat is gerelateerd aan een positievere sociale omgang (minder conflicten, minder pesten), een positievere werkbeleving (meer werktevredenheid, beter functioneren) en een beter welzijn (minder burn-outklachten). Deze verbanden gelden voor LHB-werknemers, maar ook voor heteroseksuele werknemers.

6.8 Conclusie

Dit hoofdstuk brengt de verschillen in kenmerken van werk, loopbaanbeleving, sociale omgang, burn-outklachten, verzuim en werktevredenheid tussen LHb- en heteroseksuele werknemers in kaart. De verschillen zijn op de meeste terreinen talrijker dan de overeenkomsten en werken in het nadeel van LHb's. Maar ze zijn niet op alle terreinen even groot of even zorgwekkend. De grootste verschillen doen zich voor tussen biseksuele en heteroseksuele werknemers. Biseksuele werknemers hebben vaker een tijdelijk contract, ervaren meer conflicten en ongewenst gedrag, hebben meer burn-outklachten en een hoger verzuim en ze zijn ook minder tevreden. Dit komt overeen met eerder onderzoek. Bij de lesbische/homoseksuele werknemers doen de problemen zich met name voor op het terrein van burn-out klachten, maar ook zij ervaren meer conflicten, meer ongewenst gedrag en zijn minder tevreden over hun werk.

Voor de contractvorm, het ongewenste gedrag en de burn-out klachten is nagegaan of deze te maken hebben met verschillen in kenmerken van de groepen werknemers.

Dat bleek niet het geval. De verklaringen haken in op de samenhang tussen de verschillende problemen (meer ongewenst gedrag hangt samen met een burn-out) of op de achterliggende problematiek, zoals het verhoogde niveau van psychische klachten onder LHb's.

Noten

- 1 Sinds 2014 omvat de doelpopulatie 15-75-jarigen conform de definitie van de beroepsbevolking van de International Labour Organisation (ILO). In eerdere NEA-edities was dat 15 tot 64 jaar.
- 2 Sinds 2014. In eerdere NEA-edities bedroeg de jaarlijkse steekproefomvang ruim 23.000 werknemers.

7 Seksuele oriëntatie, veiligheid en slachtofferschap

Een van de belangrijkste pijlers van het huidige emancipatiebeleid van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap is het bevorderen van de (sociale) veiligheid (TK 2015/2016). Ook de recente Veiligheidsagenda 2015-2018 van het ministerie van Veiligheid en Justitie noemt het bestrijden van homofob geweld als speerpunt (TK 2014/2015b); volgens het ministerie is het aantal aangiften hiervan de laatste jaren verdubbeld. Tussen 1 januari 2009 en 1 september 2013 zijn 769 registraties van anti-LHB-geweld gedaan bij de Nederlandse politie (Segerink 2013). Toch geven deze (toegenomen) registraties geen beeld van de daadwerkelijke omvang van anti-LHB-gedrag in Nederland. Slechts een minderheid doet aangifte van (gewelds)incidenten (CBS 2015) en een stijging van het aantal aangiften kan weliswaar duiden op een stijgend aantal incidenten, maar ook op een toenemende aangiftebereidheid (Van Noije 2015). Om anti-LHB-gedrag in Nederland in kaart te brengen gebruiken we hier naast de aangiftecijfers twee andere bronnen: onderzoeken naar ervaringen met negatieve reacties op hun seksuele oriëntatie van lesbische, homoseksuele en biseksuele (LHB) Nederlanders zelf, en algemene slachtofferenquêtes.

Onderzoeken onder LHB'ers in Nederland laten zien dat negatieve reacties en geweld niet aan de orde van de dag zijn, maar wel met enige regelmaat voorkomen. In het afgelopen jaar kreeg 29% van de homoseksuele mannen en 23% van de lesbische vrouwen in de openbare ruimte een vervelende reactie vanwege hun seksuele oriëntatie (Kooiman en Keuzenkamp 2012b). Zij voelen zich vaak onveilig als ze met een seksegenoot hand-in-hand op straat lopen (27% mannen en 13% vrouwen). Bij LHB-jongeren kreeg vier op de tien in het afgelopen jaar een negatieve reactie op zijn of haar LHB-gevoelens, waarvan een derde afkomstig was van onbekenden in de openbare ruimte.

Sinds 2013 splitst de jaarlijkse rapportage van de Veiligheidsmonitor een aantal uitkomsten uit naar seksuele oriëntatie (CBS 2014). Hierbij gaat het niet om specifiek LHB-gerelateerd geweld, maar om de verschillen tussen LHB- en heteroseksuele burgers in het meemaken van algemene vormen van geweld en veiligheidsgevoelens. Daaruit blijkt onder meer dat homoseksuele mannen zich vaker onveilig voelen dan bi- en heteroseksuele mannen, dat homoseksuele en lesbische vrouwen vaker te maken krijgen met respectloos gedrag in de openbare ruimte en dat deze twee laatste groepen ook relatief vaak slachtoffer worden van geweld.

In dit hoofdstuk maken we gebruik van de cijfers uit de Veiligheidsmonitor.¹ We vergelijken de gegevens met eerdere rapportages en zetten de ontwikkelingen tussen 2012 en 2014 op een rij.² We kijken in meer detail naar de ervaringen van LHB's en heteroseksuelen met sociale cohesie in de buurt, respectloos gedrag, geweld en online slachtofferschap in 2014. Daarnaast kijken we of de prevalentie van gevoelens en ervaringen tussen 2012 en 2014 is toe- of afgenomen. Dit hoofdstuk levert een bijdrage aan het beantwoorden van de tweede algemene onderzoeksvraag: 'Welke verschillen en overeenkomsten zijn er in de leefsituatie van LHB's en heteroseksuele personen in Nederland?' De subvraag die we in dit hoofdstuk beantwoorden luidt: 'Welke verschillen en overeenkomsten zijn er in de ervaren

sociale buurtcohesie, onveiligheidsgevoelens, slachtofferschap van geweld en cybercrime tussen LHb's en heteroseksuelen?' De steekproef van de Veiligheidsmonitor is groot genoeg om onderscheid te kunnen maken tussen enerzijds lesbische en homoseksuele en anderzijds biseksuele personen. Voor de kernindicatoren besteden we tevens aandacht aan mogelijke verschillen tussen mannen en vrouwen en veranderingen tussen 2012 en 2014. Tot slot gaan we in op samenstellingseffecten: kunnen we verschillen tussen LHb's en heteroseksuelen verklaren aan de hand van sociaal-demografische en sociaal-economische achtergrondkenmerken van de groep?

7.1 LHb's ervaren iets lagere sociale cohesie in hun buurt

Het veiligheidsbeleid van het kabinet is niet alleen gericht op het aanpakken van de daadwerkelijke criminaliteit, maar ook op het vergroten van leefbaarheidsgevoelens van burgers (TK 2014/2015b). Aan deze zaken besteedt de Veiligheidsmonitor dan ook aandacht. Sommige aspecten vallen echter buiten de doelstelling van dit rapport. We richten ons bijvoorbeeld niet op verschillen in percepties van de groen- of parkeervoorzieningen in de buurt van LHb- en heteroseksuele burgers, omdat we hierbij geen relatie met seksuele aantrekking verwachten. De sociale cohesie in de buurt heeft wel onze aandacht. Mogelijk ervaren LHb's een negatievere omgang met hun buren en de buurt, omdat LHb's een minderheid zijn waar niet iedereen positief tegenover staat (zie hoofdstuk 2 en 3). Tabel 7.1. splitst de diverse aspecten van sociale buurtcohesie uit naar seksuele oriëntatie. Gemiddeld genomen ervaren LHb-bewoners een iets lagere sociale cohesie in hun buurt. Als we kijken naar de subvragen die samen de schaal vormen, zien we dat dit voor de meeste onderwerpen geldt. Vooral homoseksuele en lesbische deelnemers zijn wat minder vaak van mening dat mensen prettig met elkaar omgaan of dat hun buurt gezellig is en veel saamhorigheid kent. Daarnaast vinden zij wat vaker dat de mensen elkaar nauwelijks kennen. Als we de totale schaalscore voor de seksen apart bekijken, dan ervaren lesbische en biseksuele vrouwen en homoseksuele mannen minder sociale cohesie in hun buurt. Biseksuele mannen verschillen niet van heteroseksuele mannen.

Tabel 7.1

Aspecten van sociale buurtcohesie, naar seksuele oriëntatie, bevolking 15 jaar of ouder, 2014 (in gewogen gemiddelden en procenten)^a

	lesbisch/ homoseksueel	biseksueel	heteroseksueel
mensen kennen elkaar nauwelijks	33,4	26,1	23,3
mensen gaan prettig met elkaar om	64,3	67,5	71,8
gezellige buurt met veel saamhorigheid	33,9	42,6	43,5
voel mij thuis bij mensen in deze buurt	52,4	60,8	60,8
veel contact met andere buurtbewoners	29,3	36,8	37,2
tevreden met samenstelling bevolking	61,8	68,0	69,7
sociale buurtcohesie (schaalscore) ^b	5,8	6,1	6,3

a Antwoorden zijn gegeven op een 5-puntsschaal (1 = helemaal mee eens; 5 = helemaal mee oneens). De percentages zijn de deelnemers die het (helemaal) eens waren met de stelling. Vetgedrukte percentages en gemiddelden geven aan dat de desbetreffende groep significant van de heteroseksuele groep verschilt. Deze verschillen zijn in kaart gebracht met 95% betrouwbaarheidsintervallen.

b Min = 0; max = 10; hogere score is meer sociale buurtcohesie.

Bron: CBS (VM'14) SCP-bewerking

De trends tussen 2012 en 2014 zijn eenvoudig samen te vatten: de gemiddelde sociale buurtcohesie is voor de algemene bevolking en voor LHB's niet significant veranderd (niet in de tabel).

7.2 Onveiligheidsgevoelens zijn wat groter onder LHB's

Zoals aangegeven heeft niet alleen de daadwerkelijk criminaliteit de aandacht van lokale en nationale beleidsmakers, maar ook de gevoelens van veiligheid onder de Nederlandse bevolking (Van Noije 2015). LHB's en heteroseksuele burgers geven vergelijkbare rapportcijfers aan de veiligheid in hun buurt (7,1 vs. 7,2, niet in de tabel). In Nederland is dit rapportcijfer tussen 2012 en 2014 langzaam, maar significant gestegen. Onder LHB's zien we dezelfde trend.

LHB's voelen zich in het algemeen en in hun eigen buurt wat onveiliger dan heteroseksuelen (tabel 7.2). Lesbische en homoseksuele Nederlanders voelen zich 's avonds op straat wat onveiliger, biseksuele Nederlanders voelen zich juist onveiliger als zij 's avonds alleen thuis zijn. Als gevraagd wordt naar de gevoelens van onveiligheid op verschillende plekken in de openbare ruimte, dan voelen lesbische en homoseksuele burgers zich op al deze plekken onveiliger dan heteroseksuelen. Biseksuele deelnemers voelen zich alleen in winkelgebieden, op treinstations en thuis onveiliger. Splitsen we de algemene gevoelens van veiligheid uit naar sekse, dan zien we dat biseksuele vrouwen zich over het algemeen juist wat veiliger voelen dan heteroseksuele en lesbische vrouwen, terwijl biseksuele mannen hierin niet verschillen van heteroseksuele mannen. Homoseksuele mannen voelen zich wel onveiliger dan hetero en biseksuele mannen.

Tabel 7.2

Gevoelens van onveiligheid, naar seksuele oriëntatie, bevolking 15 jaar of ouder, 2014 (in gewogen procenten)^a

	lesbisch/ homoseksueel	biseksueel	heteroseksueel
voelt zich onveilig (algemeen) ^b			
wel eens	44,9	36,5	36,3
komt vaak voor	2,6	2,2	1,6
voelt zich onveilig in eigen buurt ^b			
wel eens	23,5	20,2	17,3
komt vaak voor	2,4	1,7	1,5
's avonds op straat in buurt onveilig ^c			
komt vaak voor	5,3	4,2	3,1
's avonds alleen thuis onveilig ^c			
komt vaak voor	2,8	3,8	2,0
locaties waar soms/vaak onveilig voelt ^d			
rondom uitgaansgelegenheden	35,4	25,2	24,4
op plekken waar jongeren rondhangen	53,9	41,9	43,0
in centrum van woonplaats	25,5	18,4	16,9
in winkelgebied/centrum	17,4	16,7	12,6
in openbaar vervoer	24,7	19,2	17,8
bij treinstation in woonplaats	23,9	22,3	18,1
in eigen huis	8,7	11,7	8,6

- a Vetgedrukte percentages geven aan dat de desbetreffende groep significant van de heteroseksuele groep verschilt. Deze verschillen zijn in kaart gebracht met 95% betrouwbaarheidsintervallen.
- b Deelnemers is gevraagd of zij zich wel eens onveilig voelen en zo ja, wat de frequentie van deze gevoelens is (1 = vaak; 2 = soms; 3 = zelden). De percentages wel eens zijn degenen die aangaven zich wel eens onveilig te voelen, degenen die zich vaak onveilig voelen, gaven op de vervolgvraag antwoord 1.
- c Antwoorden werden gegeven op een 3-puntsschaal (1 = vaak; 3 = zelden of nooit). De percentages weerspiegelen de deelnemers die aangaven zich vaak (1) onveilig te voelen.
- d Antwoorden werden gegeven op een 3-puntsschaal (1 = vaak; 3 = zelden of nooit). De percentages weerspiegelen de deelnemers die aangaven zich vaak (1) of soms (2) onveilig te voelen.

Bron: CBS (VM'14) SCP-bewerking

Tussen 2013 en 2014 is het aantal mensen dat zich onveilig voelt in Nederland licht afgenomen (van 36,7% naar 35,9%) en dat maakt onderdeel uit van een ontwikkeling waarin sinds een aantal jaar de gevoelens van onveiligheid gestaag afnemen (Van Noije 2015). Onder lesbische en homoseksuele personen zien we hetzelfde effect optreden. Ook namen de veiligheidsgevoelens op de verschillende locaties, zoals het openbaar vervoer of uitgaansgelegenheden, met 1 tot 2 procentpunten af in afgelopen drie jaar. De ontwikkelingen voor de Nederlandse bevolking zijn significant.

7.3 Lesbische en homoseksuele burgers hebben meer ervaring met respectloos gedrag

Onderzoeken die zich specifiek op LHB-gerelateerde negatieve reacties richten, laten zien dat als men dit soort reacties heeft meegemaakt, het met name om ‘respectloos gedrag gaat’: vervelende opmerkingen, flauwe grappen, ongepaste vragen, blikken en roddelen (Kooiman en Keuzenkamp 2012b; Kuiper 2015b). Tabel 7.3 laat zien dat lesbische en homoseksuele burgers inderdaad vaker dan anderen te maken hebben met respectloos gedrag door onbekenden op straat, in het openbaar vervoer en door personeel van commerciële en overheidsinstellingen. Biseksuele burgers hebben juist wat vaker te maken met respectloos gedrag van bekenden.

Splitsen we uit naar sekse, dan maken zowel lesbische vrouwen als homoseksuele mannen vaker respectloos gedrag van onbekenden mee.

Tabel 7.3

Respectloos gedrag, naar seksuele oriëntatie, bevolking 15 jaar of ouder, 2014 (gewogen percentages)^a

	lesbisch/ homoseksueel	biseksueel	heteroseksueel
door onbekenden op straat	34,0	21,3	21,9
door onbekenden in openbaar vervoer	24,4	15,5	14,7
door personeel van winkels en bedrijven	22,9	16,9	16,3
door personeel van overheidsinstanties	18,6	14,0	13,0
door bekenden (partner, familie, vriend)	8,1	8,6	6,6

a Antwoorden zijn gegeven op een 3-puntsschaal (1 = vaak; 3 = zelden of nooit). Vetgedrukte percentages geven aan dat de desbetreffende groep significant van de heteroseksuele groep verschilt. Deze verschillen zijn in kaart gebracht met 95% betrouwbaarheidsintervallen.

Bron: CBS (VM'14) SCP-bewerking

Ervaringen met respectloos gedrag namen tussen 2012 en 2014 met kleine stapjes af onder de algemene Nederlandse bevolking. Dat geldt zowel voor respectloos gedrag van onbekenden als voor respectloos gedrag van personeel.

7.4 Lesbische vrouwen en homoseksuele mannen hebben meer ervaring met geweld

Uit onderzoeken naar specifiek LHB-negatief gedrag komt weliswaar naar voren dat de meerderheid van deze gedragingen in de categorie ‘respectloos gedrag’ thuishoren of onder de noemer verbaal geweld geschaard kunnen worden, maar een klein percentage meldt ook ervaring met bedreiging, mishandeling of andere vormen van fysiek geweld (Kooiman en Keuzenkamp 2012b; Kuiper 2015b). Tabel 7.4 laat zien dat lesbische en homoseksuele burgers vaker dan heteroseksuelen te maken hebben gehad met geweldsdelicten in de afgelopen twaalf maanden en dit ook vaker herhaaldelijk meemaakten. Het gaat zowel om bedreiging als mishandeling. Biseksuele en heteroseksuele deelnemers ver-

schillen niet van elkaar in de mate waarin ze geweld hebben meegemaakt in het afgelopen jaar.

Splitsen we de cijfers voor het meemaken van geweld in 2014 in de afgelopen twaalf maanden uit naar sekse, dan zien we dat de verhoogde prevalentie van ervaring met geweld voor zowel homoseksuele mannen als lesbische vrouwen geldt. In de periode 2012 tot en met 2014 zien we nagenoeg geen veranderingen in de geweldscijfers.

Tabel 7.4

Slachtofferschap, naar seksuele oriëntatie, bevolking 15 jaar of ouder, 2014 (in gewogen procenten)^a

	lesbisch/ homoseksueel	biseksueel	heteroseksueel
gewelddelicten totaal in afgelopen 5 jaar	12,7	8,0	7,6
gewelddelicten totaal in afgelopen 12 maanden	5,1	3,0	2,4
meer dan eens	2,5	1,4	0,9
bedreiging totaal	3,4	1,9	1,5
meer dan eens	1,7	1,0	0,6
mishandeling totaal	1,7	0,8	0,7
meer dan eens	0,9	0,3	0,2

a Onder gewelddelicten wordt verstaan: aangevallen of mishandeld of daarmee bedreigd. Vetgedrukte percentages geven aan dat de desbetreffende groep significant van de heteroseksuele groep verschilt. Deze verschillen zijn in kaart gebracht met 95% betrouwbaarheidsintervallen.

Bron: CBS (VM'14) SCP-bewerking

In totaal heeft 45% van de slachtoffers van geweld zich gemeld bij de politie. Er waren geen significante verschillen tussen de groepen (lesbisch/homoseksueel 44%, biseksueel 33%, heteroseksueel 44%). In totaal deed 24% aangifte van het meegemaakte geweld. Er waren geen significante verschillen naar seksuele oriëntatie (lesbische/homoseksuele slachtoffers 27%, biseksuele slachtoffers 20% en heteroseksuele slachtoffers 23%). Dit laat zien dat de aangiftebereidheid onder LHB's in ieder geval niet lager is dan onder heteroseksuelen.

De Veiligheidsmonitor brengt naast het slachtofferschap ook in kaart of de plegger een bekende is (zoals een partner of een ex-partner), op welke geografische locatie het geweld plaatsvond en op welke plek (zoals thuis of op het werk). De groep LHB-slachtoffers is echter te klein om deze cijfers betrouwbaar naar seksuele oriëntatie uit te splitsen.

7.5 LHB's iets vaker slachtoffer cyberpesten

Uit tabel 7.5 komt naar voren dat LHB's even vaak met hacken te maken krijgen als heteroseksuelen. Wel lopen LHB's een verhoogde kans om slachtoffer te worden van cyberpesten. Het gaat dan met name om laster. Biseksuelen krijgen ook vaker te maken met stalken en bedreiging met geweld.

Splitsen we beide totaalschalen uit naar sekse, dan lopen biseksuele en homoseksuele mannen meer kans op cyberpesten dan heteroseksuele mannen. De prevalentie van slachtofferschap van hacken ligt in 2014 lager dan in de voorgaande jaren en dat geldt voor alle subgroepen naar seksuele oriëntatie. De prevalentie van cyberpesten is in het algemeen niet veranderd, maar onder biseksuele vrouwen wel gestegen tussen 2012 en 2014.

Tabel 7.5

Cybercrime, naar seksuele oriëntatie, bevolking 15 jaar of ouder, 2014 (in gewogen procenten)^a

	lesbisch/ homoseksueel	biseksueel	heteroseksueel
hacken totaal	7,4	6,4	5,5
ingebroken op computer	1,3	1,2	0,8
ingebroken op emailaccount	2,4	2,5	2,3
ingebroken op website/profiel site	2,4	1,8	1,5
cyberpesten totaal	6,1	5,2	3,1
laster	2,5	1,8	0,9
stalken	1,4	1,7	0,7
chantage	0,4	0,7	0,2
bedreiging met geweld	1,4	1,3	0,6

a Vetgedrukte percentages geven aan dat de desbetreffende groep significant van de heteroseksuele groep verschilt. Deze verschillen zijn in kaart gebracht met 95% betrouwbaarheidsintervallen.

Bron: CBS (VM'14) SCP-bewerking

7.6 Samenstellingseffecten?

Net als in eerdere hoofdstukken kijken we in hoeverre de gevonden verschillen of overeenkomsten herleidt kunnen worden tot verschillen in groepsamenstelling. Het ervaren van sociale buurtcohesie en veiligheid of het meemaken van geweld of respectloos gedrag hangt niet alleen samen met seksuele oriëntatie, maar ook met andere achtergrondkenmerken zoals leeftijd, etnische herkomst en stedelijkheid (Van Noije 2012). Omdat LHB's en heteroseksuelen verschillen op deze kenmerken (zie hoofdstuk 4) kan dit mogelijk de samenhang tussen seksuele oriëntatie en veiligheid verklaren.

De vraag is of de resultaten van paragraaf 7.1 tot en met 7.5 veranderen als we voor sociaal-demografische (geslacht, leeftijd, burgerlijke staat, herkomst, type huishouden en stedelijkheid) en sociaal-economische (maatschappelijke positie, opleiding, besteedbaar huishoudinkomen, soort woning) achtergrondkenmerken corrigeren. We hebben vier regressieanalyses uitgevoerd voor de belangrijkste uitkomstmaten: sociale buurtcohesie, gevoelens van onveiligheid in het algemeen, slachtofferschap van geweld en het meemaken van een vorm van respectloos gedrag (zie bijlage A, tabel A.6 tot en met A.9). De resultaten van de analyses laten voor alle vier de uitkomstmaten hetzelfde globale beeld zien: ook als we corrigeren voor verschillen in sociaal-demografische en sociaal-economische positie, rapporteren LHB's een wat lagere sociale buurtcohesie, meer kans op

onveiligheidsgevoelens in het algemeen, meer kans om slachtoffer van geweld te worden en meer kans om een vorm van respectloos gedrag mee te maken. Het is dus niet zo dat bijvoorbeeld het verschil in geweld meemaken, kan worden verklaren doordat LHb's vaker in steden wonen waar meer geweld voorkomt.

7.7 Conclusie

De veiligheid en de veiligheidsbeleving van LHb's, en met name van lesbische en homoseksuele Nederlanders, steekt negatief af bij die van heteroseksuelen. De verschillen zijn niet altijd heel groot, maar wel consistent over alle gebieden heen. Het is van belang om te beseffen dat bij gedragingen die relatief zeldzaam zijn (zoals het meemaken van geweld) een klein verschil in prevalentie wel degelijk ter zake doet.

Kijkend naar de veiligheidsbeleving, zien we dat met name lesbische en homoseksuele burgers minder sociale cohesie ervaren in hun buurt, zich onveiliger voelen in hun eigen buurt en zich ook onveiliger voelen op veel openbare plekken (bv. waar jongeren hangen of in het openbaar vervoer). Zij ervaren meer respectloos gedrag van onbekenden en personeel van bedrijven en instanties, en hebben meer ervaring met daadwerkelijk geweld in het afgelopen jaar. De verschillen tussen heteroseksuele en biseksuele burgers doen zich met name voor in de privésfeer. Zij voelen zich thuis onveiliger en hebben vaker te maken met respectloos gedrag van bekenden.

Kort samengevat ervaren lesbische en homoseksuele personen dus relatief minder sociale buurtcohesie en meer onveiligheid in de buurt van onbekenden en in de openbare ruimte, terwijl biseksuelen de privésfeer als onveiliger en respectlozer ervaren. Een verklaring voor deze verschillen is dat biseksuele personen minder zichtbaar zijn dan lesbische en homoseksuele personen. Zij zijn bijvoorbeeld minder vaak uit de kast en hebben veel vaker een partner van de andere sekse (Van Lisdonk en Kooiman 2012; Van Lisdonk en Kuiper 2015). Daardoor worden zij in de openbare ruimte en door onbekenden minder 'herkend' als seksuele minderheden en verschillen zij niet of in mindere mate in de beleving en ervaring van heteroseksuelen. Om deze hypothesen te onderzoeken, is meer achtergrondinformatie nodig dan de Veiligheidsmonitor geeft.

Tussen 2012 en 2014 zien we enkele kleine ontwikkelingen. Dat is niet vreemd: drie jaar is een beperkte tijd en veiligheid is een complexe zaak waarbij dingen niet van de ene op de andere dag rap veranderen. Over het algemeen lijken de trends onder heteroseksuelen en LHb's dezelfde kant op te bewegen. Uit de gegevens van deze slachtofferenquêtes zien we dus niet het beeld naar voren komen dat op basis van politieregistraties ontstaat, namelijk dat het geweld tegen LHb's de laatste jaren sterk is toegenomen. Met de jaarlijkse herhaling van de Veiligheidsmonitor en de voortzetting van opname van een vraag naar seksuele oriëntatie kunnen we kijken of dat op langere termijn ook het geval is.

Noten

- 1 De analyses van de data van de Veiligheidsmonitor zijn uitgevoerd door het CBS.
- 2 De data van de Veiligheidsmonitor 2015 konden niet meer worden meegenomen in dit rapport.

8 Slotbeschouwing

In Nederland voelt zo'n 4% tot 6% zich in mindere of meerdere mate aangetrokken tot seksegenoten en kan daardoor worden gezien als lesbisch, homoseksueel of biseksueel (LHB). In de afgelopen decennia is door onder meer beleid en wetgeving ervoor gezorgd, dat deze groep langzaam maar zeker een gelijkwaardige juridische en sociale positie kreeg in de Nederlandse samenleving. De mijlpaal voor juridische gelijkstelling was de openstelling van het burgerlijk huwelijk voor paren van gelijk geslacht op 1 april 2001, maar ook de invoering van de Algemene Wet Gelijke Behandeling in 1994 en de wetgeving omtrent lesbisch ouderschap in 2014 zijn van groot belang geweest. Velen hebben mogelijk gedacht dat met de openstelling van het huwelijk ook de sociale emancipatie van LHB's was voltooid. Dat bleek echter niet het geval te zijn. Al snel na de invoering lieten onderzoeken zien dat lang niet iedereen in Nederland gediend was van homoseksualiteit (Keuzenkamp et al. 2006) en bleken LHB's meer fysieke en mentale problemen te hebben dan heteroseksuelen (Sandfort et al. 2006).

In dit rapport kijken we hoe het anno 2014 is gesteld met de opvattingen van de Nederlandse bevolking over homo- en biseksualiteit en de mate waarin hun brede leefsituatie wel of niet verschilt van de leefsituatie van heteroseksuelen. We gebruiken representatieve bevolkingsonderzoeken om twee algemene onderzoeksvragen te beantwoorden:

- 1 Wat is de houding van de Nederlandse bevolking ten aanzien van LHBT's en wat zijn de ontwikkelingen in de tijd en de verschillen met andere landen?
- 2 Welke verschillen en overeenkomsten zijn er in de leefsituatie van LHB's en heteroseksuele personen in Nederland?

De gebruikte bevolkingsonderzoeken geven weliswaar inzicht in de opvattingen over transgenders, die sinds enkele jaren deel uitmaken van het LHBT-emancipatiebeleid van de rijksoverheid, maar geen zicht op hun leefsituatie. De tweede onderzoeksvraag beantwoorden we daarom alleen voor LHB's. In dit slothoofdstuk beantwoorden we eerst kort de onderzoeksvragen. Daarna gaan we in op de mogelijke implicaties voor toekomstig onderzoek en beleid.

8.1 Opvattingen in Nederland steeds positiever

De Nederlandse bevolking heeft sinds halverwege vorige eeuw in vergelijking met andere landen de meeste positieve bevolkingsopvattingen over homoseksualiteit (Keuzenkamp et al. 2006; Kuiper et al. 2013). In hoofdstuk 2 van deze monitor zien we dat dit nog altijd het geval is: Nederland blijft tot de top-3 van meest positieve landen in Europa behoren. We zien ook dat Europese landen de afgelopen jaren verder uit elkaar zijn komen te liggen als het gaat om de publieke opinie ten opzichte van homoseksualiteit: in West-Europa en Zuid-Europa blijven de opvattingen positief of worden deze positiever, in Centraal- en Oost-Europa blijven de opvattingen relatief negatief. Deze kloof kwam eerder naar voren

in de verschillen in wetgeving (ILGA Europe 2015b). Een recent voorbeeld hiervan is dat in Ierland men massaal voor de openstelling van het huwelijk voor paren van gelijk geslacht stemde en een paar maanden later de Sloveense bevolking zich tegen deze openstelling keerde.

De afgelopen acht jaar (2006-2014) is het aandeel Nederlanders met een negatieve houding gehalveerd (van 15% naar 7%) en het aandeel met een positieve houding sterk gestegen (van 53% naar 70%). Als we naar verschillende onderwerpen (algemene opvattingen, gelijke rechten, zichtbare intimiteit) en verschillende bevolkingsgroepen (naar sekse, opleiding, leeftijd, religie, stedelijkheid of politieke voorkeur) kijken, zien we dat bij alle onderwerpen en binnen alle groepen de opvattingen de afgelopen acht jaar positiever zijn geworden. De verschillen tussen 'relatief negatieve' groepen en 'relatief positieve groepen', bijvoorbeeld tussen religieuze en niet-religieuze mensen, zijn geslonken. Steeds meer Nederlanders houden er een uitgesproken positieve opvatting op na.

We dienen de voorgaande positieve signalen en bevindingen wel in perspectief te plaatsen. De Nederlandse bevolking is weliswaar positief gestemd als het gaat om de vrijheid om je leven te leiden zoals je wilt als je lesbisch of homoseksueel bent, en de overgrote meerderheid is voorstander van de openstelling van het huwelijk, maar nog altijd hebben aanzienlijke percentages meer moeite met paren van gelijk geslacht die zoenen of hand-in-hand lopen dan met paren van verschillend geslacht die dit doen.

Daarnaast zien we dat, de toenadering van de verschillende bevolkingsgroepen ten spijt, ook anno 2014 religieuze personen flink negatiever zijn dan niet-religieuze personen en dat er onder migrantengroepen vaak negatievere opvattingen over homoseksualiteit leven. Zo ligt het percentage autochtone Nederlanders (83%) dat het goed vindt dat homoseksuelen met elkaar mogen trouwen, twee tot drie keer hoger dan het percentage onder Somalische (27%), Marokkaanse (30%) en Turkse Nederlanders (35%). Ook liggen de percentages van personen die het een probleem zouden vinden als hun kind een vaste partner van dezelfde sekse zou hebben, vele malen hoger onder Marokkaanse (78%), Turkse (76%), Somalische (66%) en Poolse (44%) Nederlanders dan onder autochtone respondenten (11%). Binnen alle herkomstgroepen is wel de meerderheid, variërend van 57% van de Somalische tot 85% van de Surinaamse Nederlanders, van mening dat homoseksuele mannen en lesbische vrouwen hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen.

Over transgenders denkt 10% van de Nederlandse bevolking negatief. Net als bij de houding ten opzichte van LHBT's zien we dat bepaalde groepen negatiever zijn (bv. religieuze personen) en dat de opvattingen per onderwerp uiteen lopen. De Nederlandse bevolking zegt zelden vriendschappen te zullen verbreken als vrienden in transitie gaan en steunt de mogelijkheid tot geslachtsaanpassende operaties. Tegelijk vindt men wel dat transgenders zelf voor de kosten moet opdraaien en is men minder positief over genderambigüiteit.

8.2 Leefsituatie van LHBT's: problemen op werk en met veiligheid

De leefsituatie van LHBT's verschilt op sommige terreinen wel en op andere terreinen niet van de leefsituatie van heteroseksuelen.

Er zijn geen verschillen tussen LHb- en heteroseksuele Nederlanders als het gaat om hun positie op de SCP Leefsituatie-index. Deze objectieve index brengt de positie van bevolkingsgroepen in kaart op terreinen als vrijetijdsbesteding, sociale participatie, vakantie, duurzame consumptiegoederen en mobiliteit. LHb's zijn wel minder tevreden met hun subjectieve leefsituatie, hun leven. Dat is niet verassend als we hun positie op de terreinen werk en veiligheid in ogenschouw nemen.

Wat betreft werk en werkbeleving zijn de verschillen tussen LHb's en heteroseksuelen talrijker dan de overeenkomsten en in het nadeel van LHb's. De verschillen zijn echter niet op alle terreinen even groot. De grootste doen zich voor tussen biseksuele en heteroseksuele werknemers. Biseksuele werknemers hebben vaker een tijdelijk contract, ervaren meer conflicten en ongewenst gedrag, hebben meer burn-outklachten, verzuimen vaker en zijn minder tevreden. Dit komt overeen met eerder onderzoek onder werknemers (Kuyper 2013). Voor de lesbische/homoseksuele werknemers doen de problemen zich met name voor op het terrein van burn-outklachten, maar ook zij ervaren meer conflicten en meer ongewenst gedrag en zijn minder tevreden over hun werk. De verschillen tussen LHb- en heteroseksuele werknemers kunnen we niet verklaren door achtergrondkenmerken van hun werksituatie of hun sociaal-demografische positie. Een mogelijke verklaring vinden we in de wisselwerking tussen de probleemgebieden: een negatievere sociale omgang is gerelateerd aan burn-out en verzuim, die op hun beurt weer gerelateerd zijn aan een negatievere sociale omgang (zie bv. Verkuil et al. 2015). Een mogelijke oplossing hiervoor is het bevorderen van een positiever diversiteitsklimaat (Kuyper 2013).

De veiligheid en de beleving hiervan is onder LHb-burgers negatiever dan onder heteroseksuelen. Op dit thema zijn de verschillen tussen lesbische en homoseksuele personen en heteroseksuelen juist groter dan tussen bi- en heteroseksuelen. LHb-burgers ervaren minder sociale cohesie in hun buurt, en voelen zich onveilig in hun eigen buurt en op veel openbare plekken. Zij ervaren meer respectloos gedrag van onbekenden en van personeel van bedrijven en instanties en hebben ook meer met cyberpesten te maken gehad. Tot slot hebben lesbische en homoseksuele burgers meer ervaring met daadwerkelijk geweld in het afgelopen jaar. Biseksuele burgers ervaren met name minder veiligheid in de privésfeer. Zij voelen zich thuis onveilig en hebben vaker te maken met respectloos gedrag van bekenden. Of de beperkte zichtbaarheid van biseksualiteit en de relatief grote zichtbaarheid van lesbische en homoseksuele personen een verklaring biedt voor deze verschillen, blijft gissen. Analyses van mogelijke samenstellingseffecten laten zien dat de verschillen niet kunnen worden verklaard doordat lesbische vrouwen en homoseksuele mannen bijvoorbeeld stedelijker wonen. Uit buitenlandse onderzoeken is bekend dat er een relatie is tussen negatieve opvattingen over LHb's en negatief gedrag in hun richting (Bernat et al. 2001; Parrott 2008; Patel et al. 1995) en een kwalitatieve studie in Amsterdam lijkt hiermee in lijn te liggen (Buys et al. 2009). Dit maakt de verklaring dat lesbische vrouwen en homoseksuele mannen meer negatieve bejegening meemaken omdat ze meer zichtbaar homo/lesbisch zijn, aannemelijk.

Een terrein waarop LHb's minder consistent negatief afsteken bij heteroseksuelen, is de leefstijl. Veel onderzoeken, met name uitgevoerd in de Verenigde Staten, laat zien dat LHb's

meer roken, drinken en mogelijk ook vaker last hebben van overgewicht (Blosnich et al. 2014; Garland-Forshee et al. 2014; King et al. 2008; Operio et al. 2015). Een recente studie onder Nederlandse jongeren leverde hetzelfde beeld op met betrekking tot LHB-jongeren (Kuyper 2015b). Nederlandse LHB-volwassenen laten echter een minder negatief beeld zien. Lesbische en homoseksuele Nederlanders hebben juist minder vaak overgewicht. Wel gebruiken homoseksuele mannen vaker overmatige hoeveelheden alcohol en roken lesbische en biseksuele vrouwen vaker. De bovengenoemde leefstijlverschillen vallen weg als we corrigeren voor sociaal-demografische achtergrondkenmerken, met uitzondering van roken: de LHB-groep rookt vaker.

8.3 Implicaties

De functie van een monitoronderzoek is het verkennen van gebieden waarop de situatie goed is en waarop de situatie verbeterd kan worden. Een monitor heeft geen verdiepende functie. Een monitoronderzoek laat bijvoorbeeld zien dat de veiligheid van LHB-burgers te wensen overlaat, maar geeft weinig zicht op de oorzaken hiervan. Voelen LHB-burgers zich onveiliger omdat ze met specifieke vormen van geweld te maken krijgen, gericht op hun oriëntatie, of voelen zij zich onveiliger omdat zij in het algemeen minder goed in hun vel zitten? Voelen LHB-burgers in de stad en op het platteland zich even onveilig, of hangt hun veiligheidsgevoel ook samen met de samenstelling van de buurt? Doen LHB's eerder aangifte op plekken waar de politie actief aan een LHB-vriendelijk imago werkt? Al dit soort inhoudelijke vragen vallen buiten de scope van een monitor, maar zijn wel van belang om te beantwoorden als het gaat om de preventie van bepaalde problematiek. De monitor kan hierbij een leidraad vormen en aanknopingspunten bieden. De huidige resultaten en die uit recente onderzoeken (Huijnk 2014; Kuyper 2015b; Sandfort et al. 2014) in acht nemend, lijken onder andere de opvattingen onder etnische en religieuze minderheden, het welzijn en de veiligheid van LHB's en LHB-jongeren belangrijke doelthema's en groepen voor beleid, interventies en/of verdiepende onderzoeken.

Naast inhoudelijke informatie levert deze eerste LHBT-monitor inzicht in de meerwaarde van een vraag naar seksuele oriëntatie in algemene bevolkingsstudies. In eerdere stadia van het LHBT-onderzoek in Nederland werd veelal gebruikgemaakt van studies die werden uitgevoerd door LHBT's via de LHBT-gemeenschap te werven. Dat riep (terecht) vragen op met betrekking tot de representativiteit van de groep (wijken LHB's die wel en niet deel uitmaken van de LHBT-gemeenschap niet te veel van elkaar af) en de vergelijkbaarheid met heteroseksuelen (als een bepaald percentage van de LHBT's iets meemaakt, is dat dan veel of weinig in vergelijking met heteroseksuelen) (Kuyper et al. 2016; Kuyper et al. nog te verschijnen). Bevolkingsstudies roepen deze vragen niet op, omdat men gebruikmaakt van een random sample van LHB's uit de algemene bevolking en omdat er gelijk een vergelijkingsgroep van heteroseksuelen voorhanden is. Door toevoeging van een vraag naar aantrekking aan de SCP Leefsituatie-index (SLI), Veiligheidsmonitor (VM), Leefstijlmonitor (LM) en de Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden (NEA) hebben we nauwkeurig zicht op de verschillen en overeenkomsten op terreinen als leefsituatie, veiligheid, leef-

stijl en werk. Het zou goed zijn als andere grootschalige bevolkingsstudies, zoals studies onder specifieke groepen (ouderen, migranten) of naar andere thema's (bv. het Woononderzoek Nederland of de EBB) ook een vraag naar seksuele oriëntatie opnemen. Op Europees niveau valt hier eveneens nog een wereld te winnen.

Een vraag die deze studie oproept, is welke vraagstelling naar seksuele oriëntatie aan onderzoeken moet worden toegevoegd. De bevolkingsstudies die dat nu al doen, zijn verdeeld over de wijze waarop dat moet gebeuren. De VM en LM stellen de vraag met een begeleidende uitleg ('in verband met relatie gezondheid/veiligheid') uit vrees voor negatieve reacties van de kant van de deelnemers. De NEA en de SLI doen dit niet, zij stellen de vraag op zichzelf. Zij hebben geen hogere item non-response, wat ervoor pleit om de mogelijk bias-introductorende intro's van de VM en de LM aan te passen. Ook de antwoordcategorieën waaruit men kan kiezen verschillen. Bij de NEA zijn er vijf keuzemogelijkheden voor de aantrekkingspatronen (alleen tot mannen; vooral tot mannen maar ook tot vrouwen; tot mannen en vrouwen; vooral tot vrouwen, maar ook tot mannen; alleen tot mannen) terwijl SLI, LM en VM drie opties bieden. En waar VM een ruime categorie aanbiedt en daarmee aangeeft dat er sprake kan zijn van variaties ('vooral of uitsluitend' aangetrokken tot), laten SLI en LM deelnemers minder ruimte ('uitsluitend tot mannen' of 'mannen'). Internationale studies over de meest geschikte vraagstelling pleiten voor vijf categorieën, aangevuld met een 'weet ik (nog) niet' optie (Badgett 2009). In dat licht is drie opties wel erg beperkt. Ook lijkt aantrekking weliswaar de meest cultureel onomstreden en niet situatie-gebonden proxy voor seksuele oriëntatie, maar zij is voor sommige onderzoeken misschien minder van belang. Immers, bij de beleving van veiligheid is het mogelijk belangrijker hoe zichtbaar iemand is als seksuele minderheid dan tot wie hij of zij zich aangetrokken voelt. Sommige onderzoekers pleiten daarom voor opname van minstens twee aspecten van seksuele oriëntatie, zoals aantrekking en zelfbenoeming. De opname van de vra(a)g(en) naar seksuele oriëntatie vereist wellicht de ontwikkeling van een Nederlandse standaard.

Er is tot op heden geen representatieve bevolkingsstudie die een vraag naar transgenderachtergrond heeft opgenomen. Een aantal internationale studies doet suggesties hoe dit verbeterd zou kunnen worden (Herman 2014). De omvang van veel Nederlandse populatiestudies is echter niet groot, waardoor door de beperktere prevalentie van transgenders (Gates 2011; Kuyper 2013; Kuyper en Wijsen 2014) toevoeging van deze vragen misschien weinig betrouwbare gegevens zouden opleveren. De vraag is dus of de volgende LHBT-monitor trans-inclusief kan worden gemaakt door vragen naar transgenderachtergrond toe te voegen aan grootschalige bevolkingsstudies. Soms lijkt aanvullend of specifiek onderzoek meer voor de hand liggen. Dezelfde kwesties doen zich ook voor als het gaat om personen met een intersekse conditie.

8.4 Tot slot

Het lastige aan het meten van de voortgang van LHBT-emanipatie is dat er zelden een einddoel wordt vastgesteld of een duidelijke definitie wordt gepresenteerd. Verwey-Jonker

stelde in 1983 al dat het enige waarover alle omschrijvingen van emancipatie in Nederland het eens zijn, de afkomst van het woord uit het Romeinse recht is (Verwey-Jonker 1983: 8). Vanuit het beleidsperspectief van de Nederlandse overheid is in ieder geval duidelijk dat emancipatie meer behelst dan juridische gelijkwaardigheid, en dat er ook sprake moet zijn van gelijkwaardige deelname aan het maatschappelijk verkeer. Deze monitor laat zien dat in Nederland anno 2014 een dergelijke situatie nog geen werkelijkheid is geworden. Problemen doen zich voor op het terrein van de subjectieve leefsituatie, de werkbeleving en de veiligheid. Onder LHBT-jongeren zagen we in eerder onderzoek al tal van problemen. Met het onderhouden en uitbreiden van de kennis- en data-infrastructuur over LHBT's, houden we in ieder geval de komende jaren de vinger aan de pols.

Summary

LGBT Monitor 2016

Opinions towards and experiences of lesbian, gay, bisexual and transgender persons

Large-scale Dutch population surveys in recent years have included questions about lesbian, gay, bisexual and transgender (LGBT) persons. This improved data infrastructure has made it possible to compile an 'LGBT Monitor': a report which describes current public opinion about LGBT persons and the life situation of this group. The LGBT Monitor will be published every two years. This report is the first in the series. By 'life situation' we mean all aspects of a person's life that are connected to their individual welfare and well-being, including aspects such as social networks and participation, employment, safety, care, school and health. Since data are not available on all these aspects for LGBT persons, and as not all aspects are of equal importance for emancipation policy, in this first LGBT Monitor we explore three themes in depth: 1) work situation and experience of work; 2) lifestyle; and 3) victimhood and safety. Large-scale population surveys currently contain no data about the life situation of transgender persons, and we therefore limit our observations on this group to public attitudes towards them.

This report addresses the following general research questions:

- 1 What are the attitudes of the Dutch public to LGBT persons? How have those attitudes developed over time and how do they compare with attitudes in other countries?
- 2 What differences and correspondences are there in the life situation of LGB and heterosexual persons in the Netherlands?

Broadly speaking, the results show that attitudes to homosexuality and bisexuality in the Netherlands are becoming more positive, but that the life situation of LGB persons as regards work and safety is less good than that of heterosexual citizens.

Opinions

Along with Sweden and Denmark, the Netherlands is among the European countries with the most positive attitudes to homosexuality. The gulf between Eastern and Western Europe on this point has widened rather than narrowed over the last 12 years. In countries where public attitudes to homosexuality were already positive 12 years ago, those attitudes have remained or become more positive. By contrast, in countries where public attitudes were relatively negative 12 years ago, that was still largely the case in 2014.

People with negative opinions on LGBT persons are in the minority in the Netherlands: 7% of Dutch citizens take a negative view of homosexuality and bisexuality, while 10% have a negative attitude towards transgender persons. The percentage of people with a negative attitude to homosexuality has fallen since 2006 (from 15% to 7%), while the pro-

portion with a positive attitude has risen sharply (from 53% to 70%). There are however still some topics on which views remain negative; with regard to attitudes on homosexuality and bisexuality this is the case for visible intimacy: people generally find it more objectionable for two men or two women to kiss in public than a man and woman. When it comes to transgender persons, attitudes towards gender-ambiguous behaviour in particular are relatively negative: they believe there is something wrong with people who do not feel wholly male or female and that it must be clear on first meeting someone whether they are a man or woman.

There has been convergence between different population groups in the Netherlands over the last eight years in how they think about homosexuality and bisexuality. There are however still differences: women are more positive than men; young people are more positive than older people; well-educated people are more positive than lower-educated people; religious persons are more negative than non-religious persons; residents of urban areas are more positive than people who live in the countryside; and political party preferences are sometimes associated with more positive (especially in the progressive parties) or more negative (mainly in the Christian parties) attitudes. The biggest differences are found for religion and party preferences.

Research among migrants shows wide variation in the opinions to homosexuality of Dutch citizens from various origin groups in 2015. There is particular disagreement on issues such as same-sex marriage or having a child who goes to live with a same-sex partner. People of Moroccan, Turkish, Polish and Somali origin have more negative attitudes towards these issues than Dutch natives. People of Surinamese, Antillean or Aruban origin have more positive attitudes, but they are also more negative than those of the native population.

Broad life situation

There are no differences between LGB and heterosexual Dutch citizens in their scores on the SCP Life Situation Index, which measures objective life situation. On average, however, life satisfaction is lower among LGB persons. This may be connected to their more negative experience of work and reduced mental well-being.

Lifestyle

There are four lifestyle aspects for which we initially find different prevalences among LGB and heterosexual persons: smoking, alcohol consumption, being overweight and club-based sport. Lesbian and bisexual women more often smoke; gay and bisexual men more often consume excessive amounts of alcohol; LGB persons are less often overweight than heterosexuals; and gay and bisexual men participate less in club-based sport. After controlling for background characteristics (sex, age, education, ethnicity, religion and degree of urbanisation), however, virtually all these differences disappear; the only one that remains is that LGB persons more often smoke.

Experience of work

The biggest differences in relation to experience of work are found between bisexual and heterosexual employees. Bisexual employees encounter more conflicts and harassment at work, suffer from more burnout symptoms, are less satisfied with their work and have higher absenteeism rates. The main problem affecting lesbian and gay employees are burnout symptoms, but they too experience more conflicts and harassment at work and less job satisfaction. These differences cannot be explained by background characteristics of individual persons or work situations.

Victimhood and safety

The perceived and actual safety of LGB persons, especially lesbian and gay persons, compares negatively with heterosexuals. Although the differences are often not large, they are consistent across all areas. LGB-citizens less often experience social cohesion in their neighbourhood and feel less safe both in their own neighbourhood and in public places (e.g. where young people gather or on public transport). They experience more lack of respect from strangers and from staff of private companies and government agencies (lesbian and gay), or acquaintances (bisexual). They are also more often victims of cyber-bullying. Lesbian and gay citizens have more experience of violence, concerning both abuse and threatening behavior.

Bisexual citizens experience more problems especially in relation to subjective safety in their personal sphere. They feel less safe at home and more often encounter lack of respect from acquaintances.

Between 2012, 2013 and 2014 we see a number of (small) developments in perceived safety, and these are largely the same for LGB and heterosexual persons. The differences in victimhood and perceived safety between these groups are not due to socio-demographic or socio-economic characteristics.

Conclusion

The first edition of the LGBT Monitor shows that Dutch public opinion towards LGBT persons is largely positive, but that the life situation of LGB persons is worse than that of heterosexual citizens in the areas of work and safety. In addition to substantive information, this first Monitor provides an insight into the added value of asking about sexual orientation in general population surveys. It would be a positive development if other large-scale Dutch and European population surveys included a question about sexual orientation. Which question should be added to which surveys is not entirely clear-cut, because to date the question formulation has varied. In addition, no representative population survey has yet asked about transgender background. As a result, it is not possible to obtain a clear picture of the life situation of transgender persons.

Literatuur

- AT5 (2012). Aantal homo's in Nederland gehalveerd. Geraadpleegd 27 januari 2016 via <http://www.at5.nl/artikelen/84815/aantal-homos-in-nederland-gehalveerd>
- Adamczyk, A. en C. Pitt (2009). Shaping attitudes about homosexuality: The role of religion and cultural context. In: *Social Science Research*, jg. 38, nr. 2, p. 338-351.
- Adam, B.D., J.W. Duyvendak en A. Krouwel (1999). Gay and lesbian movements beyond borders. National imprints of a worldwide movement. In: B.D. Adam, J.W. Duyvendak en A. Krouwel (red.), *The global emergence of gay and lesbian politics. National imprints of a worldwide movement* (p. 344-371). Philadelphia: Temple University Press.
- Adolfson, A. en S. Keuzenkamp (2006). Opinieonderzoek onder de bevolking. In: S. Keuzenkamp, D. Bos, J.W. Duyvendak en G. Hekma (red.), *Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Akker, H. van den, R. van der Ploeg en P. Scheepers (2012). Disapproval of homosexuality: Comparative research on individual and national determinants of disapproval of homosexuality in 20 European countries. In: *International Journal of Public Opinion Research*, jg. 25, nr. 1, p. 64-86.
- Anderson, R. en T. Fetner (2008a). Cohort differences in tolerance of homosexuality. Attitudinal change in Canada and the United States, 1981-2000. In: *Public Opinion Quarterly*, jg. 72, nr. 2, p. 311-330.
- Anderson, R. en T. Fetner (2008b). Economic inequality and intolerance: Attitudes towards homosexuality in 35 democracies. In: *American Journal of Political Science*, jg. 52, nr. 4, p. 942-958.
- Andriessen, I. en J. Kappelhof (2016). *Survey Integratie Migranten 2015*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Andriessen, I., H. Fernee en K. Wittebrood (2014). *Ervaren discriminatie in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Badgett, M.V.L. (2009). *Best practices for asking questions about sexual orientation on surveys*. Los Angeles: The Williams Institute.
- Bernat, J.A., K.S. Calhoun, H.E. Adams en A. Zeichner (2001). Homophobia and physical aggression toward homosexual and heterosexual individuals. *Journal of Abnormal Psychology*, jg. 110, nr. 1, p. 179-187.
- Blosnich, J.R. en K. Horn (2011). Associations of discrimination and violence with smoking among emerging adults: Differences by gender and sexual orientation. In: *Nicotine & Tobacco Research*, jg. 13, nr. 12, p. 1284-1295.
- Boelhouwer, J. (2010). *Well-being in the Netherlands. The scp Life situation index since 1974*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Boelhouwer, J. (2015). Kwaliteit van leven: Leefsituatie en geluk. In: R. Bijl, J. Boelhouwer, E. Pommer en I. Andriessen (red.), *De sociale staat van Nederland 2015* (p. 328-357). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Boelhouwer, J., R. Bijl, E. Pommer en I. Andriessen (2015). Hoe gaat het met de Nederlandse bevolking? In: R. Bijl, J. Boelhouwer, E. Pommer en I. Andriessen (red.), *De sociale staat van Nederland 2015* (p. 11-20). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bos, D. (2006). 'Omdat ze zo ontzettend hetero zijn'. Ervaringen van homoseksuele hockeyers en fitnessers. In: S. Keuzenkamp, D. Bos, J.W. Duyvendak en G. Hekma (red.), *Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (p. 111-140). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bossche, S. van den, M. Klauw, J.F. Ybema, E. de Vroome en A. Venema (2012). *Agressie op het werk: Ontwikkelingen, risico's, impact en behoefte aan maatregelen*. Hoofddorp: TNO.
- Breedveld, K. en H. van der Poel (2015). Sportbeleid. In: A. Tiessen-Raaphorst (red.), *Rapportage sport 2014* (p. 48-66). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Brenner, B.R., H.Z. Lyons en R.E. Fassinger (2010). Can heterosexism harm organizations? Predicting the perceived organizational citizenship behaviors of gay and lesbian employees. In: *Career Development Quarterly*, jg. 58, nr. 4, p. 321-335.
- Button, S.B. (2001). Organizational efforts to affirm sexual diversity: A cross-level examination. In: *Journal of Applied Psychology*, jg. 86, nr. 1, p. 17-28.
- Buys, L., G. Hekma en J.W. Duyvendak (2009). *Als ze maar van mij afblijven. Een onderzoek naar anitomoseksueel geweld in Amsterdam*. Amsterdam: University Press Amsterdam.
- CBS (2014). *Veiligheidsmonitor 2013*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (2015). *Veiligheidsmonitor 2014*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- COC (2015). *Goede start beperking geslachtsregistratie*. Geraadpleegd 27 januari 2016 via <http://www.coc.nl/jouwbelangen/goede-start-beperking-geslachtsregistratie>
- Colgan, F., C. Creegan, A. McKearney en T. Wright (2006). *Lesbian, gay and bisexual workers. Equality, diversity and inclusion in the workplace. A qualitative research study*. Londen: London Metropolitan University.
- Conron, K.J., J. Matthew, J. Mimiaga en S.J. Landers (2010). A population-based study of sexual orientation identity and gender differences in adult health. *American Journal of Public Health*, jg. 100, nr. 10, p. 1953-1960.
- Diamond, L.M. (2009). *Sexual fluidity: Understanding women's love and desire*. Harvard: Harvard University Press.
- Driscoll, J.M., F.A. Kelley en R.E. Fassinger (1996). Lesbian identity and disclosure in the workplace: Relation to occupational stress and satisfaction. In: *Journal of Vocational Behavior*, jg. 48, nr. 2, p. 229-242.
- Elling, A., F. Smits, P. Hover en J. van Kalmthout (2011). *Seksuele diversiteit in de sport. Sportdeelname en acceptatie*. Utrecht: Mulier Instituut.
- Engbersen, R., T. van der Pennen en C. Vrooman (red.) (1997). *Nederland aan de monitor: Het systematisch en periodiek volgen van maatschappelijke ontwikkelingen*. Utrecht: Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn (NIZW).
- Garland-Forshee, R.Y., S.C. Fiala, D.L. Ngo en K. Moseley (2014). Sexual orientation and sex differences in adult chronic conditions, health risk factors, and protective health. In: *Public Health Research, Practice, and Policy*, jg. 11, nr. 1, p. 1-11.
- Gates, G.J. (2011). *How many people are lesbian, gay, bisexual, and transgender?* Los Angeles: The Williams Institute.
- Gates, G.J. (2012). Demographic perspectives on sexual orientation. In: C.J. Patterson en A.R. D'Augelli (red.), *Handbook of psychology and sexual orientation* (p. 69-87). New York: Oxford University Press.
- Gerhards, J. (2010). Non-discrimination towards homosexuality. The European Union's policy and citizens' attitudes towards homosexuality in 27 European countries. In: *International Sociology*, jg. 25, nr. 1, p. 5-28.
- Gevonden, M.J., J.P. Selten, I. Myin-Germeys, R. de Graaf, M. ten Have, S. van Dorsselaer en W. Veling (2014). Sexual minority status and psychotic symptoms: Findings from the Netherlands mental health survey and incidence studies (NEMESIS). In: *Psychological Medicine*, jg. 44, nr. 2, p. 421-433.
- Hadler, M. (2012). The influence of world societal forces on social tolerance. A time comparative study of prejudices in 32 countries. In: *The Sociological Quarterly*, jg. 53, nr. 1, p. 211-237.
- Hatzenbuehler, M.L., W.R. Corbin en K. Fromme (2008). Trajectories and determinants of alcohol use among LGB young adults and their heterosexual peers: Results from a prospective study. In: *Developmental Psychology*, jg. 44, nr. 1, p. 81-90.
- Herman, J.L. (red.) (2014). *Best practices for asking questions to identify transgender and other gender minority respondents on population-based surveys*. Los Angeles: The Williams Institute.
- Hildebrandt, V., W. Wendel-Vos, C. Bernaards, H. Valkenberg en J.W. Bruggink (2015). Beweeg- en zitgedrag van sporters en resulterende sportblessures. In: A. Tiessen-Raaphorst (red.), *Rapportage sport 2014* (p. 185-200). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Houdenrove, E. van, L. Gijs, G. T'Sjoen en P. Enzlin (2013a). Aseksualiteit: Een kwestie van variatie of pathologie? In: *Tijdschrift voor Seksuologie*, jg. 37, nr. 2, p. 175-182.
- Houdenrove, E. van, L. Gijs, G. T'Sjoen en P. Enzlin (2013b). Aseksualiteit: Empirische bevindingen en theoretische perspectieven. In: *Tijdschrift voor Seksuologie*, jg. 37, nr. 2, p. 56-65.

- Huijnk, W. (2014). *De acceptatie van homoseksualiteit door etnische en religieuze groepen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Huijnk, W. en J. Dagevos (2012). *Dichter bij elkaar?* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Iedereen is anders.nl (2015). *Iedereen is anders*. Geraadpleegd 1 oktober 2015 via [http://www.iedereenisanders.nl/98/info-tips/alles-over-homo-lesbisch-bi/check-de-facts-over-homo,-bi-en-lesbisch-\(vraag-en-antwoord\)/](http://www.iedereenisanders.nl/98/info-tips/alles-over-homo-lesbisch-bi/check-de-facts-over-homo,-bi-en-lesbisch-(vraag-en-antwoord)/)
- ILGA Europe (2015a). *Rainbow Digest, LGBTI Laws, Politics and Movements*. Geraadpleegd 27 januari 2016 via <https://my.ilga-europe.org/civircrm/mailling/view?reset=1&id=710>
- ILGA Europe (2015b). *Rainbow Europe*. Geraadpleegd 17 februari 2016 via <http://www.ilga-europe.org/rainboweurope>
- Johns, M.M., E.S. Pingel en E.J. Youatt (2013). LGBT community, social network characteristics, and smoking behaviors in young sexual minority women. In: *American Journal of Community Psychology*, jg. 52, nr. 1-2, p. 141-154.
- Keuzenkamp, S. (2007). *Monitoring van sociale acceptatie van homoseksualiteit*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Keuzenkamp, S. (2011). *Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland 2011. Internationale vergelijking, ontwikkelingen en actuele situatie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Keuzenkamp, S. (2012). *Worden wie je bent. Het leven van transgenders in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Keuzenkamp, S. en L. Kuyper (2013). *Acceptatie van homoseksuelen, biseksuelen en transgenders in Nederland 2013*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Keuzenkamp, S. en J. van Lisdonk (2012). Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland: Onderzoek onder de doelgroep. In: S. Keuzenkamp, N. Kooiman en J. van Lisdonk (red.), *Niet te ver uit de kast. Ervaringen van homo- en biseksuelen in Nederland* (p. 9-16). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Keuzenkamp, S., D. Bos, J.W. Duyvendak en G. Hekma (red.) (2006). *Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Keuzenkamp, S., N. Kooiman en J. van Lisdonk (2012). *Niet te ver uit de kast. Ervaringen van homo- en biseksuelen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- King, M., J. Semlyen, S.S. Tai, H. Killaspy, D. Osborn, D. Popelyuk en I. Nazareth (2008). A systematic review of mental disorder, suicide, and deliberate self-harm in lesbian, gay and bisexual people. In: *BMC Psychiatry*, jg. 70, nr. 8, p. 70.
- Kite, M.E. en B.E. Whitley (1996). Sex differences in attitudes toward homosexual persons, behaviors, and civil rights: A meta-analysis. In: *Personality and Social Psychology Bulletin*, jg. 22, nr. 4, p. 336-353.
- Klein Hesselink J., I. Houtman en S. van den Bossche (2012). Trends in ziekteverzuim. In: M. Versantvoort en P. van Echtelt (red.), *Belemmerd aan het werk* (p. 26-49). Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Koch, A. en M. Blohm (2009). Item nonresponse in the European Social Survey. In: *Research & Methods*, jg. 18, nr. 1, p. 45-65.
- Kooiman, N. en S. Keuzenkamp (2012a). Onderwijs en werk. In: S. Keuzenkamp, N. Kooiman en J. Van Lisdonk (red.), *Niet te ver uit de kast. Ervaringen van homo- en biseksuelen in Nederland* (p. 42-57). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kooiman, N. en S. Keuzenkamp (2012b). Veilig over straat? In: S. Keuzenkamp, N. Kooiman en J. Van Lisdonk (red.), *Niet te ver uit de kast. Ervaringen van homo- en biseksuelen in Nederland* (p. 30-41). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kuyper, L. (2006). Seksualiteit en seksuele gezondheid bij homo- en biseksuelen. In: Floor Bakker en Ine Vanwesenbeeck (red.), *Seksuele gezondheid in Nederland 2006* (p. 167-188). Delft: Eburon.
- Kuyper, L. (2013). *Seksuele oriëntatie en werk. Ervaringen van lesbische, homoseksuele, biseksuele en heteroseksuele werknemers*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Kuyper, L. (2014). *ess Q8 question template. New core items on homosexuality* (interne notitie). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kuyper (2015a). *Wel trouwen, niet zoenen. De houding ten opzichte van lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen anno 2014*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kuyper, L. (2015b). *Jongeren en seksuele oriëntatie. Ervaringen van en opvattingen over lesbische, homoseksuele, biseksuele en heteroseksuele jongeren*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kuyper, L. en C. Wijsen (2014). Gender identities and gender dysphoria in the Netherlands. In: *Archives of Sexual Behavior*, jg. 43, nr. 2, p. 377-385.
- Kuyper, L., J. Iedema. en S. Keuzenkamp (2013). *Towards tolerance. Exploring changes and explaining differences in attitudes towards homosexuality in Europe*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kuyper, L., H. Fernee en S. Keuzenkamp. (2016). A comparative analysis of a community and general sample of lesbian, gay, and bisexual individuals. In: *Archives of Sexual Behavior*, jg. 45, nr. 3, p. 683-693.
- Kuyper, L., M. Keijzer en S. Keuzenkamp (nog te verschijnen). Where you recruit is what you find. Differences between a community and a general sample of transgender participants.
- Lisdonk, J. van, en N. Kooiman (2012). Biseksualiteit: Vele gezichten en tegelijk onzichtbaar. In: S. Keuzenkamp, N. Kooiman en J. Van Lisdonk (red.), *Niet te ver uit de kast. Ervaringen van homo- en biseksuelen in Nederland* (p. 78-99). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Lisdonk, J. van, en L. Kuyper (2015). *55-plussers en seksuele oriëntatie. Ervaringen van lesbische, homoseksuele, biseksuele en heteroseksuele ouderen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Matthews, D.D. en J.G.L. Lee (2014). A profile of North Carolina lesbian, gay, and bisexual health disparities, 2011. In: *American Journal of Public Health*, jg. 104, nr. 6, p. e98-e105.
- McVeigh, R. en M.D. Diaz (2009). Voting to ban same-sex marriage: Interests, values, and communities. In: *American Sociological Review*, jg. 74, nr. 6, p. 891-915.
- Nielsen, M.B. en S. Einarsen (2012). Outcomes of exposure to workplace bullying: A meta-analytical review. In: *Work & Stress*, jg. 26, nr. 4, p. 309-332.
- Noije, L. van (2015). Sociale veiligheid? In: R. Bijl, J. Boelhouwer, E. Pommer en I. Andriessen (red), *De sociale staat van Nederland 2015* (p. 265-296). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Norton, A.T. en G.M. Herek (2013). Heterosexuals' attitudes toward transgender people: Findings from a national probability sample of U.S. adults. In: *Sex Roles*, jg. 68, nr. 11, p. 738-753.
- nrc.next (2012). *Een op de tien wereldburgers is homoseksueel*. Geraadpleegd 27 januari 2016 via <http://www.nrcnext.nl/blog/2012/07/24/next-checkt-%E2%80%99een-op-de-tien-wereldburgers-is-homoseksueel%E2%80%99/>
- Ohrlander, J., J. Batalova en J. Treas (2005). Explaining educational influences on attitudes toward homosexual relations. In: *Social Science Research*, jg. 34, nr. 4, p. 781-799.
- Operario, D., K.E. Gamarel, B.M. Grin, J.H. Lee, C.W. Kahler, B.D.L. Marshall, J.J. van den Berg en N.D. Zaller (2015). Sexual minority health disparities in adult men and women in the United States: National health and nutrition examination survey, 2001-2010. In: *American Journal of Public Health*, jg. 105, nr. 10, p. e27-e34.
- Parrott, D.J. (2008). A theoretical framework for antigay aggression: Review of established hypothesized effects within the context of the general aggression model. In: *Clinical Psychology Review*, jg. 28, nr. 6, p. 933-951.
- Patel, S., T.E. Long, S.L. McCammon en K.L. Wuensch (1995). Personality and emotional correlates of self-reported antigay behaviors. In: *Journal of Interpersonal Violence*, jg. 10, nr. 3, p. 354-366.
- Ragins, B.R. en J.M. Cornwell (2001). Pink triangles: Antecedents and consequences of perceived workplace discrimination against gay and lesbian employees. In: *Journal of Applied Psychology*, jg. 86, nr. 6, p. 1244-1261.

- Rosario M., S.L. Reisner, H.L. Corliss, D. Wypij, J. Calzo en S.B. Austin (2014). Sexual-orientation disparities in substance use in emerging adults: A function of stress and attachment paradigms. In: *Psychology of Addictive Behaviors*, jg. 28, nr. 3, p. 790-804.
- Sandfort, T.G.M., F. Bakker, F. Schellevis en I. Vanwesenbeeck (2006). Sexual orientation and mental and physical health status: Findings from a Dutch population survey. In: *American Journal of Public Health*, jg. 96, nr. 6, p. 1119-1125.
- Sandfort, T.G.M., R. de Graaf, M. ten Have, Y. Ransome en P. Schnabel (2014). Same-sex sexuality and psychiatric disorders in the second Netherlands mental health survey and incidence study (NEMESIS-2). In: *LGBT Health*, jg. 1, nr. 4, p. 292-301.
- Schipper-van Veldhoven, N. en J. Steenbergen (2015). Sport en (on)wenselijk gedrag. In: A. Tiessen-Raaphorst (red.), *Rapportage sport 2014* (p. 269-283). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Segerink, R. (2013). *Anti-homogeweld in Nederland. Analyse van (dreiging van) fysiek anti-homogeweld*. Driebergen: Dienst Landelijke Informatie Organisatie.
- Smith, N.G. en K.M. Ingram (2004). Workplace heterosexism and adjustment among lesbian, gay, and bisexual individuals: The role of unsupportive social interactions. In: *Journal of Counseling Psychology*, jg. 51, nr. 1, p. 57-67.
- Strutz, K.L., A.H. Herring en C.T. Halpern (2015). Health disparities among young adult sexual minorities in the us. In: *American Journal of Preventive Medicine*, jg. 48, nr. 1, p. 76-88.
- Štulhofer, A. en I. Rimic (2009). Determinants of homonegativity in Europe. In: *Journal of Sex Research*, jg. 46, nr. 1, p. 24-32.
- Swiebel, J. (2011). *Van gedogen naar "gewoon homo zijn"; homoseksualiteit als thema in de Nederlandse politiek*. Politicologenetaal Nederlandse Kring voor de Wetenschap der Politiek, Amsterdam, 9-10 juni 2011.
- Takács, J. en I. Szalma (2011). Homophobia and same-sex partnership legislation in Europe. In: *Equality Diversity and Inclusion: An International Journal*, jg. 30, nr. 5, p. 356-378.
- Taylor, S.E. (1999). *Health psychology*. London: McGraw-Hill Education.
- Tiessen-Raaphorst, A. en R. Van den Dool (2015). Sportdeelname. In: A. Tiessen-Raaphorst (red.), *Rapportage sport 2014* (p. 67-84). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- TK (1985/1986). *Overheidsbeleid en homoseksualiteit*. Tweede Kamer, vergaderjaar 1985/1986, 19504, nr. 1-2.
- TK (1987/1988). *Overheidsbeleid en homoseksualiteit*. Tweede Kamer, vergaderjaar 1987/1988, 19504, nr. 11.
- TK (2011/2012). *Landelijke nota gezondheidsbeleid. Gezondheid dichtbij*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2011/2012, 32793, nr. 2.
- TK (2012/2013). *Hoofdlijnenbrief emancipatiebeleid 2013-2016*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2012/2013, 30420, nr. 177.
- TK (2014/2015a). *Beleidsconclusies midterm review en beleidsdoorlichting Emancipatie*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2014/2015, 30420, nr. 277.
- TK (2014/2015b). *Veiligheidsagenda 2015-2018*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2014/2015, 28684, nr. 412.
- TK (2015/2016). *Kamerbrief voortgang emancipatie*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2015/2016, 30420, nr. 230.
- Verkuil, B., S. Atasayi en M.L. Molendijk (2015). Workplace bullying and mental health: A meta-analysis on cross-sectional and longitudinal data. In: *PLoS One*, jg. 10, nr. 8, p. e0135225.
- Verwey-Jonker, H. (1983). *Emancipatiebewegingen in Nederland*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Waldo, C.R. (1999). Working in a majority context: A structural model of heterosexism as minority stress in the workplace. In: *Journal of Counseling Psychology*, jg. 46, nr. 2, p. 218-232.
- Yang, A.S. (1997). Trends: Attitudes toward homosexuality. In: *The Public Opinion Quarterly*, jg. 61, nr. 3, p. 477-507

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het scp: www.scp.nl.

scp-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn in gedrukte vorm verkrijgbaar bij de (internet)boekhandel en zijn als pdf gratis te downloaden via www.scp.nl. Een complete lijst is te vinden op www.scp.nl/publicaties.

scp-publicaties 2015

- 2015-1 *Rapportage sport 2014* (2015). Annet Tiessen-Raaphorst. ISBN 978 90 377 0731 1
- 2015-2 *Media:Tijd in beeld. Dagelijkse tijdsbesteding aan media en communicatie* (Het culturele draagvlak, deel 14) (2015). Nathalie Sonck en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0732 8
- 2015-3 *Aanbod van arbeid 2014. Arbeidsdeelname, flexibilisering en duurzame inzetbaarheid* (2015). Jan Dirk Vlasblom, Patricia van Echtelt en Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0595 9
- 2015-4 *Zicht op zorggebruik. Ontwikkelingen in het gebruik van huishoudelijke hulp, persoonlijke verzorging en verpleging tussen 2004 en 2011* (2015). Inger Plaisier en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0641 3
- 2015-5 *Surveying ethnic minorities. The impact of survey design on data quality* (2015). Joost Kappelhof. ISBN 978 90 377 0545 4
- 2015-6 *Maten voor gemeenten. Prestaties en uitgaven van de lokale overheid in de periode 2007-2012* (2015). Evert Pommer, Ingrid Ooms en Saskia Jansen. ISBN 978 90 377 0738 0
- 2015-7 *Concurrentie tussen mantelzorg en betaald werk* (2015). Edith Josten en Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0550 8
- 2015-8 *Langer in Nederland. Ontwikkelingen in de leefsituatie van migranten uit Polen en Bulgarije in de eerste jaren na migratie* (2015). Mérove Gijsberts (scp) en Marcel Lubbers (Radboud Universiteit). ISBN 978 90 377 0571 3
- 2015-9 *Gisteren vandaag. Erfgoedbelangstelling en erfgoedbeoefening* (Het culturele draagvlak, deel 15) (2015). Andries van den Broek en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0665 9
- 2015-10 *Vrouwen, mannen en de hulp aan (schoon)ouders* (2015). Alice de Boer, Mirjam de Klerk en Ans Merens. ISBN 978 90 377 0745 8 (elektronische publicatie)
- 2015-11 *Jeugdzorg: verschil tussen budget en contract. Een voorbeeld uit de regio* (2015). Evert Pommer en Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0737 3 (elektronische publicatie)

- 2015-12 *Wel trouwen, niet zoenen. De houding van de Nederlandse bevolking tegenover lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen 2015* (2015). Lisette Kuyper. ISBN 978 90 377 0742 7
- 2015-13 *Migranten uit Midden- en Oost-Europese landen in Nederland door de tijd gevolgd. Een vergelijking tussen twee panelonderzoeken* (2015). Mérove Gijsberts (SCP), Marcel Lubbers (RU), Jaco Dagevos (SCP/EUR), Joost Jansen (EUR), Godfried Engbersen (EUR) en Erik Snel (EUR). ISBN 978 90 377 0744 1 (elektronische publicatie)
- 2015-14 *Ouderenmishandeling in Nederland. Inzicht in kennis over omvang en achtergrond van ouderen die slachtoffer zijn van ouderenmishandeling* (2015). Inger Plaisier en Mirjam de Klerk (red.) ISBN 978 90 377 0748 9
- 2015-15 *De onderkant van de arbeidsmarkt in 2025* (2015). Marloes de Graaf-Zijl, Edith Josten, Stefan Boeters, Evelien Eggink, Jonneke Bolhaar, Ingrid Ooms, Adri den Ouden en Isolde Woittiez. ISBN 978 90 377 0742 7 (elektronische publicatie)
- 2015-16 *Op afkomst afgewezen. Onderzoek naar discriminatie op de Haagse arbeidsmarkt* (2015). Iris Andriessen, Barbara van der Ent, Manu van der Linden en Guido Dekker. ISBN 978 90 377 0746 5
- 2015-17 *Co-wonen in context. Samenwonende generaties, mantelzorg en de kostendelersnorm in de AOW* (2015). Cok Vrooman, Alice de Boer, Jean Marie Wildeboer Schut, Isolde Woittiez en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0750 2 (elektronische publicatie)
- 2015-18 *Niet van de straat. De lokale samenleving in globaliserende, groeiende steden* (2015). Lotte Vermeij en Jeanet Kullberg. ISBN 978 90 377 0753 3 (elektronische publicatie)
- 2015-19 *Wmo- en AWBZ-voorzieningen 2009-2012; Een nulmeting* (2015). Ab van der Torre en Lisa Putman. ISBN 978 90 377 0539 3
- 2015-20 *Vraag naar arbeid 2015* (2015). Patricia van Echtelt, Roelof Schellingerhout en Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0754 0
- 2015-21 *Nederland in Europees perspectief. Tevredenheid, vertrouwen en opinies* (2015). Jeroen Boelhouwer, Gerbert Kraaykamp en Ineke Stoop.(red.). ISBN 978 90 377 0756 4
- 2015-22 *Opvoeden in niet-westerse migrantengezinnen. Een terugblik en verkenning* (2015). Freek Bucx en Simone de Roos (red.). ISBN 978 90 377 0673 4
- 2015-23 *Vijf jaar Caribisch Nederland. Gevolgen voor de bevolking* (2015). Evert Pommer en Rob Bijl (red.). ISBN 978 90 377 0755 7
- 2015-24 *Meer democratie, minder politiek? Een studie van de publieke opinie in Nederland* (2015). Josje den Ridder en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0757 1
- 2015-25 *Pensioenen: solidariteit en keuzevrijheid. Opvattingen van werkenden over aanvullende pensioenen* (2015). Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0758 8 (elektronische publicatie)
- 2015-26 *Vijf jaar Caribisch Nederland | Journalistieke samenvatting. Gevolgen voor de bevolking* (2015). Evert Pommer en Rob Bijl (red.); samengevat door Karolien Bais. ISBN 978 90 377 760 1 (elektronische publicatie)
- 2015-27 *Verzorgd in Europa: kerncijfers 2011. Een vergelijking van de langdurige zorg van 50-plussers in zestien Europese landen* (2015). Debbie Verbeek-Oudijk, Isolde Woittiez, Evelien Eggink en Lisa Putman. ISBN 978 90 377 0761 8 (elektronische publicatie)

- 2015-28 *Roemeense migranten. De leefsituatie in Nederland kort na migratie* (2015). Mérove Gijsberts (SCP) en Marcel Lubbers (RU) ISBN 978 90 377 0763 2
- 2015-29 *Keuzeruimte in de langdurige zorg. Veranderingen in het samenspel van zorgpartijen en cliënten* (2015). Mariëlle Non (CPB), Ab van der Torre (SCP), Esther Mot (CPB), Evelien Eggink (SCP), Pieter Bakx (EUR) en Rudy Douven (CPB). ISBN 978 90 377 0762 5 (elektronische publicatie)
- 2015-30 *55-plussers en seksuele oriëntatie. Ervaringen van lesbische, homoseksuele, biseksuele en heteroseksuele 55-plussers* (2015). Jantine van Lisdonk en Lisette Kuyper. ISBN 978 90 377 0766 3
- 2015-31 *Werelden van verschil. Over de sociaal-culturele afstand en positie van migrantengroepen in Nederland.* (2015). Redactie: Willem Huijnk, Jaco Dagevos, Mérove Gijsberts en Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0767 0
- 2015-32 *Pensions: solidarity and choice. Opinions of working people on supplementary pensions.* (2015). Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0771 7 (elektronische publicatie)
- 2015-33 *Public sector achievement in 36 countries. A comparative assessment of inputs, outputs and outcomes* (2015). Benedikt Goderis (red.) ISBN 978 90 377 0741 0
- 2015-34 *De sociale staat van Nederland 2015* (2015). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Evert Pommer en Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0768 7
- 2015-35 *Informeel hulp: wie doet er wat? Omvang, aard en kenmerken van mantelzorg en vrijwilligerswerk in de zorg en ondersteuning in 2014* (2015). Mirjam de Klerk, Alice de Boer, Inger Plaisier, Peggy Schyns en Sjoerd Kooiker. ISBN 978 90 377 0769 4
- 2015-36 *Betrokken wijken. Ervaringen van bewoners en professionals met wijkverbetering in vier (voormalige) aandachtswijken* (2015). Jeanet Kullberg, Lonneke van Noije, Esther van den Berg, Wouter Mensink en Malika Igalla, m.m.v. Hanneke Posthumus. ISBN 978 90 377 0764 9
- 2015-37 *Zorg vragen of zorg dragen? Een verkenning van de invloed van netwerken en inkomen op het gebruik van langdurige zorg door Nederlandse 55-plussers* (2015). Isolde Woittiez, Evelien Eggink, Debbie Verbeek-Oudijk en Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0765 6 (elektronische publicatie)

SCP-publicaties 2016

- 2016-1 *Trust, life satisfaction and opinions on immigration in 15 European countries* (2016). Jeroen Boelhouwer, Gerbert Kraaykamp en Ineke Stoop. ISBN 978 90 377 0775 5
- 2016-2 *Lekker vrij!? Vrije tijd van vrouwen, tijdsdruk en de relatie met de arbeidsduur van vrouwen* (2016). Wil Portegijs (SCP), Mariëlle Cloïn (SCP), Rahil Roodsaz (Atria) en Martin Olsthoorn (SCP). ISBN 978 90 377 0776 2
- 2016-3 *Kiezen bij de kassa. Een verkenning van maatschappelijk bewust consumeren in Nederland* (2016). Peggy Schyns. ISBN 978 90 377 0709 0
- 2016-4 *Kleine gebaren. Het belang van dorpsgenoten voor ouderen op het platteland* (2016). Lotte Vermeij. ISBN 978 90 377 0779 3 (elektronische publicatie)

- 2016-5 *Niet buiten de burger rekenen! Over randvoorwaarden voor burgerbetrokkenheid in het nieuwe omgevingsbestel* (2016). Andries van den Broek, Anja Steenbekkers, Pepijn van Houwelingen en Kim Putter. ISBN 978 90 377 0774 8
- 2016-6 *Een lang tekort. Langdurige armoede in Nederland* (2016). Jean Marie Wildeboer Schut en Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0780 9
- 2016-7 *Zorg en ondersteuning in Nederland: kerncijfers 2014* (2016). Lisa Putman, Debbie Verbeek-Oudijk, Mirjam de Klerk en Evelien Eggink. ISBN 978 90 377 0785 4 (elektronische publicatie)
- 2016-8 *LHBT-monitor 2016. Opvattingen over en ervaringen van lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen* (2016). Lisette Kuiper. ISBN 978 90 377 0787 8
- 2016-11 *Societal Pessimism: A Study of its Conceptualization, Causes, Correlates and Consequences* (2016). Eefje Steenvoorden. ISBN 978 90 377 0786 1
- 2016-12 *Cumulaties in de jeugdhulp* (2016). Klarita Sadiraj, Michiel Ras en Evert Pommer. ISBN 978 90 377 0790 8 (elektronische publicatie)
- 2016-13 *Gedeelde waarden en een weerbare democratie. Een verkenning op basis van bevolkingsenquêtes* (2016). Paul Dekker en Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0793 9 (elektronische publicatie)
- 2016-14 *Thuiszorguitgaven en informele hulp. Relatie tussen veranderingen in de thuiszorguitgaven en het gebruik van informele hulp* (2016). Debbie Verbeek-Oudijk en Isolde Woittiez. ISBN 978 90 377 0792 2 (elektronische publicatie)
- 2016-15 *Werkloos toezien? Gevolgen van de crisis voor emancipatie en welbevinden* (2016). Ans Merens en Edith Josten. ISBN 978 90 377 0791 5 (elektronische publicatie)
- 2016-16 *Het brede-welvaartsbegrip volgens het SCP* (2016). Jeroen Boelhouwer. ISBN 978 90 377 0794 6 (elektronische publicatie)
- 2016-18 *Gemiddelde budgetten per cliënt (en dag) voor de cliënten met een voogdijmaatregel en cliënten die 18 jaar of ouder zijn* (2016). Evert Pommer en Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0797 7 (elektronische publicatie)

Overige publicaties

- Burgerperspectieven 2015 | 1* (2015). Paul Dekker en Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0740 3
- Burgerperspectieven 2015 | 2* (2015). Josje den Ridder, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0751 9
- Burgerperspectieven 2015 | 3* (2015). Paul Dekker, Pepijn van Houwelingen en Tom van der Meer. ISBN 978 90 377 0759 5
- Burgerperspectieven 2015 | 4* (2015). Paul Dekker, Rozemarijn van Dijk, Pepijn van Houwelingen, Wouter Mensink en Yvette Sol. ISBN 978 90 377 0772 4
- Burgerperspectieven 2016 | 1* (2016). Josje den Ridder, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen, m.m.v. Esther Schrijver. ISBN 978 90 377 0772 4

Gescheiden werelden? (2014). Mark Bovens, Paul Dekker en Will Tiemeijer (red.). ISBN 978 90 377 0734 2. Gezamenlijke uitgave van het SCP en de WRR.